

IORDANI BRUNI NOLANI

OPERA LATINE CONSCRIPTA

PUBLICIS SVMP TIBVS EDITA.

VOL. I PARS IV.

1. Summa terminorum metaphysicorum.
2. Figuratio physici auditus Aristotelis.
3. Mordentius et de Mordentii circino.

CVRANTIBVS

F. TOCCO ET H. VITELLI.

FLORENTIAE

TYPIS SVCCESORVM LE MONNIER

MDCCCLXXXIX.

B 183

A3

1879

v. 1

pt. 4

Degli opuscoli compresi in questa quarta ed ultima parte del primo volume, solo la *Summa terminorum metaphysicorum* era stata ristampata dal Gfrörer, la cui edizione, divenuta ormai anch'essa rarissima, ci fu favorita dal nostro collega dell' Università di Torino, il prof. Romualdo Bobba. Il Gfrörer aveva condotta l'edizione sua su quella di Marburgo, di cui un esemplare ci fu cortesemente trasmesso dalla biblioteca di Monaco, ma noi potemmo anche usare della prima e rara edizione di Zurigo (che va fino a p. 72, 28) grazie alla somma liberalità della biblioteca turicense. Quanto vantaggio abbiamo ricavato dal collazionare tutte e due le antiche stampe, si può vedere in moltissimi luoghi, fra i quali citiamo ad esempio p. 24, 10. 32, 12. 34, 27. 37, 28. 51, 13 etc. Molto ci giovò anche la edizione del Gfrörer, benchè (e ciò sia detto per tutte le opere Bruniane di cui curò la ristampa) il metodo da lui seguito sia troppo diverso da quello che seguiamo noi, perchè egli corregge anche le sgrammaticature e le improprietà di linguaggio del Bruno, noi invece non vogliamo emendare se non gli errori di stampa, o al più qualche *lapsus calami*, che il Bruno stesso presumibilmente avrebbe corretto, ove se ne fosse accorto. Che poi talvolta (per es. p. 25, 17. 30, 8.

40, 1. 54, 3. 80, 3. 107, 16 sq. 115, 4. 119, 26 etc.) sia avvenuto al Gfrörer di correggere per non aver bene inteso, sembra scusabilissimo peccato a noi, che in questo caso *veniam petimusque damusque vicissim*.

Gli altri due opuscoli, la *Figuratio Physici auditus Aristotelis* e i dialoghi sulle invenzioni del Mordente, non furono mai ristampati. Il primo non presenta di regola gravi difficoltà, quando si tenga a riscontro la Fisica Aristotelica, che il Bruno compendia a volte in modo affatto inintelligibile; gravissime invece ne offre il secondo, e non facili ad essere eliminate neanche da più esperti matematici, che noi non siamo, senza il sussidio delle opere originali del Mordente mancanti nelle nostre biblioteche. Tanto per l'uno quanto per l'altro opuscolo abbiamo adoperato un esemplare della biblioteca universitaria di Torino.

Agosto, 1889.

SVMMA
TERMINORVM METAPHYSICORVM.

Nelle nostre note *T* = ediz. di Zurigo, *M* = ediz. di Marburgo, *G* = ediz. Gfrörer. Il frontispizio in *T* è: SVMMÆ | TERMINORVM | METAPHYSICORVM, | ad capessendum Logi|cæ et Philosophiæ | studium, | EX | IORDANI BRVNI NOLANI | Entis descensu manusc. | excerpta; | Nunc primùm luci commissa; | A | RAPHAELE | EGLINO | ICONIO, TIGVRINO. | TIGVRI | APVD IOANNEM WOLPHIVM, TYPIS | FROSC. ANNO M. D. XCV. Noi al pari del Gfrörer abbiamo riprodotto il frontispizio di *M*, nel quale però il Gfrörer scrive Raphael invece di Raphaelem.

SVMMA
TERMINORVM METAPHYSICORVM
IORDANI BRVNI NOLANI.

ACCESSIT EIVSDEM

PRAXIS DESCENSVS SEV APPLICATIO ENTIS

EX MANVSRIPTO

PER

RAPHAELEM EGLINVM

ICONIVM TIGVRINVM IN ACAD. MARPVRG.
PROFESS. THEOLOG.

CVM SVPPLEMENTO RODOLPHI GOCLENII SENIORIS.

MARPVRGI CATTORVM,
EX OFFICINA RODOLPHI HVTWELCKERI,
ANNO 1609.

NOBILISS. IUVENI

a 2^r M
415 G

FRIDERICO A SALICIBVS

GENEROSI VIRI IOANNIS F.

RAPHAEL EGLINVS ICONIVS

S. D.

En tibi, Friderice nobilissime, Iordani Bruni Nolani reliquias metaphysicas; reliquias inquam, quia de Lampade, quam ille De Entis descensu adornabat integram. Stans pede in uno, quantum calamo consequi possis, simul et
10 dictare et cogitare; tam rapido fuit ingenio et tanta vi mentis! Ego vero collectum a me hunc libellum, non magnopere a doctrina Peripateticorum abhorrentem, et utilem et gratum fore studiosis omnibus spero, si qui magistram philosophiae logicam et logicae alumnam philosophiam
15 vel a limine (ut aiunt) salutarint. Nec enim parum momenti ad res investigandas recteque | tradendas horum a 2^v M explicatio terminorum attulerit, quandoquidem de rebus omnibus contracta vel aliis modis immutata ratione dici possunt, vel quidditative (ut cum Iordano loquar) vel de
20 nominative, affirmative aut negative, vel secundum rem

vel secundum similitudinem, in recto denique vel in obli-
 quo. Quo magis certe, cum arbitrato meo premi vel promi
 possent, ad utilitatem omnium in apertum referre volui.
 Tibi vero, generose iuvenis, veluti proprios dicandos pu-
 5 tavi, non quod tu horum indigeas, sed quod unus optime
 et intelligas et ames. Nequeo enim ne nunc quidem satis
 admirari singulare illud acumen ingenii doctrinaeque usum
 in te tantum, quantum ad literatae nobilitatis exemplum
 10 atque facem omnibus praeferendam in alio vix certe me-
 mini, non solum in hac tua iuvenili, sed ne quidem multo
 etiam provectiore aetate. Et multus sane de Iordano | ser- 416
 mo, qui nobis apud generosum Dn. patrem tuum supe-
 riore autumno fuit, hoc ipsum veluti munus, quasi quodam
 iure suo, a me flagitare visum est, quod tuo patrocínio li-
 15 teratis hominibus commendaretur. Accipies igitur tanquam
 abs tui familiaeque tuae generosissimae observantissi|mo a 3^r
 homine debitum officii pignus, quod quidem (cum de meo
 solvendo non sim) aliunde mutuari licitum esto, ad testi-
 ficandam in te animi mei voluntatem. Vale. Tiguri. VI. Ca-
 20 lend. Mai. MDXCV.

8 litteratae G 14 forse visus? 18 sq. testificandum G

PRAEMISSA

a 3^v M
417 G

DE ENTE EIVSQVE TVM SYNONYMIS,

TVM IN ACTVM ET POTENTIAM DISTINCTIONE,
QVAE AVCTOR IN SVMMA TERMINORVM PAVLO POST ALLEGAT.

5 Ens interdum aequivoce sumitur, quando nomen et ei
quod est et ei quod non est commune capitur. Nam cum
denominet quidquid per verbum est indicatur, esse ab ae-
quivoco entis nomine intelligitur derivare. Dicimus enim
tum mundus est ens, tum Chimaera est non ens, ubi
10 verbum substantivum est in ambabus orationibus extremo-
rum est copulativum. Interdum sumitur univoce, quando
secundum propriissimam atque principalissimam significa-
tionem usurpatur, et dicitur de iis quae in uno eodemque
sunt genere substantiae; accidentia enim non dicuntur en-
15 tia, sed | entium. Aliquando dicitur analogice, ubi tum sub-
stantiae, de qua principaliter dicitur, tum accidentibus, de
quibus per comparisonem ac respectum quendam prae-
dicatur, ut commune quiddam accipitur. Sicut enim sa-
num primum quidem de animali in eucrasia quadam consti-
20 tuto, mox de parte, medicina, nutrimine, symptomatibus,
signis, effectibus; ita ens primo dicitur de substantia, se-
cundo de via ad substantiam, generatione et corruptione,

- tertio de iis quae substantiae insunt, inhaerent et cum illa consistunt, quantitatis et qualitatis species, quarto de iis quae illi astant, circumstant et quomodolibet apprimuntur, ut relationes, actiones, passiones et reliqua.
- 5 Quandoque denominative, ut ab entitate vel essentia derivatur. Haec enim secundum modum absoluti, abstracti et denominantis et primitivam, illud vero coniuncti, concreti, denominati et dependentem apprehenditur. Nec raro **418** synonyme, nempe secundum diversa nomina et unam eandem
- 10 demque ferme rationem, atque ita iuxta | accidentales quaedam differentias (nunquam enim diversa in eadem coordinatione nomina aliquo pacto significatione non differunt) a **4v** quinque famosis apud latine philosophantes nominibus eius significatio aequipollet.
- 15 Ea igitur, quae enti aequipollent, quinque sunt (unde sex ille transcendentium numerus evulgatus est): res, aliquid, unum, verum, bonum. Ista iuxta primam principalemque significationem idem significant quod et ens. Eorum scilicet tum singula tum plura quodlibet cum ente conver-
- 20 tuntur, quae secundum propriorem proximiorumque significationem distinguuntur. Primo enim ens de principali suo significato actum significat essendi; secundo rem (a qua reor ratumque deducitur) magis communiter, nempe tum actum essendi, tum quidditatem ipsam et essentiam; tertio
- 25 unum significat ens et rem, ut indivisum quiddam (nihil quippe est, nisi sit hoc vel illud et secundum se unum); quarto aliquid significat ens, rem, unum, ut divisum quiddam atque distinctum ab | alia quacunque re, uno et **a 5r** ente (aliquid nempe dicitur, quasi aliud quid); quinto ve-

2 <ut> quantitatis G 3 adstant G 4 sg. reliqua, quandoque
 e 6 Hoc enim G 7 forse primitivum? 9 synonyme e similm. al-
 trove MT 19 quolibet G: leggi quolibet 22 rem G: RES MT

rum significat aliquid, ens, rem, unum secundum convenientiam ad intellectum concipientem (verum quippe iuxta propriam istiusmodi rationem definitur, cuius conceptus ei quod est extra conceptum quadrat); sexto bonum dicitur ens, res et caetera secundum talem convenientiam eorum ad voluntatem, qualis est verorum ad intellectum. Bonum vero iuxta communiorem significationem, qua cum ente convertitur et reliquis aequipollet, est quatenus naturaliter significat; idem namque est bonum aurum, verum aurum, quoddam aurum, unum purumque aurum, res quae aurum, ens aurum. Pro quibus sigillatim animadvertendum est ad eam qua synonyma sunt significationem (et) ad eam qua cum ente diversifica capiuntur. Res enim non ab eo quod est reor denominative hîc | dicitur, sed ab hoc quod ratio est seu ratum quiddam. Aliquid non capitur adiective, quatenus accidentaliter significat, seu per adiacentis modum, | unde aliquis est sol, aliqua est luna, aliquod est astrum, sed significat substantive, prout aliquid est sol, aliquid astrum, aliquid luna. Unum non quatenus numeri principium indivisibilitatemque certam significat et reductive est in praedicamento quantitatis, sed ab individuitate qua singula entium sunt hoc ipsum quod sunt incommunicabiliter. Verum non a logica significatione, quae in complexione quadam accipitur, affirmationem vel negationem consequente vel concomitante, vel etiam iudicium tum sensus tum trium intellectus operationum (conceptionis, verificationis et discursus), sed iuxta transcendentem illam, qua verum dicitur vinum, qua ipsum est et non aliud, purum et non mixtum, similiter et quodcunque aliud in suo ordine, genere atque modo. Bonum non ab ethica, sed a

419 G

a 5^v M

physica communiter dicta significatione, qua quidquid est
 verum et simplex, hoc vel illud, idem et bonum dicitur,
 ut ens philosophus, verus philosophus, bonus philosophus.
 Et haec physice accepta bonitas extenditur ad mo|dos na- a 6^r M
 5 turae, artis et intentionis et nominis et cuiuscunque alius.
 Itaque bonitas est duplex: substantialis seu essentialis, atque
 superveniens; et haec subdividitur in adhuc naturalem, si-
 cut est bona dispositio ad ambulandum, diu vivendum; mo-
 ralem, qualis est dispositio ad iuvandum alios; fortuitam,
 10 sicut bona dicimus opes atque favores astri; et volunta-
 riam, qua bona sunt humana atque divina beneficia.

Ens porro prima divisione secundum actum distingui-
 tur atque potentiam. Omnia quippe quae sunt, imaginan-
 tur et dicuntur, aut sunt per effectum, aut per possibilita-
 15 tem, aut per absolutam quandam conditionem, id est
 actus et potentiae rationem altiori conditione quadam
 complectentem, primo modo ut existentia, se|cundo ut quae 420 G
 esse possunt, tertio ut aeternae causae. Actus dupliciter
 significat: aut simpliciter et absolute, ut Deus actus dici-
 20 tur; aut cum relatione ad subiectum, et ita actus est du-
 plex: substantialis videlicet, sicut anima corpori animato
 et universaliter omnis forma materiae pri|mae; et acciden- a 6^v M
 talis, hicque actus adhuc est duplex: primus videlicet,
 sicut vita et potentia proxima sentiendi et intelligendi
 25 in animali, et secundus, sicut est exercitium, opus vitale,
 ipsum sentire et ipsum intelligere. Actus iuxta omnes istas
 significationes sumitur adhuc tripliciter: primo scilicet in
 effectum, sicut eclipsis lunae eo ipso quo deficit tempore;
 secundo in virtute causarum et principiorum, sicut eclipsis
 30 lunae et oppositio perpetuo esse dicitur; tertio secundum

10 et om. G 28 e 29 eclipsis G: Ecthlipsis T: Ectlipsis M
 28 quo] quod T

rationem communem et absolutam, sicut dies et nox semper sunt, tum in principiis et causis secundum vicissitudines nunc in isto nunc in illo hemisphaerio, tum in effectu continuo atque perenni, in isto scilicet vel in altero
5 hemisphaerio.

Potentia alia rationalis, alia irrationalis: prima, ut concipiendi, distinguendi, affirmandi, definiendi, discurrendi; secunda alia naturalis, et haec duplex (quaedam secundum primam dispositionem, quae est iuxta secundam
10 speciem qualitatis; quaedam secundum consequentem dispositionem, quae est iuxta | primam qualitatis speciem), alia **a 7^r M** mathematica, ut lineae divisibilitas, circuli tetragonismus. Omnis generis potentia dupliciter adhuc accipitur: uno pacto, ut distinguitur contra actum, ad quem se habet
15 relative; alio, ut distinguitur contra impotentiam vel non potentiam, quibus contrarie vel privative vel contradictorie opponitur. Potentia primo modo quadruplex est: primo entitativa, videlicet qua aliquid potest esse, ut filius ex me quem nondum genui; secundo activa, qua aliquid po-
20 test facere, ut mea qua possum generare; tertio passiva, qua aliquid potest pati, moveri, agitari, alterari (et haec est | duplex, perfectiva scilicet, sicut potentia qua aliquid **421 G** se habet ad proprium accidens, ut sensus ad sensibilia, intellectus ad intelligibilia; et destructiva, sicut oculus ad
25 caecitatem, tibia ad claudicationem, palea ad combustionem); quarto receptiva, et haec est quadruplex, prima velut materiae ad formam ut dictum est substantialem, secunda velut subiecti ad accidens, sicuti proxime est distinctum, tertia velut loci ad | locatum, quarta velut totius **a 7^v M**
30 (licet improprius) ad totum. Potentia iuxta modos istos om-

nes duplex est: prima habitudinalis, scilicet quae est per inclinationem potētis ad possibile vel correspondentiam possibilis ad potens, subiecti ad susceptibile, capacis ad conceptibile; secunda obsequentialis (quam obedientialem 5 appellant latini philosophantes), haecque est duplex: theologica scilicet (ex eorum nempe officina) qua aliquid, quod non est secundum potentiam physicam materiae neque secundum potentiam physicam formae neque secundum activam efficientis naturalis, non repugnat quo minus esse possit per divinam extra vel supra vel etiam contra 10 naturalem facultatem, qualem aiunt potentiam, qua homo physice constitutus vel ficto quodam quod esse potest nutrimento vel extrinseca alia quadam sorte et beneficio valeat perpetuari; et physica altera partim et partim logica, 15 qua hinc quidem in facti realitate, inde vero in veritate conceptionis possibilis dicuntur illa obiecta et illae proportionis, | quorum opposita aequae esse possunt et non esse; a 8^r M unde enunciationes possibles appellamus, quae hinc quidem a necessariis, inde vero ab impossibilibus distinguuntur.

20 Omnem item potentiam duplicem esse concipi potest altero videlicet horum modorum, definita scilicet et determinata, et indefinita et indeterminata. Determinata adhuc triplex: naturalis, nempe qualis est ignis ad calefaciendum tantum, non ad oppositum; fatalis, qualis est divinae vo- 25 luntatis super omnia definientis; coactio|nis, qualis est sagittae et lapidis potentis ferri sursum per impulsionem, et haec quodammodo potentia non repugnantia est. Indefinita vero et indeterminata adhuc duplex: voluntaria nempe, qua non magis determinatus sum ad modo legendum, quam non 422 G

1 habitudinales scilicet, quae *MT* 2 vel (per) correspondentiam *G* 5 latine (cf. p. 6, 13) *G* 27 repugnantiae *TMG*

legendum; et casualis seu fortuita, qua ambulando ita sum potens pede impingere, sicut et non impingere.

Omnis item potentia aut est absoluta ab actu, unde potentes ambulare dicuntur cum non ambulant; aut con|iuncta **a 8^v M**
5 cum actu, unde potentes ambulare dicuntur cum ambulant. In physicis quoque potentia circumeundi in astro est coniuncta cum circuitiois actu perpetuo, potentia vero eiusdem essendi in oriente interdum est coniuncta, ubi certum orientis punctum definimus. Et haec de prima entis
10 divisione sufficienter adducta sunt etc.

EX

IORDANI BRVNI NOLANI

ENTIS DESCENSV MANVSC. EXCERPTA

PER RAPHAELEM EGLINVM ICONIVM EDITA.

I. SVBSTANTIA.

Substantia sumitur primo proprie pro eo quod est per se et non in alio, et haec aut est totum, aut pars, aut impartibile: totum ut hic homo, pars ut anima huius hominis
 10 vel corpus, impartibile ut Deus vel intelligentia, Daemon, seu anima separata. Secundo substantia sumitur pro eo quod est in genere substantiae, vel directe ut species et genera, vel lateraliter ut differentiae. Tertio propriissime substantia dicitur, secundum Aristotelem, quod est hoc aliquid in
 15 eo genere quod definitur non esse in subiecto neque dici de subiecto, ut Socrates. Ultimo dicitur substantia ipsa categoria seu generalissimum, quod distinguitur contra alia generalissima, quantitatem, qualitatem etc. Est et alia sub|stantiae significatio pro essentia rei: primo, ut substan- 2 M
 20 tiam, id est essentiam albedinis, nigredinis, scientiae significat (et hoc pacto substantia vagatur per omnia praedica-

menta, sicut et definitio describit omnia, et rei uniuscuiusque substantiam dicitur significare); secundo significat rei momentum, finem et praecipuas rei circumstantias, secundum quam significationem consuevimus dicere: substantia
 5 nostrae salutis, conservationis, istius vel illius negotii, est haec vel illa.

II. VERITAS.

Veritas est duplex: primo absoluta, quae convertitur cum entitate, bonitate, unitate, quae neque contracta
 10 est|neque contrahibilis; secundo contrahibilis, nempe ipsa **424 G**
 essentia, qua aliquid verum dicitur, et cuius privatione aliquid dicitur falsum, et negatione non verum. Et hoc pacto dicitur tripliciter: primo simpliciter, ut aliquid est verum, quia est ipsum quod apparet, ut obiectum sensus, vel pri-
 15 mae operationis intellectus, ut verus flos, vera conceptio; secundo complexe, ut verum dicitur aliquid quod est sub affirmatione vel negatione; tertio discursive, ut vera dicitur scientia et demonstratio. Potest adiici quarta significatio, qua verum dicitur immutabile et necessarium, unde
 20 verum tantum unum et ens a pluribus philosophantibus est appellatum, et omnia mutabilia vanum dicuntur sive va- **3 M**
 nitas, de quibus neque ad momentum licet tanquam de omnino eisdem loco pronunciare, unde non liceat bis eundem fluvium ingredi et bis eundem hominem dicere. Istis
 25 significationibus adde (ni velis ad eas reducere) significationem, qua verum appellatur illud quod purum est, ut verum aurum, ubi nihil est mixtum; item verum quod verax est, ut vera scriptura; item quod ratum est et certum.

III. BONITAS.

Bonitas primo est duplex, moralis et naturalis. Naturalis quidem, qua aliquid est ut esse debet secundum suum genus vel speciem vel numerum, ut bonum animal, bonus homo, bonus Iudaeus. Moralis, qua aliquid bonum est secundum affectiones intellectus et voluntatis et praxis secundum intellectum et voluntatem, ut bonus dicitur sciens, sapiens, iustus, castus et qui iuste et caste agit.

IV. VNITAS.

Unitas est praedicatum, quod cum veritate et bonitate participat. Dicitur enim unum, quod est purum, sincerum, simplex, ut unum aurum, quod est verum aurum, et cui non est aliquid unitum coniunctumve. Rursum dicitur unum, quod est principium | numeri, et || secundum hanc
 15 significationem invenitur in genere quantitatis reductive, nempe ut principium illius. Rursum dicitur unum quasi unitum, ut omnes Christiani sunt unum in Christo, id est voto, intentione, concordia. Rursum unum significat idem, ut Deus et Deitas sunt unum, id est idem, quia in eo non
 20 differt esse et essentia. Unum vero iuxta has praecipuas significationes distribuitur ad significandum collective, ut acervus unus, seges et sylvia una; distributive, ut numerus unus significat omnes species numeri; item seriatim, ut mundus unus significat ordinem multarum rerum in
 25 unum conspirantium, quatenus et multi corpus unum dicuntur.

6 intellectus, [et] voluntatis G voluntatis, et praxis secundum MT 11 sincerum MT 23 feriatim G

V. PRINCIPIVM.

Principium dicitur vel a quo, ut efficiens est principium; vel ex quo, ut materia est principium; vel de quo, sicut prooemium est principium orationis; vel unde, sicut
 5 punctus est principium unde fluit linea, fons principium fluminis; super quo, sicut radix est principium arboris et fundamentum domus; quo, sicut iactio fundamenti seu effossio est principium quo domum ordimur. Rursum principium est multiplex; est enim principium natura-
 10 turale, sicut natura et quibus natura principiat; est principium artificiale, sicut ars et quibus seu ex quibus ars **5 M**
 exorditur, et hoc iuxta species artium distinguitur, sicut in contemplativis principium scientiae est propositio immediata, quae est per se nota.

15

VI. CAUSSA.

Caussa differt a principio, quia omnis caussa est principium, non autem omne principium est caussa; terminus enim viae et punctus unde incipit linea, principia sunt viae et principia sunt lineae, sed non sunt caussa. Caussa
 20 primo distinguitur in per se et per accidens. Caussa per se est quadruplex famose: materia, forma, efficiens, finis, quibus addidit Plato locum et tempus; et dicuntur causae ex qua, secundum | quam seu cuiusmodi, a qua, propter **426 G**
 quam, ubi et quando.

25 Caussa materialis iuxta diversas materiae significatio-
 nes est diversa. Est enim materia intelligibilis vel sensi-

2. 4 vel (*quattro volte*) *G dall' Errata-Corrige di M: ut MT*
 4 proëmium *T: proemium M* 5 e 18 punctum *G* 6 e 7 <vel> super
 quo e <vel> quo *G*

- bilis, secundum rem vel secundum similitudinem. Item forma alia est idealis, alia exemplaris, quae sunt extra rem vel ante rem. Alia est essentialis vel accidentalis, quae est vel pars rei, vel affectio illius, intus vel circa, ut figura.
- 5 Alia est a re, sicut forma hominis, quae est in sensu visus vel imaginatione. Efficiens alius est praecipuus, alius est ministerialis, sicut alibi efficientem distinguimus iuxta suas species, ad quod reducitur instrumentum, media, | viae, **6 M** consilia, remotiones impedimentorum. Finis alius mediatus,
- 10 seu ut organum seu medius, alius est ut extremum seu ultimum; finis medius est digestio respectu ambulationis, finis ultimus est ut sanitas respectu ambulationis et digestionis. Locus sumitur uno modo proprie, prout est species quantitatis; alio modo, ut significat omnem rationem
- 15 qua aliquid dicitur esse alicubi, et est genus generalissimum quod dicitur ubi. Tempus similiter dupliciter, ut species quantitatis et ut genus generalissimum quod dicitur quando. Ad has causas per se reducitur fatum, necessitas, destinatio, quae voluntatem divinam vel natu-
- 20 ram immutabilem synonyme significant.

Caussae per accidens sunt voluntas rationalis vel sensitiva et omnis libera, quae versatur circa contingentia et possibilialiter se habere; item quae non ex directo et secundum se aliquid faciunt, ut medicus est causa domus,

25 non quatenus medicus, sed quatenus architectus vel aedificator. Item fortuna, quae dicitur causa eorum, quae accidunt raro et praeter intentionem his quae agunt cum intentione. Item casus, quae est causa per accidens et raro in his quae agunt praeter intentionem. Casu enim tran-

30 seuntem lapis decidens oppressit, fortuna sepulchrum effo-

2 idaealis *T* 6 (in) imaginatione *G* 8 media viae *G* 14 ut] prout *G* 29 his] bis *T*

7 M
427 G

diens invenit thesau|rum. Caussarum aliae sunt directae, aliae indirectae: primo modo, ut nauta est caussa salutis navis sua praesentia; secundo modo, ut nauta est caussa summersionis propter absentiam.

5 Caussarum item aliae sunt actu, aliae potentia: primo modo, ut illae quae sunt coaeternae vel contemporaneae vel consistentes effectibus, ut materia et forma sunt caussa compositi, et animae assistentia est caussa animalis; se-
10 existente non opus est esse vel adesse. Alii ita distinguunt: caussarum quaedam in fieri, quaedam in facto, id est quaedam rei faciendae adsunt et actioni tantum, quaedam etiam actis, et istae dicuntur caussae essendi et conservandi, si sunt efficientes, ut Deus qui mundum creavit et conservat.

15

VII. ELEMENTVM.

Elementum definitur principium, ex quo aliquid est primo materialiter, et in quod ultimo resolvitur. Differt a principio et caussa, quia aliquid potest esse principium ex quo, tamen non elementum, quia elementum est pars rei
20 perpetuo, principium vero non. Item caussa potest esse absoluta ab effectu, sicut quidam efficientes, elementa vero non. Ideo omne elementum est caussa et principium, non e contra. Duae autem sunt conditiones, quae ambae in resolutionis ratione et compositionis fundantur, in primum
25 et ultimum, ex | quo et in quod. Ideo maxime videtur 8 M habere rationem caussae materialis et partis. Huius generis sunt literae in scriptura, puncta in linea, dictiones in oratione logica, atomi in corporibus compositis, et tan-

18 causa G 19 quo tamen MT non elementum G dall'Err.-Corr. di M: non elemento MT 25 ex quo, et quo, et in quod per errore G

dem omne individuum incompositum, quod non dividitur in aliud et in quod omnia resolubilia conquiescunt. Individuum autem hoc aut est secundum quantitatem, sicut unitas in numero, punctus in magnitudine; aut secundum
 5 qualitatem, sicut minimus calor, minimus sapor, minimum sensibile; aut secundum substantiam, sicut quod non est
 10 divisibile in aliam speciem, sicut aqua simplex, quae non dividitur in alias partes essentielles, licet in partes integrales seu quantitativas dividatur. Et ita dicitur elementum in via physicorum, in via vero logicorum, nempe Peripateticorum, divisibilis est in suam materiam et formam, unde materia intelligitur rationem habere elementi. Elementum quoque duplex est, simpliciter videlicet et in genere. Primo modo elementum est illud, quo nulla ratione
 15 est prius; secundo modo, quo nihil est prius in certo ordine; et hoc secundo modo aliquid est elementum respectu unius generis, quod respectu alterius generis est elementatum; respectu unius generis est principium, respectu alterius generis est principiatum, sicut dictio appellatur
 20 terminus in logica, quia est in quam ultimo resolvit logicus, ideoque elementum in ordine illo, in foro vero seu ordine grammatico dictio resolvitur in syllabas, syllabae in literas, unde literae relinquuntur elementum, ex quo primo componit et in quod ultimum dividit ille. Sed literae apud
 25 geometram, cum sint linearum tractus, adhuc intelliguntur compositae ex punctis, qui sunt minimae partes. Ideo quod grammatico est elementum, geometrae est elementatum. Nunc tandem, quia punctum non licet resolvere per artem ullam in alias partes priores, invenietur ipsum elementum simpliciter esse.

4 punctum *G* 10 sq. Peripatheticorum *MT* 18 principium,
 (quod) respectu *G* 26 qui] quae *G*

VIII. MATERIA.

Materia primo duplex est. Prima et absoluta, seu prima simpliciter, quae definitur possibilitas essendi, et hoc pacto est in omnibus rebus dependentibus ab alio, 5 sive aeternae sint sive temporanae. Qua ratione solus Deus est immaterialis et simplex, nempe actus purus. Secunda contracta et in genere rerum naturalium, et haec in suo ordine duplex adhuc est: prima, quae | est 429 G subiectum formarum substantialium, quae nunc recipit formam 10 videlicet nutrimenti, nunc seminis, nunc embryonis, nunc hominis; et materia non prima, quae improprie materia dicitur, quae est subiectum formarum accidentalium. Et haec est duplex: alia quae respicit formam propriam et connaturalem, sicut mel est subiectum suae dulcedinis et 15 coloris, imo magis aqua subiectum suae humiditatis; alia quae respicit formam appropriabilem et adventitiam, sicut lignum est | subiectum statuæ Mercurii, imaginis et formæ 10 M Iovis vel vasis. Et hanc differentiam adducit Themistius in Paraphrasi I. Physic., ut materiam appellemus primum 20 subiectum, subiectum vero appellemus compositum respectu accidentium suorum. Materia item distinguitur in ex qua, sicut ex lapidibus fit domus; materia in qua, sicut in marmore fit Mercurius, ubi insculpitur vel pingitur, vel in qua est pictura vel sculptura; materia circa quam est, sicut 25 lignum respectu fabri lignarii, ferrum ferrarii, aurum aurifabri; item mensurabile respectu geometrae, numerabile respectu arithmetici, et omnino omne artis subiectum respectu artificis. Quae proprius appellatur obiectum, quod

9 sq. quae recipit formam, videlicet nunc nutrimenti G 10 Embryonis MT 28 proprius] magis proprie G

dicitur materia circa quam, respectu operariorum; dicitur vero materia de qua, respectu considerantium. Ita distinguitur subiectum, quod debet esse sub eodem titulo cum materia, in subiectum compositionis, sicut materia
 5 et pars rei; secundo subiectum inhaesionis, sicut compositum cui inhaerent accidentia extrinseca; tertio subiectum inexistentialae, sicut cui inhaerent qualitates, intrinsecae, habitus, dispositiones, naturales potentiae vel impotentiae; quarto subiectum praedicationis, sicut homo
 10 est subiectum respectu animalis, Socrates respectu hominis; quinto subiectum apprehensionis, ad quod videlicet | refer- **11 M**
 tur potentia cognoscitiva vel appetitiva, et hoc proprie dicitur obiectum, sicut color respectu visus, dulce respectu gustus, scientia respectu intellectus, | bonum respectu vo- **430 C**
 15 luntatis et similia, ubi nota differentiam inter subiectum et obiectum. Subiectum enim visus est oculus, auditus est auris; obiectum vero visus est visibile, auditus vero audibile seu sonus; subiectum voluntatis est anima, obiectum vero est bonum seu appetibile; itaque obiectum est in ge-
 20 nere subiecti tanquam materia circa quam, differt vero a subiecto, quod est proprie materia in qua.

IX. QVANTITAS.

Quantitas iuxta omnes res et rerum rationes potest examinari. Est enim quantitas in substantia, sicut compa-
 25 ratio et superlatio qua unum melius digniusve dicitur alio secundum naturam; in qualitate pulchrius et turpius, intensius, remissius; in actione efficacius, inefficacius; et similiter in reliquis omnibus praedicamentis et speciebus eo-

4 (primo) in subiectum G 8 habitus dispositiones MTG 17 est G dall' Err.-Corr. di M: et MT

rum atque differentiis quantitatem licet inspicere, unde vulgatum illud: omnia in numero, mensura et momento. Sicut ergo res distingui dicuntur, sicut et numeri, ita et numeros omnia licet appellare, et per consequens quantitatem in omni genere et generis partibus atque circumstantiis possumus considerare. Huius tres sunt primae differentiae: numerus, qui dicitur quantitas discreta, et cuius partes | non copulantur ad terminum communem; magnitudo, quae dicitur quantitas continua, cuius partes copulantur ad unum terminum communem; momentum, quod neque discreta neque continua quantitas est, quod etiam indivisibile potest esse et sine partibus. Et hoc momentum est ut in substantia, quo Deus dicitur infinitus, Dii naturae finitae; item in qualitate, quo efficacia et potentia una vel in uno dicitur maior alia vel in alio. Et hoc proprie modo quantitas est in omnibus rebus. 12 M

Quantitatis vero continuae species primae dicuntur longitudo, latitudo et profunditas, sub quibus materialiter sunt linea quae prima dimensione constat, superficies quae duabus primis, corpus quod omnibus dimensionibus constat. Non enim possunt esse plures tribus, quia non plures quam tres lineae possunt in eodem puncto ad diametros rectos se intersecare. Linea et superficies dupliciter possunt accipi: uno pacto ut termini et absolutae dimensiones, et hoc pacto sunt in genere quantitatis; alio modo ut partes quaedam et subiecta dimensionum, quae proprie sunt longa et lata, et mensurantur potius quam mensurant, et sic sunt in genere substantiae. Similiter corpus vel est subiectum trium dimensionum, nempe longum, latum et profundum, et ita est in genere substantiae; vel significat ipsas tres dimensiones absolute, et ita est in hoc genere quantitatis. Addunt his speciebus locum et tempus, 431 G

quae similiter distinguuntur, ut terminant et ut per se capiuntur. Locus enim pro corpore continente significat substantiam, sicut ipsum corpus quatenus lagenam dicimus locum aquae; quatenus vero significat superficiem corporis continentis, cum vulgo Peripateticorum est quoddam accidens in genere quantitatis; quatenus significat spatium, in quo sibi corpora succedunt, ut melius philosophantes definiunt, sic non est substantia, quia non est subiectum, neque accidens, quia non est in subiecto, sed locus. Tempus quoque, ut dicitur mensura motus, accidens quoddam est in genere quantitatis; ut vero est aliquid absolutum a motu et quiete et durationem tantum significat, in nullo subiecto proprio conspicitur et non habet rationem accidentis nisi secundum potentiam. Species quantitatis discretae dicuntur numerus et oratio. Oratio vero alia est mentalis, alia vocalis, alia scripta. Prima magis est in genere qualitatis, quatenus est secundum dispositionem vel habitum in mente; quatenus vero numeratur et profertur distinctis conceptibus iuxta suarum partium distinctionem per certa temporis intervalla, tunc ut mensuratur tempore, et non continuis partibus, sed discretis (ceu discretae sunt dictiones et syllabae) profertur, tum concepta tum dicta est quantitas discreta. Dimensiones quoque characterum, quibus distinguuntur dictiones a dictionibus et syllabae a syllabis non in una continuitate positae, faciunt etiam scriptam orationem esse quantitatem discretam. Numerus quadruplex est: primo res, ut dictum est, quod omnis species per se numerus quidam est, sicut quadam differentia et termino definitur; secundo mens seu ratio, qua numerus vel metimur; tertio ipsum quod numeratur, vel nu-

5 Peripatheticorum *MT* 6 spatium *T* 10 mensura motus *T*:
 mensura modus *M*: mensurae modus *G* 29 definitur *G*

merus hominum vel boum; quarto ipsa species quantitatis, ut denarium, quinarium, senarium.

Quantitatis differentiae primae sunt finitum et infinitum, ubi animadvertendum est infinitum dici secundum plures res species, ut magnitudine seu dimensione, multitudine seu numero, virtute seu efficacia, momento seu essentia. Infinitum item dicitur dupliciter: uno pacto quasi indefinitum, sicut infinitum dicimus numerum rerum quae non possunt numerari, etiamsi non sint innumerae, sicut etiam
 10 Arithmetici supponunt dicentes: sit numerus infinitus, id est quantuslibet, et geometrae: sit linea infinita, id est quantalibet et in qua quotcunque et quotlibet possis accipere partes, ubi perperam intelligerent infinitam, id est simpliciter et sine fine, cuius nullus est usus et quam nul-
 15 lam esse autumant. Infinitum rursum duplex est: uno pacto incompletum, ut distinguitur contra finem qui est perfectio, dicitur infinitum quasi non finitum, non consummatum completumve; finitum vero quasi completum, ut finitum dicimus librum vel domum, quae omnibus suis numeris et
 20 partibus constat. Rursum infinitum sumitur dupliciter: negative, secundum quam rationem Deum dicimus infinitum, quia finit omnia et nihil finit ipsum, continet omnia et nihil continet ipsum, et non est aptum finiri; alio pacto sumitur privative, sicut infinitum dicitur quod requirit finem quem
 25 non habet. Primo modo | dicitur infinitum quasi sine fine, **433 G** secundo infinitum quasi carens fine.

X. QVALITAS.

15 M

Qualitas primo sumitur dupliciter: vel ut significat quidlibet praeter substantiam, secundum quam significa-

17 diciturque G 23 aptum MT: aptus G

BRUNI *Opp. lat.* I, 4.

tionem Aristoteles in capite De substantia dicit omnia
 significare aut substantiam aut quale quid, id est modum
 et conditionem quae est circa substantiam vel in substan-
 tia; secundo distinguitur secundum arctiorem significatio-
 5 nem in latitudine praedicamenti unius, et ita definitur
 qualitas esse secundum quam quales esse dicimur, sicut
 quantitas est secundum quam quanti, actio secundum
 quam agentes. Et huius quatuor adducuntur species. Prima
 est habitus vel dispositio, nempe affectio quaedam interior
 10 vel exterior, quae levius vel gravius, fortius vel lentius,
 separabilius vel inseparabilius, perfectius vel imperfectius,
 brevius vel diuturnius haeret subiecto, ubi dispositio via
 est ad habitum. Omnis item habitus nomine dispositionis
 insignitur, non e contra; per habitum enim affecti vel dis-
 15 positi esse dicimur, non autem e contra per dispositionem
 habituati, sed habiles. Secunda species est naturalis poten-
 tia vel impotentia, nempe qualitas, qua naturaliter ad ali-
 quid agendum vel ferendum sumus idonei; et dicitur na-
 turalis potentia, qua facile agimus, movemus, et difficile
 20 patimur et movemur, sicut incolumitas, nervorum forti-
 tudo, agilitas, pugillaris facultas. Naturalis impotentia e con-
 tra est qualitas, qua naturaliter seu ex principiis natura-
 libus sumus affecti ad facile patiendum et difficile agendum
 et movendum, sicut imbecillitas, valetudinarietas, debili-
 25 tas, lassitas et similia, quae a nativitate et a complexionem
 connata sortiti sumus. Ad hoc genus referuntur hebetudo,
 crassitudo ingenii, indocilitas, sicut ad contrarium, acu-
 men, strenuitas, alacritas. | Tertia species qualitatis est
 30 affectio, quae est secundum sensum vel a sensu, sicut tri-
 stitia, pallor item qui ex tristitia proficiscitur, verecundia
 et rubedo quae ex verecundia, similiter et omnes affectio-

16 M

434 C

nes, quae ex sensus turbatione vel laesione proveniunt. Ad hoc genus referunt dulcedinem, amaritudinem, austeritatem, quae passionem caussant; item invidiam, formidinem, spem et similia, quae a sensu et secundum sensum fiunt. Passi-

5 biles qualitates dicuntur dupliciter: vel quia sensum faciunt et movent, ut fulgur, lux, strepitus, rumor; vel quia a sensus motione fiunt, ut surditas ex multo strepitu, disgregatio visus ex multa luce. Passiones vero dicuntur, quae non secundum sensum fiunt, et huiusmodi af-

10 fectiones, quae communiter in his quae sentiunt et quae non sentiunt inveniuntur. Quarta species seu differētia est sicut forma et circumstans figura: forma quidem, qua aliquid dicitur pulchrum, turpe, humanum, leoninum; figura, qua dicitur quadrangulum, triangulum, pyrami-

15 dale etc., licet interdum istae significationes confundantur. Forma autem est duplex: intrinseca, et hoc pacto, ut est facile vel difficile mobilis, pertinet ad primam speciem qualitatis, et est forma superveniens composito; si vero est forma intrinseca constituens compositum, quae

20 videlicet immediate inhaeret materiae, tunc est in genere substantiae, quandoquidem substantia triplex est, quaedam ut materia, quaedam ut forma, quaedam ut compositum. Forma autem mediate adveniēns materiae, id est quae consequitur formam substantialem, rursus vel est a natura,

25 id est concomitans formam substantialem (et tunc vel est consequens illam necessario, cum appellatur proprium seu proprietas, si soli speciei convenit; vel concomitatur formam substantialem contingenter, cum potentia ad agendum vel patiendum aut impotentia ad utrumque, et tunc

30 appellatur naturalis potentia vel impotentia, nempe in se-

cunda | specie qualitatis); vel consequitur naturam, nempe 435
 usu, studio et exercitatione superadvenit, et tunc vel levi-
 ter inhaeret et mobiliter et habet nomen dispositionis, vel
 graviter et stabiliter et habet nomen habitus; et ad hoc ge-
 5 nus | referuntur artes, scientiae et omnes habitus, qui sunt 18 M
 secundum sensum et intellectum; item virtutes et vitia et
 omnes habitus, qui sunt secundum voluntatem sensitivam,
 ut irascibilitas, vel rationalem. Succedunt formae extrin-
 secae seu exteriores, quae sunt in superficie compositi et
 10 referuntur ad sensum visus, tanquam obiecta ad propriam
 potentiam; et istae constituunt quartam speciem qualita-
 tis, non per conditionem albi et nigri et aliarum diffe-
 rentiarum, quae sunt inter haec extrema, sed per conditio-
 nem recti et curvi et alias differentias, quae sunt secundum
 15 figuram et formam, ut dictum est, exteriores.

XI. POTENTIA.

Potentiam superius distinximus, ubi ens distingueba-
 mus et in propria significata distribuebamur atque suae
 analogiae modos, quando potentiam in activam et passi-
 20 vam; nunc vero iuxta reliqua praedicata, ut aliquid habeat
 proprium in hac secunda pertractatione, deducentes eundem
 terminum, dicimus potentiam aliam esse ad substantiam
 seu substantialem, sicut materiae primae ad susceptionem
 formae, vel sicut embryonis ad susceptionem formae ani-
 25 malis; alia est ad accidens seu accidentalis. Et haec est
 aut in subiecto, ut est potentia maioris magnitudinis, seu
 adolescendi et nutriendi et generandi sibi simile in compo-
 sitis naturalibus et viventibus; aut est circa subiectum,

sicut po|tentia ad agendum, movendum, aedificandum, ad **19 M**
generandum, dominandum, dandum, accipiendum, seden-
dum et standum, iuxta omnium praedicamentorum gene-
ra; quandoquidem, ut supra dictum est, omnia genera divi-
5 duntur secundum potentiam et actum, et idcirco actus et
potentia sunt | differentiae entis ultra hoc quod nunc su- **436 G**
muntur ut species praedicamentorum. Et haec potentia di-
stinguitur in absolutam seu naturalem, qua aliquid agit
quantum potest, sicut omnia naturalia agunt secundum
10 omnes numeros suae possibilitatis, ut ignis urit quantum
potest, lapis ponderat quantum potest, nix quantum po-
test frigefacit; alia est potentia ordinata seu limitata, qua
aliqua non agunt quantum possunt, sed quantum volunt,
et huiusmodi sunt potentia ex actu voluntatis et arbitrii,
15 quae pro modulo propositi finis et capacitatis subiecti li-
mitant potentiae actum intensius vel remissius expenden-
do, sicut faber ferrarius non percutit ferrum totis viribus
perpetuo.

XII. Actvs.

20 Actus dupliciter sumitur: uno pacto relative seu re-
spective, nempe ut distinguitur contra potentiam, et ita
(sicut relationem natura exigit) eodem pacto dividitur si-
cut et potentia, et tot modis dicitur quot modis et poten-
tia; alio modo sumitur actus absolute, et ita distinctus est
25 supra in primum et secundum. Rursum actus hoc pacto
absolute sumptus di|stinguitur vulgo in physicum, meta- **20 M**
physicum et mathematicum, sicut et potentia. Actus physi-
cus est qui circa materiam vel in materia est, qui limitatur
iuxta potentiae limitationem, unde nulla dicitur potentia
30 cuius nullus est actus. Actus vero metaphysicus est idem

quod potentia, quia in aeternis idem est esse et posse, sicut Deum actu intelligere et potentia intelligere est idem, quia haec duo non sunt relativa, sed sunt synonyma potius, et distinguuntur non ex parte rei, sed nostri conceptus.

5 Actus vero mathematicus universaliter dictus, etsi pendeat a potentia, non tamen illi perpetuo respondet; ponitur enim vulgo potentia mathematica sine suo actu, sicut linea est potentia, id est divisibilis, infinitae partes, id est in infinitas partes, etsi nunquam veniat divisa. Ad hoc | genus **437 G**

10 refertur potentia logica, sicut phoenix est praedicabile de pluribus apud eos, tellus praedicabile est de pluribus, sol, luna, quia sunt tot species; non tamen praedicantur. Absurdum enim inquit esse potentiam sine actu physicam vel metaphysicam; minime vero absurda est potentia logica

15 vel mathematica universaliter dicta.

XIII. PERFECTIO.

Perfectum dicitur dupliciter: uno pacto communiter quasi perfecte factum, et ita non dicitur nisi | in his quae **21 M** fiunt (neque enim dicuntur perfecta, quae non sunt facta, unde perfectum dicitur quasi denominative a verbo facio); proprius vero perfectum dicitur primitive, id est non per supini modum significat, sed est nomen per se, non a verbo desumptum, sed potius a quo verbum desumi possit, unde perficere quasi ad perfecti similitudinem facere, unde

25 perficio verbum est a perfecto, non autem perfectum a perficio verbo. Perfectum vero primitive dupliciter sumitur:

8 sq. potentia, id est, diuisibilis, infinitae partes, id est, in infinitas partes etsi *MT*: potentia infinite divisibilis, id est, in infinitas partes, etsi *senza giusto motivo G* 11 (item) sol *G* 21 proprius] magis proprie *G* primitive *M*

uno pacto simpliciter, ut nihil est perfectum nisi Deus, qui est omnia et cui nihil simpliciter deest; alio pacto dicitur perfectum in suo genere, et hoc pacto omnia possunt dici perfecta et valde bona, prout constant numeris suae
 5 speciei communicantibus, sicut perfectus serpens, latro etc. Et Cato est perfectus, id est perfecte probus, quia habet omnem probitatem, cuius capax esse potest ingenium humanum, vel secundum illam complexionem.

XIV. COGNITIO.

10 Cognitio vulgo secundum multas significationes accipitur. Interdum enim significat velle vel amare, unde eos nescire dicimus vel non nosse, quos non amamus. Interdum etiam cognitio significat appulsum rei, ut sol dicitur cognoscere occidentem. Proprie vero cognitio sumitur pro
 15 potentia apprehensiva obiectorum cognoscibilium, et haec **438 G** est secundum plures species. Est enim cognitio sensitiva, et haec duplex: exterior illa quintuplex et interior, et haec est quadruplex, iuxta quatuor species, quae sunt: sensus | communis, cuius est recipere et unire et comparare **22 M**
 20 sensum unum externum cum altero; phantasia, cuius est componere et dividere species sensibiles, ut facere Centaurum, Chimaeram, Sirenem et montem aureum et his similia; tertia cogitativa, quae de specie sensibili apprehendit aliquid insensibile, ut viso serpente homo apprehendit ini-
 25 micitiam, formidinem mortis, et ovis viso lupo formidinem mortis et inimicitiam apprehendit naturaliter, quae potentia in brutis dicitur aestimativa. Sequitur memoria, quae est potentia retentiva seu conservativa earum specierum,

5 quas sensus interiores vel exteriores apprehenderunt. Sequitur ratio, quae propria est homini, nempe potentia, qua ex his quae sensu sunt apprehensa et retenta aliquid ulterius insensibile seu supra sensus infertur et concluditur, ut ex particularibus infertur universale, et ex quibusdam antecedentibus quaedam consequentia; et haec cognitio dicitur discursus, quasi decursus, quatenus intellectus ex uno noto decurrit ad aliud noscendum, item argumentatio, quasi mentem arguens actio. Subinde sequitur intellectus, qui ea quae ratio discurrendo et argumentando et, ut proprie dicam, ratiocinando et decurrendo concipit, ipse simplici quodam intuitu recipit et habet, sicut in aureo est pretium multorum nummorum, moneta in multis individuis dispersa in uno excellentius, preciosius et perfectius
 15 implicata est seu contenta; et dicitur intellectio, quasi interna lectio, atque si speculum vivum quoddam sit, tum videns, tum in se ipso habens visibilia, quibus obijicitur vel quae illi obiiciuntur; et hic est finis ratiocinii, sicut possessio est finis inquisitionis et inventionis. Sequitur mens superior intellectu et omni cognitione, quae simplici intuitu absque ullo discursu praecedente vel concomitante vel numero vel distractione omnia comprehendit et proportionatur speculo tum vivo tum pleno, quod idem est lux, speculum et omnes figurae, quas sine distractione videat et sine
 25 temporali seu vicissitudinali successione, sicut si caput totus esset oculus, et undique visus uno actu videret superiora, inferiora, anteriora et posteriora, et, cum sit individuum, interiora et exteriora. Sicut et mens divina uno actu simplicissimo in se contemplatur omnia simul sine successione, id est absque differentia praeteriti, praesentis et fu-
 30

23 M

439 C

turi; omnia quippe illi sunt praesentia, et nihil cognoscit per peregrinam, sed per propriam speciem omnia; non enim cognoscit animal rationale a figura externa, neque bonum ab effectu, neque lucem ab irradiatione et splendore, neque ignem a caliditate et calore, sed omnia in sua substantia.

Cognitionum alia est particularis, qualis est omnis cognitio sensitiva; alia est universalis, qualis est rationalis et omnis intellectiva. Rursum alia est intuitiva, id est quae rem praesentem in se ipsa respicit, ut est sensus circa praesens obiectum, mens circa se ipsam, intellectus circa proprium obiectum, sicut oculus circa solem; alia est abstractiva, sicut imaginatio de rebus absentibus, et cognitio omnis de re non per se ipsam et speciem in ipsa, sed per aliud vel per speciem ab ipsa promanantem. Rursum cognitio alia est attractiva, alia apprehensiva, alia comprehensiva: prima, qua rem ex superficie vel externis cognoscimus, quasi ipsam rem tangentes (tactus enim est quo extremo extremum adhaeret, altero in alterutrum non profundante); secunda, qua cognitio adaequat cognitum vel etiam adaequatur a cognito, sicut visibile adaequat visivam potentiam et adaequatur a visiva potentia (non enim plus possumus videre quam possit videri a nobis, et e converso); comprehensiva cognitio est, qua potentia cognoscitiva excedit cognoscibile, sicut est sensus respectu visibilis; plus enim comprehendit et ad plura se extendit sensus quam visibile. Ubi vero passive comprehensio est ex parte subiecti, ut scilicet cognoscibile excedat cognitionem, sicut lux excellens visum, ibi dicimus cognitionem esse attractivam iuxta primum membrum huius divisionis.

Rursum cognitionum alia est organica seu instrumentalis, alia est principalis. Organica alia est ad praxim, alia

vero ad theoriam. Practica alia versatur circa corpus nutriendum, medicandum, ornandum, locandum et defendendum, quarum organicae sunt constitutivae generalium instrumentorum, sicut est malleus, culter, tenaculae vel forfices.

5 Theorica organica alia sunt ad verba et voces regulandas, ut grammatica, rhetorica, poëtica; alia etiam ad conceptus, ut logica proprie dicta. Et haec organa ita se habent ad scientias speculativas, sicut praedicta ad arteis mechanicas; et sicut mechanici ante sua opera parant haec in-

10 strumenta, ita et contemplativis logica universaliter dicta ad omnium methodorum principia viam sternens et habens est praecapienda; quia impossibile est simul quaerere scientiam et modum sciendi. Principalium vero cognitionum contemplativarum (hic enim mechanicas praetermittimus),

15 quae omnes ad animi seu hominis interioris perfectionem conducunt et iuxta tres potentias animae rationalis in tres classes distribuuntur. Quaedam enim regulant intellectum, quaedam voluntatem, quaedam memoriam. Regulativae intellectus sunt tres, physica, mathematica et metaphysica:

20 prima quae considerat de rebus materialibus concernendo materiam, secunda de rebus materialibus abstrahendo a materia, tertia de rebus immaterialibus. Regulativae voluntatis sunt praecipuae scientiae morales, quae in tres species distribuuntur: in ethicam, quibus regulamur in

25 nobismetipsis, et ordinamur ad omnia tum secundum externa, tum secundum interna; oeconomica, qua nostros nobis finitimos sanguine et habitatione coniunctos mode-

3 quae organica est constitutiva G 4 tenacula, vel forcipes G
 8 arteis MT: artes G 15 quae è cancellato da G: noi preferiremmo
 alla l. 17 distribuuntur, quaedam [enim] 21 in ethicam, quibus] sic
 26 (in) oeconomicam e a p. 35, 1 similmente (in) politicam seu civilem
 (speciem) G: ma l' incongruenza non è certo dovuta ad errore di scrittura
 o di stampa 27 finitimos om. MG

ramur; politica seu civilis, | qua rempublicam magnam **441 G**
 sive parvam administrando regulate et canonice vel re-
 gulamur vel regulare docemus vel ut sit regulanda co-
 gnoscimus. His membris, si lubet, addatur quartum, puta
 5 de regulativis tum actionis tum voluntatis, ut sunt leges
 et legum cognitio, quae est quadruplex: naturalis, quae
 est omnium natura constitutorum, vel saltem omnis ani-
 mantium generis, qualis est ut se corpusque suum tuean-
 tur; gentium, quae est communis omnibus ho|minibus; ci- **26 M**
 10 vilis, quae est communis toti uni imperio vel reipublicae;
 divina, quae communis est illis quibus est revelata.

XV. VOLVNTAS.

Voluntas duplex est, naturalis et rationalis communiter
 dicta. Voluntas naturalis est appulsus cuiusque rei secun-
 15 dum suam naturam, sicut ignis ad suam sphaeram, aquae ad
 oceanum suum, et omnium ad suam sphaeram et locum suae
 conservationis. Sic lapis dicitur appetere deorsum, planta
 appetere solem. Voluntas vero rationalis seu sensitiva vel
 intellectiva est quae praevio aliquo sensu, ratione vel intel-
 20 lectu consequitur, unde valet nihil appeti nisi cognitum.
 Voluntas rursus alia regulata, alia irregulata. Regulata
 est quae ratione vel intellectu duce incedit, irregulata
 quae furore, impeto vel instigatione consequitur agente. Re-
 gulata duplex est, antecedens vel consequens. Voluntas an-
 25 tecedens est, quae primarie et per se aliquid fiendum definit;
 consequens vero, quae ex aliquo facto vel successu definitur.
 Primo modo voluntas legislatoris et principis est ordina-
 tione et exequutione iustitiae totum populum conservare,

17 Lapsis (*ma lapis nell' Errata-Corrije*) M 18 rationalis,
 seu G sensitiva, vel *MTG* 19 ratione, vel G

secundo propter successus et praevaricationes aliquos perdere. Primum genus voluntatis, quod est generale, indicatorium, edictorium, proprius a nobis appellatur voluntas signi, quae non definit magis ad amorem istius vel illius; 5 secundum genus appellatur beneplaciti.

XVI. RELATIO.

27 M
442 C

Relatio alia est equiparantiae seu aequalitatis, alia inaequalitatis. Prima est inter paria, sicut amici cum amico, socii cum consocio, paria cum compare et fratris cum 10 confratre. Inaequalitatis vero relativa sunt, vel ut superiorum ad inferiora, ut domini ad servum, magistri ad discipulum, patris ad filium; vel ut inferiorum ad superiora, ut minoris ad maius, dimidii ad totum, pauci ad multum.

Rursum relativa alia dicunt habitudinem naturalem et 15 rationalem, sicut relationem dicuntur habere locata ad suum locum, partes ad suum totum, rursus privationes ad suos habitus, contraria ad contraria, sicut nigrum dicit relationem contrarietatis ad album, lux ad tenebras. Ita enim in conceptu contrarii est contrarium interdum, sicut in 20 unius relativi conceptu alterum. Quaedam sunt relativa secundum relationem tantum et non secundum rem, sicut dextrum et sinistrum; eadem enim columna, quae mihi est dextra, me verso fit sinistra; unde haec relatio non est ex natura rei, sed ex positione.

25 Relativorum iterum alia sunt secundum dici seu secundum dictionem, alia secundum esse seu naturam. Primo modo relativa sunt, quae ex principali significato notant

3 proprius] magis proprie G 5 Beneplatici M 8.9 amici e fratris G: amicus e frater TM 10 vel ut G: velut MT 19 contrararij M
24 expositione M

rem alius praedicamenti, sicut scientia ex primo signi-
 ficato notat habitum quendam, qui est in prima specie
 qualitatis, mox | significat relationem quatenus refertur ad **28 M**
 scibile. Similiter potentia est species qualitatis ex primo
 5 significato; ut vero mox, refertur ad possibile, vel potens
 est in praedicamento relationis. Relativa secundum esse
 sunt, quae ex principali significato et primo significant
 relationem, sicut dominus et servus, maius et minus prin-
 cipaliter significant habitudinem ad aliud; secunda vero
 10 quadam consideratione significant rem alterius praedica-
 menti. Consequitur enim ut dominus significet substantiam,
 seu animal seu homi|nem, vel angelum seu Deum, et maius **443 G**
 vel minus significet quantitatem fundamentaliter.

Relativorum alia sunt secundum substantiam, ut pa-
 15 ter et filius; alia secundum quantitatem, ut maius et mi-
 nus; alia secundum qualitatem, ut intensius et remis-
 sius; alia secundum locum, ut sursum deorsum; secundum
 tempus, ut diutius et citius; secundum actionem, ut mo-
 vens et mobile; secundum situm, ut sessio et sedens; se-
 20 cundum habere, ut vestis et vestitum, annulus et annu-
 latum. Itaque in omni praedicamento, etiam in his quae
 sunt circa praedicamenta vel ante vel post, sunt res quae
 referuntur, id est relationis fundamenta.

Circa relativa tandem est notandum, quod nihil est
 25 dicibile vel considerabile, quod relationis non possit esse
 fundamentum. Omne enim consideratur vel in quantum
 est ipsum et in se, vel in quantum aliquid est ad ipsum
 vel ipsum ad aliud.

5 mox refertur *MTG* 5 *sq.* possibile vel potens, est *G* 9 se-
 cundo *G* 28 ad aliud manca in fine di pagina in *M.* vel ipsum ad
 aliud *om. G*

XVII. Actio.

Actio alia est materialis, id est circa materiam, sicut est artis, et haec proprie dicitur factio. Alia est immaterialis, quae proprie dicitur actio; et haec alia est immans, nempe quae est et terminatur in ipso agente, sicut intelligere, considerare, dubitare; alia est transiens, quae ab uno termino producitur in alium, sicut praecipitare, fodere, docere, ostendere.

Agens aliud est principalis, et hic est duplex: aut praecipiens, aut exequens. Primus est sicut architectus, secundus est sicut domifactor. Accessorius seu non principalis est sicut servi istorum et ministri, nempe qui materiam suggerunt et operanti exporrigunt. Alii dicuntur agentes per circumstantiam, sicut in facinoribus consentientes et qui, cum possunt et debent impedire, non impediunt. Alia dicuntur efficientia organica seu instrumentaliter efficientia, nempe improprie, | ut crux dicitur salus Christianorum, et gladius dicitur interfecisse hominem. Agentium ergo alii sunt quod, alii quo. Actionum aliae sunt perfectae seu perfectionem significant, aliae tendunt ad perfectionem. Primi generis est, sicut movere astra, illuminare solis, in qua actione consistit perfectio, qua quiescente sequitur imperfectio vel destructio. Similiter et omnis actio, quae est secundum voluptatem; omnis enim voluptas est in motu et transitu quodam, ut patet in cibo et potu, musica et similibus. Quae vero tendunt ad perfectionem, appellantur actiones imperfectae, sicut aedificatio quae tendit ad aedi-

4 e 6 alia *MT*: aut *G* 13 suggerit *e* exporrigit *G* 14 circumstantiam *MT*

ficium. Vel actionum aliae sunt finis, sicut | enumeratae **30 M**
voluptariae; aliae sunt ad finem, sicut ambulatio seu peregrinatio, quae est ad habitationem et quietem.

XVIII. PASSIO.

5 Passio sumitur primo grammaticae, iuxta rationem qua secundum vocem passivum dicitur verbum vel nomen; unde grammatici amare appellant verbum activum, amari vero passivum, cum secundum rei veritatem amari sit pati et moveri, amare sit agere et movere.

10 Passio rursus significat omnem receptionem, unde passionem appellantur omnia accidentia et quaecunque aliquo pacto afficiunt subiectum, unde quicquid non est substantia dicitur passio illius, secundum quem modum Aristoteles dicit I. Perihermenias voces esse signa earum pas-
15 sionum quae sunt in mente.

Tertio passio dicitur omne illud quod afficit sensum vel intellectum, sive corruptivum sit sive perfectivum, sive bene sive male afficiens, unde passiones sunt laetitiae, tristitia, amores, odia, spes, desperatio etc.

20 Ultimo passio dicitur vulgari et frequentiori significatione, quae cum destructione vel alteratione subiecti incommoda, nempe contra illius appetitum, | evenit, ut uri, **445 G**
affligi, torqueri, tristari, dolere et similia.

Passio rursus dupliciter accipitur: uno pacto absolute, et sic est in genere qualitatis, nempe iuxta rationem
25 qua aliquod afficit subiectum, tanquam forma et accidens **31 M**
illius; alio pacto relative, ut est actus patientis ab agente,

1 Vel *MT*: Rursus *G* sunt sunt *T* 8.9 amari—amare *MG*:
amare—amari *T* 14 περὶ ἐπιθυμίας *G* 18 laetitia *G* 19 odio *M*

contra quam distinguitur actio quae est actus agentis in
 patiente, et hoc pacto est in alio praedicamento proprio.

XIX. DARE ET XX. ACCIPERE.

Dare et accipere quoddam est secundum interiores
 5 facultates, quoddam secundum exteriores. Unde dona et
 accepta quaedam sunt intrinseca, quaedam extrinseca.
 Intrinseca sunt, sicut virtutes, vitia, scientiae, consilia;
 extrinseca sunt, sicut bona et mala, honores, fortunae et
 similia his, quae sunt circa corpus. Eorum quae dantur
 10 et accipiuntur quaedam dantur transitive, sicut quando
 datur ager, domus, uxor et similia; quaedam dantur in-
 transitive, sicut scientia, lux et similia. Postea dare quae-
 dam dicuntur proprie, quaedam metaphorice secundum si-
 militudinem, sicut venenum dicitur dare mortem, lux dare
 15 laetitiam; ad quod genus reducuntur ea quae dant quod
 non habent, quae effundunt in alios quod non habent in
 se ipsis, sicut ignis dat uri, ipse tamen non uritur, frigus
 condensat aquam, ipsum tamen non condensatur, scintilla
 accendit magnum ignem, ipsa tamen non est magna, mon-
 20 strum infert terrorem aliis, quem in se non habet. Unde
 indiscreta est illa loquutio vulgata 'nemo dat quod non
 habet.' Species eorum quae dantur sunt iuxta numerum ge-
 nerum, similiter eorum qui dant et eorum qui accipiunt et
 quae accipiuntur. Quedam enim dant esse, quaedam veri-
 25 tatem, quaedam bonitatem, quaedam principium et prin- **32 M**
 cipationem etc.

1 quam] quem *G* 8 Extrinsecè *T* 25 sq. principiationem *T*:
 principationem *MG*

XXI. HABERE.

446 G

Habere dicitur dupliciter: uno modo per modum absolute, alio modo per modum respectivi, et hoc etiam vagatur per praedicamenta, sicut proxime dictum est de dare et
 5 accipere; omnis enim natura dependens illud idem habet quod ab alio accepit, et illud accepit quod ab alio datum est. Sed ut Aristotelicam divisionem habendi prosequamur, quaedam habentur substantialiter, sicut homo habet esse substantialiter; quaedam essentialiter, sicut homo habet
 10 humanitatem et illud quod per propriam definitionem significatur et ipsam definitionem essentialem; quaedam integraliter, ut homo habet animam et corpus, et quodlibet totum habet suas partes; quaedam potentialiter, ut homo habet intellectum, voluntatem, sensum, rationem; quaedam
 15 habitualiter, sicut homo habet scientias et artes quas didicit; quaedam ex natura; quaedam ex inspiratione; quaedam ex acquisitione; quaedam inexister, sicut magnitudinem, talem complexionem; quaedam inhaerenter, sicut talem colorem, talem figuram; quaedam habentur contigua
 20 corpori, sicut annulus, vestis, calceus; quaedam vicina, sicut domus; quaedam circumstantia, sicut praedium, ager, hortus; quaedam magis extraneae, sicut servus, uxor. Unde **33 M**
 sunt denominationes ex ipso praedicamento habere, secundum quod dicitur annulatus, calceatus, dives, uxoratus et
 25 similia.

20 vestes G 22 extranea G

XXII. MEDIUM.

Medium dicitur multipliciter. Primo enim significat omne illud, quod non est primum neque ultimum, sed mediae naturae et entia appellantur, praeter primum actum
 5 et ultimum, primam et ultimam potentiam, illud nempe quod est in supremo gradu scalae naturae et infimo. Mox medium dicitur in unoquoque genere, quod non est supremum neque infimum, id est | neque universalissimum ne- 447
 que particulare seu individuum. Rursum medium definitur,
 10 quodcumque oportet prius transire quam veniat ad extremum; vel per quod ad extremum pervenimus vel tanquam per viam vel tanquam per ductorem; vel per quod contraria cohabitant, sicut anima quae est incorporea habitat cum corpore mediante natura media quae est spiritus,
 15 et spiritus haeret materiae crassiori, nempe carni, per sanguinem. Proportionaliter est in his quae contrariantur secundum voluntatem, finem et institutum, quae conveniunt per intercessorem et mediatorem; item inter agentem et id quod fit, seu terminum actionis vel subiectum,
 20 mediat ipsa actio seu fluxus quidam, sicut inter dicentem et dictum mediat verbum, inter creatorem et creaturam mediat verbum per quod omnia facta sunt.

Medium est duplex: quoddam per participationem
 utriusque extremi, sicut tepidum est medium inter calidum
 25 et frigidum, participans de utroque; quoddam vero est per exclusionem utriusque extremi, sicut punctum est medium inter duas lineas, quod neutrius est participativum; non

enim habet esse lineae neque ab hac neque ab altera, sicut inter dextrum et sinistrum. Rursum medium est duplex: quoddam punctuale, quoddam vero dimensionale. Medium punctuale est illud quod aequaliter distat ab extremis, sive geometricè sive arithmetice concipiatur; medium vero dimensionale est quicquid accipiatur quod non sit primum neque ultimum, sicut inter unum et decem media sunt duo, tria, quatuor, novem etc., punctuale vero medium est quod intercedit inter quinque et sex.

10

XXIII. INSTRUMENTVM.

Instrumenta distinguuntur sicut et efficientes et actiones. Efficientium enim substantialium, id est qui immutant substantiam et naturam, instrumenta sunt naturalia; qui vero efficientes versantur circa materiam, | sicut artifices, instrumenta etiam habent externa sensibilia; qui versantur circa ea quae sunt inter artificialia et naturalia, habent etiam media instrumenta, sicut vox est instrumentum, quae docens infundit disciplinam in addiscentem. Sunt quidam efficientes, qui pro dignitate non tanquam instrumento, sed tanquam medio dicuntur agere; et per hoc differt instrumentum a medio, quia omne medium quodammodo est instrumentum, praeterquam si loquamur | de medio copulativo, sicut est via et terminus quidam motus, sed loquimur de medio quo agens agit, sicut minister, legatus, quod idem dici potest instrumentum illius. Sed si amplius habeat dignitatem et nobilitatem, et propius accedat ad conditionem eius, qui principaliter operatur vel mittit, non dicitur instrumentum, sed medium. Medium quo-

448 G

35 M

11 Instrumenta distinguuntur *T*: Instrumentum distinguitur *MG*
 13 Instrumnta *M* 21 quia *MT*: quod *G*

que distinguitur quoddam quod est separativum extremorum, sicut Scyllae fluxus seu vorago distinguit Siciliam ab Italia; quoddam vero est copulativum extremorum, sicut pons copulat duas ripas fluminis, clavus medians inter
 5 duas tabulas. Ita proportionaliter in aliis rebus, sicut species intelligibilis copulat intellectum cum re intellecta seu cum obiecto intelligibili, et aer est medium inter rem visibilem et visum distinctivum, quia nisi mediaret aer, impossibile esset apprehensionem fieri. Inter sensibile enim
 10 positum supra sensum non sentitur.

XXIV. FINIS.

Finis alius quidem est privativus, sicut mors, desolatio; alius positivus, sicut complementum, consummatio, qua dicimus domum esse finitam, id est completam; alius
 15 perfectivus, sicut finis intentionis, ad quem scilicet operationes et res ordinantur. Et hic finis est duplex: medius scilicet in quo non contingit quiescere, et ultimus in quo contingit quiescere. Et hic ultimus finis duplex est: in genere, sicut est ultimus finis, ultra quem non licet aliquid appetere pro statu | humano, et definitur finis quem ultimo
 20 quaedam perquirunt; et ultimus | simpliciter, qui definitur quem omnia perquirunt. Ultimus in genere finis iuxta rerum genera multiplicatur, finis vero ultimus simpliciter est unum, ut unum est bonum simpliciter et absolutum. 449 C
36 M

4 forse mediat? 9 Inter è cancellato, forse a ragione, da G, se pure non è da ammettere una lacuna

XXV. CONTRARIETAS.

Contrarietas dupliciter sumitur. Communissime primo, nempe pro omni oppositione, quae est in quolibet genere. In omni quippe genere (ut notat Aristoteles) est una prima
5 contrarietas, sicut non est genus quod per contrarias differentias non migret in species; quo pacto corporeum et incorporeum, sensibile et insensibile et alia multa in genere substantiae sunt contraria, continuum et discretum in genere quantitatis etc.

10 Secundo communiter contraria dicuntur, quae se invicem tollunt ab eodem subiecto, sive intelligibili sive sensibili, sicut contraria sunt divisibile et indivisibile, quae sunt circa numerum et magnitudinem, quae sunt circa subiectum idem genus et eandem materiam communem, si-
15 cut par et impar circa numerum, non autem circa eandem materiam propriam, nempe eandem speciem, quia numeri species, quae est subiectum paritatis, ut tetras, decas, non potest esse eâdem subiectum imparitatis.

Tertio proprie contraria dicuntur, quae sunt circa
20 idem subiectum proprium, unde se mutuo expellunt, | ubi se **37 M**
simul non compatiuntur, ut album et nigrum in superficie eadem, triste et hilare in eodem simul spiritu seu animo.

Primo modo contrarietas est in omni genere, ut dictum est; secundo in quibusdam; tertio in uno praecise, ut
25 in genere qualitatis. Omnis enim contrarietas propriissime dicta secundum qualitatem est.

Contrariorum alia sunt in eodem genere, sicut album et nigrum in genere qualitatis; alia in diversis | generibus, **450 G**
vel etiam diversa genera. In diversis quidem generibus, ut

dicit Aristoteles aeternum et corruptibile differre plus quam genere; diversa genera, ut sunt bonum et malum. Contrariorum alia sunt definita ad unum, ut ubi unum uni est contrarium, sicut calidum frigido, turpe pulchro. Alia vero
 5 non sunt definita ad unum, ut ubi uni plura sunt contraria, sicut generaliter virtuti est contrarium vitium tantum, vitio vero virtus est contraria et alterum vitium; liberalitati enim contraria est avaritia tantum, avaritiae vero contraria est tum liberalitas tum prodigalitas, non sub nomine et ratione propria, sed sub nomine et ratione communi virtutis et vitii.

Contrariorum rursus alia sunt mediata, nempe quorum non est necessarium alterum esse in subiecto, sicut in superficie colorabili non est necessarium esse vel album
 15 vel nigrum (sunt enim inter duo haec contraria media); alia vero sunt contraria immediata, ut in linea, in qua oportet esse rectum vel curvum necessario. Eorum contrariorum, quae mediata dicuntur, | quaedam proprie dicuntur habere **38 M**
 medium neutrum, quaedam vero propius medium commune. Neutrum dicimus, quod utrumque terminorum excludit,
 20 commune vero, quod includit per utriusque participationem; unde patet error medicorum, qui inter sanum at aegrum constituunt medium neutrum, quando scilicet animal vivit et bene se habet secundum quasdam partes et
 25 conditiones, male vero secundum alias. Sed hoc est habere secundum hanc partem et hanc conditionem sanitatem, secundum hanc aegritudinem, unde potius deberent dicere dispositionem utriusque quam neutrius. Quoadusque enim animal vivit, aliquid est sanum in illo, sive minus sit de
 30 sanitate sive magis; neutram vero dispositionem dicam,

quando neque aliquod, quod sanum possis dicere, est, neque quod aegrum, nempe quando mortuum est. Contrarietatem aliam in quatuor terminis | inspicimus, aliam in tribus, aliam (ut dictum est in aliis divisionibus) in duobus. **451 G**

5 Quatuor termini sunt, sicut ubi accipimus A amicum, B inimicum, C benefacere, D malefacere. Hic in tribus terminis, sicut amici, inimici, benefacere, contraria non sunt amicis benefacere et inimicis benefacere. Proinde sint tres termini: benefacere, malefacere, amicis; contraria sunt am-

10 cis benefacere et amicis malefacere. Ubi vero sunt quatuor termini, ut amici, inimici, benefacere, malefacere, amicis benefacere et inimicis malefacere sunt disparata, non contraria, similiter et inimicis benefacere et amicis male; contraria vero sunt amicis benefacere et amicis malefacere,

15 inimicis benefacere et inimicis malefacere. Ratio quarum **39 M** contrarietatum est in eo inspicienda, quo contrariae sunt circa idem subiectum, non autem circa diversa subiecta.

XXVI. OPPOSITA.

Opposita dupliciter considerantur: uno pacto secundum rationem generalem, et ita sub illis includitur ratio quatuor generum oppositionis, et titulus iste debet praecedere titulum relativorum et contrariorum, quia relativa et contraria una cum privativis et contradictoriis sunt species oppositionis; alio pacto sumitur proprius, ut oppositionem intelligimus eorum, quae ex adverso se respiciunt citra contrarietatem et relationem, et ita oppositio est triplex, privativa, contradictoria et regionalis. Privativa op-

2 nempe *G*: neque *MT* 9 termini, benefacere malefacere amicis *T*: termini, benefacere, malefacere amicis *MG* 15 quarum *T*: earum *MG* 16 quo *MT*: quod *G* 24 proprius *MT*: magis proprie *G*

positio est duplex, sicut duplex est privatio: quaedam quae
 praecedit formam, et haec est principium rerum naturalium,
 sicut in privatio formae hominis, quae est in embryone,
 qua embryo est in potentia propinqua ad esse animalis,
 5 quaeque cum ablatione formae embryonis necessario con-
 sequitur, et hoc est unum genus oppositionis inter priva-
 tionem et formam; quaedam quae sequitur formam, sicut
 mors quae sequitur vitam, caecitas quae sequitur | visum, 452 G
 et haec multum abest ut sit principium rerum, sed est ipsa
 10 meta et destructio. | A primo genere privationis ad formam 40 M
 datur ingressus, a secundo vero genere ad formam non da-
 tur regressus, nisi mediate.

Contradictoria oppositio est alia quidem logica, alia
 vero physica universaliter dicta, id est secundum omnem
 15 rationem realem. Oppositio logica est, quae consistit in com-
 plexione conceptuum seu orationum, qualem docet Aristo-
 oteles in suas species distribuere in libris *περὶ ἐρμηνείας*; ut
 enunciatio enunciationi opponitur contrarie, contradicto-
 rie, subalterne seu subcontrarie.

20 Oppositio realis contradictoria est in eo consistens,
 quod per affirmationem et negationem eiusdem de eodem
 significatur, sicut contradictorie opponuntur, mundum esse
 aeternum, mundum non esse aeternum, quando subiectum
 et praedicatum idem omnino significant.

25 Regionalis oppositio est alia physica, alia metaphysi-
 ca, alia logica; sed omnes modi dicuntur per similitudinem
 ad physicam, quae est sicut oppositio orientis et occiden-
 tis, arctici et antarctici. Quae oppositio latina dictione si-
 gnificatur per *contra*, graeca per *ἀντί*. Ita in omni genere
 30 est haec oppositio regionalis, ut principium et finis una

ratione; alia enim ratione possunt opponi contrarie, ut mori et nasci. In his enim ratio plus consideranda est quam dictio, ut calidum et frigidum etiam regionaliter **41 M**
 5 rum in septentrione; leve et grave, ut cum vulgo loquar, alterum quidem in centro, alterum in circumferentia.

XXVII. INTENTIO.

Intentionum alia prima, alia secunda. Intentio prima est quae immediate fundatur in re, et haec est duplex: particularis et universalis. Illa fundatur immediate primo, sicut intentio Socratis in Socrate, solis in sole sensibili; ista fundatur immediate secundo, | sicut intentio animalis fundatur **453 G**
 10 in homine, cuius intentio fundatur in Socrate.

Intentio secunda est quae mediate fundatur in primis, cui per se et primo non respondet aliquid extra, sicut huic intentioni nomen, cui non respondet subiectum externum nisi nominatum, quod subinde erit hoc vel illud particulare. Et haec intentio secunda est praecipue triplex: logica universaliter dicta, mathematica et ethica. Intentio
 15 logica, ut nomen, verbum, copula et similia grammatica; genus, species, definitio et similia dialectica; prooemium, narratio et similia rhetorica; dactylus, spondeus et similia poëtica. Intentio mathematica, ut longitudo per se, paritas, imparitas, diapason, diapente. Intentio ethica, ut
 20 aequum, iniquum, sobrium, ebrium.

Intentio rursus sumitur aequivoce. Aliquando enim significat voluntatem, ut intentio mea est metaphysicam **42 M**
 inventionem aperire, id est voluntas. Aliquando sumitur

5 <item> leve *G* 21 Prooemium *T*: Prooemium *M* 22 spon-
 daeus *MTG* 28 forse intentionem?

pro specie cognoscibili, ut ubi dicitur haec est intentio
 mea, id est mea intelligentia. Aliquando pro re conside-
 rata, ut intentio metaphysicae est ens quatenus ens, id
 est ens incontractum, non certum et definitum. Interdum
 5 capitur pro ipsa potentia qua intendimus, ut homo est in-
 tentione praeditus, et qua omnia quae imaginationem et
 rationem habent intendere possunt. Rursum intentio sumi-
 tur pro actu, quo intendens intendit in rem intentam sive
 in aliud, sicut visio significat actum videntis in rem vi-
 10 sam. Ultimo intentio capitur pro ipsa re intenta, ut caedes
 furis, suspendium malefici appellatur intentio principis.

XXVIII. CONCEPTIO.

Conceptio dupliciter capitur, uno pacto relative, alio
 pacto absolute. Conceptio absolute tot modis sumitur quot
 15 et intentio, quia conceptionem meam et intentionem meam
 pro eodem possumus accipere. Re|lative autem, ut est termi- 454
 nus appositus et condistinctus ab intentione. Ita aliud si-
 gnicat, sicut aliud est ab illa, quatenus ire aliud est quam
 redire, tendere aliud quam reverti. Intentio quippe est
 20 actus potentiae cognoscitivae vel appetitivae versus obiec-
 tum, conceptio vero est actus quidam informationis seu
 receptionis ab objecto in potentiam; ut intentio etiam sit
 quaedam dispositio, apparatus, appulsus, conceptio vero 43 M
 habituatio, adimpletio, impraegnatio.

6 [et] qua *G* 16 eadem *G* autem ut *T*: a. ut *M*: autem (*om.*
 ut) *G* 17 oppositus *G*

XXIX. NOMEN.

Nomen dupliciter sumitur. Uno pacto generalissime, ut idem significet quod notamen, et hoc pacto significatum complexos, tum incomplexos terminos: complexos, 5 ut Ilias est nomen quod significat totum librum et illius libri orationes omnes; incomplexos, ut quamcunque dictionem per se simplicem vel compositam, categorematicam vel syncategorematicam. Unde cum verba, tum aliae orationis partes nomina quaedam sunt, ut quid significat amare. 10 re. Alio pacto nomen sumitur proprie, et distinguitur contra alias orationis partes, praesertim vero contra verbum, quod apud logicos est unum, nempe est, quod substantivum appellant grammatici.

Nominum alia sunt propria, alia communia seu appellativa; 15 rursus alia aequivoca, alia univoca, ut supra dictum; rursus alia propria, alia appropriata. Propria, quae a natura et a prima institutione sunt; appropriata, sicut ea quae a consuetudine, casu vel habitu, ut Aristoteles appellatur philosophus, architectus et similia. Rursus nominum 20 alia sunt significativa, utpote quae referuntur ad illud quod principaliter ex primitiva quadam significatione expriment, ut aqua significat aquam; alia sunt adsignificativa, quae non ex etymologia vel aliis circumstantiis grammaticalibus, sed ex secunda institutione notant aliquid, ut 25 politica || significat | scientiam quae non solum ad civitatis gubernationem, sed etiam ad regnorum gubernationem spectat, non tam in nominis huius virtute quam in nominis

455 G
44 M

latini, quod civilis scientiae, unde ius civile non idem significat quod ius politicum, quamvis civitas et polis idem significant. Itaque in philosophia et aliis scientiis non ex rigore grammatico de nominum significatione est iudicandum, sed ex usu et institutione artium, in quarum interpretatione temere se ingerunt et cum magna illarum iactura grammatici.

XXX. ORDO.

Ordo secundum genera rerum distinguitur (definitur enim positio seu constitutio diversorum secundum prius et posterius); et hic aut consideratur secundum conditionem naturae absolute, et ita est in praedicamento substantiae; aut secundum conditionem naturae inhaerentis seu adiacentis seu adiective, et ita primaria quadam ratione est in praedicamento quantitatis (quia in numeris est ordo, quo naturaliter unitas praecedit dualitatem, paritas imparitatem, numerus digitus articulum, linealis planum, planus solidum; sicut et ordo est locati ad locum, prius enim est locus quam locatum), secundo est in genere qualitatis, ubi est ordo quo certas qualitates in subiecto praecedunt certae qualitates, sicut dispositio praecedit habitum, simplex apprehensio | compositionem, acidus sapor praecedit dulcem. Similiter in genere relationis est ordo, sicut ratio paternitatis et filiationis praecedit rationem domini et servi, magistri et discipuli. Item in genere actionum est ordo; ignis enim prius calefacit quam fervefaciat, et fervefacit prius quam torreat, et torreat prius quam resolvat. Similiter in praedicamento passionis e converso, sicut lignum

1 *leggi* scientia 5 *sq.* interpretationem *corregge* G 26 *fervefaciat* G: fervefacit *TM*

primo calefit quam accendatur. Similiter in omni praedi-
 camento. Atque ideo iuxta praedicamentorum et generum
 varietates | variae sunt ordinis species, quandoquidem ubi **456 G**
 sunt genera et species, ibidem est intelligere multitudi-
 nem, et ubi est multitudo, ibi est comparatio, et ubi est
 comparatio, ibi est distinctio si bene fuerint ordinata,
 ubi est distinctio, est ordo. Ordo autem est duplex, alter
 quo res cognoscuntur, alter quo res constituuntur. Ordo con-
 stitutionis alter est quo res fiunt, alter quo res factae sunt.
 10 Ordo cognoscendi et essendi alter est naturae, quo vide-
 licet res a natura cognoscuntur, cuius facere et habere
 est cognoscere (natura quippe est intelligentia aut intelli-
 gentiae ordo, si ipsam vel inexistentem rebus vel rebus
 insitam intelligamus); alter est artis seu voluntatis, et hic
 15 iuxta diversa genera actionum in agendo est diversus.
 Constat enim quo ordine domus fiat, quo ordine scamnum
 et statua. Ordo | autem cognoscendi aut est a confuso ad **46 M**
 distinctum; sicut prius comprehendimus domum totam et
 hominem totum, quam distinguamus in suas partes seu in
 20 ea ex quibus componitur; prius de tractatu aliquo seu de
 arte habemus confusam generalem rationem, vel ex titulo
 seu nomine vel ex prooemio, quam distinctam habeamus
 ex pertractatione et integro discursu comprehensionem:
 aut est tanquam a genere ad speciem, aut a specie ad
 25 particulare. Et hic etiam ordo videtur ad similitudinem
 naturae; per visum quippe quando alicuius distantis spe-
 ciei conceptum facimus, prius eminus quam cominus vide-
 mus; ideo a longe primum obiicitur corpus coloratum,
 secundo videntes corporis motum iudicamus esse corpus
 30 animatum, videntes distributionem seu varietatem mem-

6 distinctio, si *MG* 22 proëmio *T*: proemio *M* 24 a genere]
 in genere *G* 26 naturae per visum, quippe *MG* 28 a longinquo *G*

brorum iudicamus animal, distinguentes visu animalis figuram iudicamus hominem, conicientes habitum circa corpus iudicamus Germanum, proximo autem facto cognoscimus Frischlinum. Est etiam ordo cognoscendi, sicut a toto (ad) 5 partes, et totum est duplex: confusum, et de hoc exemplificatum est; et distinctum seu artificiale, et hoc est, sicut ab habitu metaphysico ambiente totum ens descendimus ad 457 C iudicium et examen habituum particularium scientiarum; quae partes entis sunt. Rursum est ordo a partibus ad totum, sicut in omnibus artibus, | in quibus ab elementis procedimus ad elementata, ab integrantibus ad integrata, ut 47 M in grammatica a cognitione literarum et syllabarum, in geometria a cognitione punctorum, linearum et angulorum, in logica a cognitione simplicium terminorum procedimus 15 ad cognitionem dictionum et orationum, item figurarum et mensuratorum ad compositiones et discursus.

Proinde est ordo a particularibus ad universalialia, qui est ordo inquisitivus et inventivus. Lustrantes enim singula individua videmus quid illis sit commune, et colligimus speciei rationem; lustrantes singulas species complectimur 20 quid illis sit commune, et lucratur generis rationem. Huic oppositus est ordo cognoscendi a genere ad species, qui est ordo iudicativus doctrinae et disciplinae; artes enim, quas proxime dicto ordine invenimus, hoc ordine docemus. Est 25 ergo ordo aut sensitivae cognitionis aut intellectivae: sensitivae, ut tanquam a toto ad partes, a confuso ad distinctum, ab universali ad particulare, ut dictum est; intellectivae vero similiter secundum aliam rationem est ordo vel ab universali ad particulare, vel a particulari ad universale, 30 ubi pars non est integralis, sicut in sensibilibus, sed

3 autem *T*: a. (cioè autem) *M*: a *G* 4 ad om. *TMG* 6 artificiale *MG* 8 scientiarum *MG* 9 sint *G* 15 item (a cognitione) *G*

essentialis, sicut species est pars generis. Et haec intellectiva cognitio rursus est duplex, inquisitiva seu secundum potentiam, et | iudicativa seu secundum actum; prima est ad cognitionem seu ad doctrinam et disciplinam, secunda est
 5 doctrinae et disciplinae. 48 M

XXXI. PRIUS ET XXXII. POSTERIUS.

Prius aliquid dicitur alio aut natura, sicut sol est prius quam sua lux et suus calor, sicut causa | aeterna effectu coaeterno; aut duratione, sicut bellum Troianum est
 10 prius condita Roma; aut non convertendi consequentia, quando scilicet e duobus ex unius esse sequitur esse alterius, non e contra, ut hominem esse prius est quam philosophum esse, hac ratione, quia si philosophus est, homo est, non autem si homo est, philosophus est; aut dignitate,
 15 sicut prius est dominus quam servus; aut cognitione, sicut prius sunt principia prima quam secunda seu mediata; aut electione, sicut prius defendere parentem quam amicum; aut positione, sicut peregrinanti ad Indos occidentales prius occurrit Roma quam Lutetia.

20 Totidem modis dicitur posterius, nisi quod unus modus potest adiici, ut posterius sumatur dupliciter: uno pacto, ut distinguitur contra prius, et ita suis modis cum eo est definitum; alio pacto, ut distinguitur contra anterius, et ita dupliciter consideratur; uno pacto contra anterius se-
 25 cundum tempus, et sic distinguitur contra prius duratione; alio pacto anterius secundum differentiam localem, et hoc pacto habet propriam significationem.

XXXIII. SIMVL.

49 M

Simul etiam dicitur secundum multitudinem significationum, quibus condistinguitur a priori et posteriori, licet non totidem modis. Quaedam enim dicuntur simul, quae 5 in eodem ordine sunt priora vel posteriora, sicut relativa secundum rationem formalem, qua referuntur ad invicem, quae eadem secundum rationem fundamentalem seu materialem non sunt simul, sed alterum potest esse altero prius, sicut fundamentum paternitatis natura et tempore 10 est prius fundamento filiationis. Quaedam dicuntur etiam secundum prius et posterius, quae non dicuntur simul, sicut in ordine dignitatis aliquid dicitur prius cum sit dignius, posterius cum sit indignius, non tamen dicitur simul si sit aequè dignum; unde patet non semper simul 15 dici secundum rationem distantiae inter prius et posterius. E contra quaedam dicuntur esse simul, quae excludunt rationem prioris et posterioris, sicut quae sunt simul congregatione, unione, sicut multi homines sunt unus populus simul. Itaque patet modus, quo simul distinguitur a coordinatione prioris et posterioris, et distinctum titulum requirit ab illis. 20

459 C

XXXIV. IDEM.

Idem sicut et unum multifariam dicitur. Vel enim ratione idem dicitur, sicut ea quorum definitio est una et 25 synonyma. Dicitur idem subiecto seu re, sicut illa quae sunt unum vel collective vel compositivè vel concurrenter, et hoc pacto ea, quae sunt etiam genere diversa et es-

50 M

5 sentialiter differunt, possunt esse idem et unum. Socratem enim indicantes dicimus haec substantia, hoc animal, hic unus vel hoc unum, hic philosophus, servus, docens, legatus, sedens. Omnibus his idem significatur subiectum, quae sunt nomina diversorum generum ratione differentia, omnia tamen unum sunt subiective seu re; idem autem re, non quidem significatione, sed significato.

Re autem idem dicitur tripliciter. Genere, sicut idem est corpus animatum et corpus inanimatum sub univocatione corporis. Idem specie, sicut homo et bos sub animali, quatenus animal est species quaedam corporis, quatenus vero animal duabus differentiis descendit hinc ad constitutionem hominis, inde ad constitutionem bovis, relinquit ea eadem genere et diversa specie; propriissime vero idem specie sunt Socrates et Plato. Idem vero numero est illud, cuius materia una est et suppositum unum vel persona una, quod individuo est vel signatum, ut hic homo; vel vagum, ut quidam homo (quando supponit pro uno tantum), qui est Socrates, licet possit pro pluribus supponere; circumloquutum seu circumscriptum, ut quidam homo crispo naso, lippis oculis, crassis labiis etc., Sophronisci filius; nominatum, ut Socrates, qui pluribus nominibus seu rationibus idem est numero, id est materia. **460 G**

XXXV. DIVERSVM.

51 M

25 Diversum est nomen significans distinctionem primarie dictam, qualem intelligimus esse inter genera et genera, et ea quae nullam habent communicationem, quod sane in omnibus his quae distinguuntur communissimum

17 quod vel individuo est signatum G 20.21 homo crispo T:
simo (om. homo) MG

est. Differentia enim, discrepantia, alia, contraria, seposita, seiuncta, distincta, divisa et synonyma istorum omnia sunt sub genere diversi, non vicissim; quia distincta dicuntur ea quae possunt simul esse vel intelligi confusa, 5 divisa quae unita, discrepantia quae possunt concordare, differentia quae possunt esse idem. Unde differentia intelliguntur in eodem genere, discrepantia etiam in eadem compositione vel circa eandem materiam; diversa vero dicuntur etiam quae nullatenus concurrunt, conveniunt, 10 consentiunt (unde Aristoteles generalissima inter se appellat diversa, species in unoquoque genere differentes, principia in principiatis, elementa in elementatis distincta); cognoscentia seu opinantia diversa circa idem obiectum, dissentanea contraria appetentia circa idem appetibile, vel 15 contrarii appetitus circa idem propositum bonum vel malum, proprie appellantur discordantia, quasi diversi cordis.

XXXVI. DIFFERENTIA.

Differentia distinguitur vulgo in communem, qua aliquis differt ab alio vel a se ipso accidente | separabili, si- 52 M
cut est differentia inter stantem et sedentem; propria, 20 qua differt ab alio accidente inseparabili, sicut luscus a bene oculato, caecus a vidente, simus ab aquilino; propriissima, qua aliquid differt ab alio essentialiter, ut genus a genere, species a specie per differentiam propriam.

25 Differentiarum aliae sunt essentialia, quae sunt pars 461 (definitionis rei; aliae sunt accidentales, et istae si sunt propriae, sunt pars descriptionis rei. Rursum differentiarum aliae quaedam faciunt aliud, id est significant diversita-

2 synonyma *T* 10. 13 consentiunt, unde-diversa; species-distincta, cognoscentia *G* 20 e 22. 23 (in) propriam e (in) propriissimam *G*

tem substantive; aliae faciunt alium seu alterum, id est significant diversitatem adiective. Iuxta primum modum dicimus aliud est bos, aliud est homo, male diceremus alius; secundo modo alius est Socrates, alius est Plato, 5 ubi male diceremus aliud. Quin imo alius dicitur etiam idem a se ipso, ut 'hospes alius mihi nunc atque ante videris.'

Quaedam item differentiarum sunt divisivae generum tantum, ut tripes et quadrupes, videns non videns, vola- 10 tile reptile sunt divisivae differentiae generis animalis, et quia sunt accidentales, non sunt constitutivae specierum. Aliae etiam sunt specierum constitutivae, sicut rationale et irrationale dividunt animal et constituunt certas species, ubi nota rationale etiam secundum se non minus si- 15 gnificare accidens, quam risibile. Significat enim potentiam ad ratiocinandum, sed virtute positionis significat substantialem differentiam, non tam (inquam) significat, quam adsignificat. Rationale enim, ut significat potentiam et qualitative, | non est differentia essentialis, sed ut signi- 53 M
20 ficat formale illud et primum illius potentiae subiectum, quod tali qualitate denominatur, non compositum, sed ut simplex natura, habet vim ad referendum differentiam essentialem. Similiter irrationale, ut sumitur negative vel privative, non est differentia distincta essentialiter a ratio- 25 nali, sed est accidens; ut vero distinguitur contra rationale, significat positive, ut in bove ipsam bovinitatem, in asino asinitatem, id est essentiam illam et naturam quae facit bovem esse bovem, differentem ab illa natura et contrapositam illi naturae quae facit hominem esse hominem, 30 quam per rationale magis indicamus quam significamus,

quia substantia rerum est incognoscibilis et | innominabilis. 462 C
 Idem de omnibus essentialibus differentiis est iudicium,
 quia omnium nomina semper accidens significant, sed adsi-
 gnificant substantiam.

5

XXXVII. PROPRIETAS.

Proprium dicitur quadrupliciter: primo quod convenit
 toti speciei, sed non soli, sicut esse bipedem homini; se-
 cundo quod convenit soli speciei et non toti, sicut esse
 philosophum homini; tertio quod convenit soli totique spe-
 10 ciei, sed non semper, ut canescere homini in senectute;
 quarto quod convenit toti, soli et semper, ut esse risibile
 homini, id est posse ridere. Etsi enim non semper rideat
 actu, etsi quidam nunquam riserint, haec tamen proprie-
 tas refertur non ad actum, sed ad potentiam, non ad ra- 54 M
 15 tionem individualement, sed specificam.

Ad hos modos est quod referamus etiam quod conve-
 nit toti speciei et solum, licet non soli, sicut proprium ni-
 vis est album esse, quia solum alba est, non sola. Est au-
 tem proprium quaedam qualitas, quae consequitur naturam
 20 speciei, procedens ex differentia specifica illius immediate,
 sicut risibilitas consequitur rationalitatem; et haec proprie-
 tas dicitur convertibiliter cum eo cuius est proprium. Li-
 cet autem huiusmodi proprietates, quae convertibiliter di-
 cuntur cum specie, multas contingat invenire, sicut in
 25 specie humana contemplabile, philosophabile, navigabile,
 admirativum aequae convertibiliter dicuntur de homine atque
 risibile; tamen praeceptum est logicum, ut e multis illud

8 et *MT*: sed *G* 15 individualement *M* 17 et solum non licet
 soli *T* 24 multa *T*

quod est potissimum et quod magis in actum adducitur, sicut est risibilitas respectu enumeratorum, habeatur proprium.

XXXVIII. GENVS.

5 Genus multipliciter sumitur: grammaticaliter, id est pro sexu; secundo polyhistorice (id est poëtice laudatorie) pro conditione et modo alicuius generis vel | speciei, ut **463 G**
 hoc genus hominum est Hebraeum, hoc genus leonum est Libycum; tertio sumitur genus naturaliter pro principio
 10 uniuscuiusque generationis, quo videlicet pater filium generat, unde dicitur Ilus ducit genus ab Hercule, Agamemnon **55 M**
 ab Atreo; quarto sumitur civiliter pro congregatione multorum quodammodo se habentium ad unum aliquod et ad se invicem, politica quadam relatione multas familias ab
 15 uno protoplaste demanantes complectente, sicut genus Romanorum dicitur a Romulo, Hebraeorum ab Heber; quinto genus sumitur metaphysice pro natura quadam communi multis rebus seu speciebus, sicut substantia est quaedam natura communis animalibus, plantis etc.; sexto logice pro
 20 intentione illam naturam communem significante seu signante. Genus enim logicum significat commune speciebus quod de speciebus praedicatur, non autem in suo ordine est commune speciei neque praedicatur de specie, sed est eiusdem generis species cum illa, nempe praedicabilis et
 25 secundae intentionis. Praedicatio quippe signatur seu notatur genere et specie logice acceptis, exercetur autem in genere et specie physice universaliter dictis, nempe mathematico, naturali, metaphysico.

2 manca la virgola in T 6 (vel) laudatorie G 9 Libycum TMG
 11 Ilus] la fonte del Bruno avrà avuto senza dubbio Hyllus; cf. Porphyr.
 Isag. 2 p. 1. 24 Br.

XXXIX. SPECIES.

Species quoque tot modis sumitur quot genus: gram-
 matice, qua species distinguunt in suo ordine nominum
 primitive vel derivative; secundo polyhistorice, ut species
 5 hominum, pro conditione et modo; tertio naturaliter, sicut
 species Priami digna est imperio, significando pulchritudi-
 nem, maiestatem, magnanimitatem, quae sunt formae quae-
 dam et qualitates a natura; | quarto civiliter, ut species 56 M
 Priami digna est imperio, propter mores, experientiam re-
 10 rum, eloquentiam, artem bellicam; quinto physice univer-
 saliter dictum pro re seu natura, quae est sub aliquo ge-
 nere, ut homo quae|dam species est animalis; sexto logice 464 G
 pro intentione significante illam rem seu naturam, quae
 est species praedicabilis condistincta a genere et differen-
 15 tia, quae sunt eiusdem generis species, nempe praedicabi-
 lis, quod est genus proximum, secundae intentionis, quod
 est genus primum.

XL. PER SE.

Per se dicitur quatuor modis ab Aristotele. Primo
 20 quando aliquid de aliquo essentialiter dicitur, sicut cum
 genus dicitur de specie, species de individuo, differentia de
 specie, nomen speciei de differentia, definitio de definito.
 Secundus modus, quando propria passio dicitur de subiec-
 to, nempe in cuius definitione subiectum ponitur, sicut
 25 simitas per se convenit naso, surditas auditui, claudicatio

3 distinguunt *M*: distinguunt *T*: distinguuntur bene *G* 4 deriva-
 tivè *M* 9 sq. experientiam rerum eloquentiam *T*: experientiam, re-
 rum eloquentiam *M*

tibiae. Non enim definitur aliqua ex istis passionibus sine suo subiecto; caecitas enim est oculi orbitas, surditas auditus orbitas, simitas nasi curvitas. Tertius modus est, quo aliquid absolutum intelligitur et non cum aliquo, sicut
 5 quaedam formae sunt per se, id est purae, non in materia. Sic Deus dicitur actus per se; similiter intelligentiae. Item secundum considerationem hanc medicus meditatatur de colore urinae per se, id est sine respectu habito ad | sub- 57 M
 iectum. Itaque hic modus tertius dupliciter sumitur, ut
 10 quoddam sit per se natura, quoddam vero positione seu conceptu. Quarto modo per se dicitur necessarium, sicut caussa per se dicitur, quam necessario consequitur effectus, ut per se decapitatus interit, id est necessario, per se decoriatus moritur, id est necessario etc.

15 XLI. SECUNDVM QVOD IPSVM.

Secundum quod ipsum est species eius quod est in primo modo dicendi per se. Eorum enim quae dicuntur per se, quaedam dicuntur inconvertibiliter de subiecto, sicut superiora de inferioribus in eodem genere univoca; quae-
 20 dam vero convertibiliter, sicut aequalia de | aequalibus. Et 465 G
 in horum ordine est quod dicitur secundum quod ipsum, ubi scilicet praedicatum convenit subiecto adaequate et primo, quemadmodum habere tres angulos convenit secundum quod ipsum triangulo, etiamsi per se praedicetur
 25 de scaleno, isoscele et isopleuro.

XLII. MOTVS.

Motus sumitur dupliciter. Primo pro omni mutatione, et ita est in omni praedicamento. Est enim motus secundum substantiam generatio, corruptio; secundum quantitatem augmentatio; secundum qualitatem alteratio, figuratio; secundum relationem | dominatio, ut significat motum ad illam, ut fieri dominum, magistratio, id est fieri magistratum; in ubi, ut ascensio fieri sursum; in quando, ut continuatio in annum, fluxio ad horam; in situ, ut sedere, id est actus ad sedendum; in agere, ut ire ad movendum, deponendum; in pati, ut intendere ad discendum; in habere, ut uxorari et ducere uxorem. Aristoteles in tribus praedicamentis ponit. Alio pacto sumitur proprie, ut motus est quaedam mutatio seu mutationis species, qua acquiritur novum nomen cum subiecti mobilis variatione situs. Quando aliquid augetur, ipsum subiectum mutatur. 58 M

Motus est duplex, physicus videlicet et metaphysicus seu metaphoricus. Primus est in subiecto per se, secundus vero est per accidens, id est per aliud, secundum quem motum Deus dicitur moveri, fieri iratus, sinister dexter, quia nos ita afficimur, ita mutamur.

XLIII. TERMINVS.

Terminus dicitur totidem modis quot et finis. Insuper etiam terminus dicitur quodcunque extremum, unde et totidem modis dicitur quot et principium, licet quibusdam modis propriis, quibusdam impropriis. Omnes autem modi

reducuntur ad tres, nempe a quo, in quo, ad quem. Est enim terminus a quo, a quo aliquid procedit, | sicut locus **466 G**
 est principium cursus; est terminus in quo, ubi videlicet aliquid sistit; est terminus ad quem, quo videlicet aliquid
 5 movetur. Rursum est terminus alius physicus, | alius logicus **59 M**
 est, alius mathematicus. Terminus physicus est forma, quia materiam interminatam et indefinitam terminat. Terminus logicus est definitio; haec enim finit speciem, id est saepit eam ab aliis rebus. Terminus mathematice est in quem fit
 10 resolutio quantitatis, vel continuae, ut punctus est terminus lineae et omnis magnitudinis, vel discretæ, sicut unitas est terminus omnis numeri. Omnes alii modi, quibus terminus dicitur, reducuntur ad istos, ut elementa uniuscuiusque rei termini dicuntur, quemadmodum in gram-
 15 matica termini sunt literae, in logica dictiones incomplexae sunt termini simpliciter, propositiones sunt termini argumentationis, quam scilicet resolvendo in illis terminamus.

XLIV. NECESSITAS.

20 Necessitas uno pacto sumitur absolute, et sic idem est quod fatum, appellatum a nonnullis destinatio, praedestinatio, seu voluntas divina, seu immutabilis naturae facultas, quo sensu dixit Zoroaster 'fortis necessitas omnibus dominatur'; et respective, et sic distinguitur contra contin-
 25 gentiam, casum, fortunam. Tunc adhuc dupliciter sumitur: uno pacto generaliter pro omni eo quod impossibile est aliter esse, unde necessarium dicitur etiam impossibile; alio pacto particularius, ut accipitur necessarium libro periherm.

2 manca il primo a quo in T 10 punctum G 28 periherm. TM:
 περί ἐπιτηδεύσεως G

distinctum contra | impossibile, ut apud logicos, qui qua- 60 M
 tuor ponunt propositionum modos iuxta necessarium,
 impossibile, possibile, contingens. Rursum necessarium
 accipitur latiore significatione pro eo quod potest ali-
 5 ter esse, non tamen nisi incommode, unde necessarius
 dicitur equus ad perambulandum magnum iter; unde distin-
 guunt logici necessarium in simpliciter et ad bene esse,
 ut | necessarius dicitur liber Porphyrii ad logicam, quam 467 C
 sine illo tamen perfectam esse intelligunt. Necessarium
 10 etiam dicitur violentum quinto Metaphysicorum, ut
 quae coacti fecimus necessitate quadam fecisse dicimur, ut
 sagitta iacta necessario ascendit.

XLV. VBI.

Ubi est intentio, qua aliquid alicubi esse dicitur; ali-
 15 cubi vero esse multis dicitur modis, quemadmodum et esse
 in, quos modos supra enumeravimus. Ubi dupliciter dici-
 tur: uno pacto generice, ut est categoria quaedam per se;
 alio pacto specificice, et hoc pacto est species, quae dicitur
 locus, qui potissima sua significatione est in praedicamento
 20 quantitatis. Ubi rursum generice sumptum aut capitur
 proprie, ut est species entis et categoria distincta ab aliis
 novem (et sic habet species, primum subalternas, quae sunt
 in coelo, in astris, usque ad specialissimam, quae est in
 domo, in templo, quorum individua sunt in mensa, in al-
 25 tari); alio pacto sumitur communius ea ratione qua ali-
 quid est | alicubi, sicut Deus dicitur esse ubique, anima in 61 M
 toto corpore. Unde sequitur distinctio, qua aliquid alicubi

esse dicitur vel definitive, sicut anima est in corpore, intellectus in animo, vox in sensu auditus; alio pacto infinite, sicut Deus est ubique super omnia, infra omnia, ut omnibus providet, omnibus dat esse, omnia continet et omnia
 5 fundat; alio pacto aliquid dicitur alicubi circumscriptive, tanquam in terminante loco, et ita dupliciter: uno pacto adaequate, nempe tanquam in loco proprio, qui non est maior locato, sicut ego sum in tanto spatio quantus sum, vel in tanto loco quanta est superficies aëris me continen-
 10 tis; alio pacto inadaequate, nempe tanquam in loco communi, quomodo sum Tiguri vel in Germania vel in domo.

XLVI. QVANDO.

Quando similiter distinguitur in rationem genericam et specificam: specificam quidem, qua idem significatur **468 G**
 15 quod tempus, quod est species quantitatis; genericam, quae est certa categoria ab aliis distincta, secundum quam aliquid aliquando dicitur. Aliquando vero dicitur dupliciter: uno pacto secundum rationem hanc propriam, qua sub
 quando, quod est genus generalissimum, subalterna sunt
 20 genera, in anno, in seculo, olympiade, lustro, et sub his sunt menses, | dies, horae cum differentiis praeteriti, praesentis et futuri, usque ad individua, quae sunt haec hora, hic dies etc.; alio pacto communius sumitur quando, ut
62 M
 omnem durationis speciem includit, ut ipsa aeternitas, ipsum
 25 aevum. Quaëdam quando dicuntur; respondemus enim ad quaestionem: quando Deus est? 'semper' dicendo. Ubi illud 'semper' aequivoce dicitur cum eo quod est semper in aliis rebus, ut mundus est semper, humana species est semper;

quia in aliis semper est instans aut fluens et successivum, in Deo vero est instans manens, ipsa nempe aeternitas, quae definitur tota simul et perfecta possessio. Atque ita quando quaeritur de Deo, et respondetur secundum rationem, quae non est neque species alicuius praedicamenti, neque istius quidpiam praedicamenti.

XLVII. SITVS.

Situs interdum significat locum, unde idem est dicere aliquando in hoc situ, quam in hoc loco. Aliquando significat respectum secundum locum, ut cum dicimus in quo situ, id est ad mare vel ad montes vel ad planitiem. Aliquando, ut in praesentia, significat dispositionem rei in loco, ut cum quaerimus quomodo sita res sit, nempe quam partem habeat ad orientem, quam ad occidentem, quam ad meridiem etc. Aliquando dispositionem partium et figurationem rei tum in se ipsa, tum in loco, ut in animali species situs sunt iacere, stare, | cubare, sedere, curvatum esse. Sumitur autem | dupliciter, adiective videlicet et substantive: substantive significat locum perpetuo, adiective vero significat ea quae sunt circa locum et secundum locum aliquam habent dispositionem.

XLVIII. COMPARATIO.

Comparatio est respectus rei ad rem, qui sumitur dupliciter: uno pacto, ut dicit habitudinem, ut idem sit comparari ad aliquid et referri ad illud (comparari enim est respectum paritatis vel imparitatis accipere vel habere;

comparare enim servum domino, patrem filio, maius minori, est alterum conferre cum altero; sed haec significatio est minus consueta), secundum quod vulgo solent dicere, rem ita comparatam esse, id est ita adnatam; alio pacto, ut dicit respectum secundum rationem maioris et minoris, et ita proprie sumitur. Et hic respectus est duplex in quibusdam, in aliis vero simplex; duplex inquam in his, quae in scala et ordine aliquo sunt media, quae minora sunt superioribus, maiora inferioribus; simplex vero est in minimo, quod habet respectum ad superiora tantum, et maximo, quod habet respectum ad inferiora tantum. Comparatio quoque dupliciter sumitur, uno pacto grammatice, alio pacto philosophice: grammaticaliter distinguitur contra positionem et superlationem, | philosophice vero habet superlationem tanquam speciem. Comparatio est inspicienda semper in eodem genere, et in his quae suscipiunt eandem praedicationem secundum rationem maiorem et minorem; quia in his quae non suscipiunt magis et minus, melius et deterius, plus et minus respectu eiusdem attributi, comparatio locum ullum non habet.

XLIX. COMPREHENSIO.

Comprehensio multiplex est. Prima secundum substantiam, secundum quem modum essentia simpliciter comprehendit omnem essentiam in genere. Item quem | admodum sensitivum comprehendit vegetativum; sic dicit Aristoteles in tertio De anima, animam sensitivam non esse actu cum anima intellectiva, ne plures animae sint in eodem animali, sed esse in illa, id est comprehendi ab illa, si-

cut trigonon comprehenditur a tetragono. Est item comprehensio secundum quantitatem continuam, ut in tricubito est bicubitum, in tetrade est trias et dyas; in qualitate, sicut scientia comprehendit habitum principiorum, sicut experientia comprehendit actus sensuum; in relatione, sicut paternitas et filiatio comprehendit fundamentum, item aliam relationem, quae est inter efficientem et effectum. Similiter in aliis generibus vis comprehendens et comprehensum est inspicienda. Haec vero comprehensio 65 M
10 est duplex, logica et physica: logica, qua intentio universalis comprehendit ubique intentionem particularis; physica, qua totum comprehendit parteis, qua forma comprehendit materiam (formae enim est finire et continere, materiae vero finiri et contineri), item qua una vis et
15 virtus continet aliam, sicut virtus contemplandi et intellectus in actu comprehendit intellectum in potentia.

L. AVCTORITAS.

Auctoritas est duplex, universalis et particularis. Auctoritas universalis est duplex, alia quae est apud omnes,
20 alia quae est apud plures (universale enim est duplex: logicum quod est in omnibus—et hoc est duplex, prioristicum et posterioristicum: primum est, quando nihil est accipere subiecti, quod non sit in praedicato sive per se, sive per accidens; universale posterioristicum est, quod per se tantum
25 inest—et physicum, et hoc adhuc est duplex: in omnibus, quando non est invenire particulare extra universale, ut omne animal est sensitivum; in pluribus, quando est invenire particulare extra universale, ut omnis homo est bi-

3 dias *MT* 3.4 (item) in qualitate *G* 12 partes *G* 21 est duplex *T*: duplex *MG*

pes); apud plures vero vel omnes, aut simpliciter aut sapientes. Parti|cularis vero alia est divina, alia vero humana. **471 G**
 Primae creditur simpliciter et absque dubitatione, cum creditur esse divina; nempe non ex persua|sione, sed ex **66 M**
 5 rei veritate ita se habens. Humana vero alia est probata, sicut magistri erga discipulum, quoadusque fuerit discipulus (oportet enim discentem credere); alia est improbata, sicut eius qui didicit et qui non est amplius in ordine aku-
 sticorum, sicut ex institutione Pythagorica, in quorum schola,
 10 postquam biennio fuerant auditores, discipulis licebat interrogare et disputare. Auctoritas tandem alia resolvitur ad principia rationis et sensus vel veridicae intelligentiae rationum, et in ea demum est consistendum; alia ad aenigmata, somnia et praestigias, et haec est contemnenda.
 15 Auctoritas denique alia est ex virtute veritatis ad credenda et intelligenda, sicut philosophorum et omnis generis sapientum; alia vero ex virtute rerum agendarum, movendarum et gubernandarum, sicut principis vel tyranni; alia est ex utroque principio, sicut boni regis et Dei.

20

LI. FIDES.

Fides alia est circa actionem, secundum quam servus dicitur fidelis; alia est circa cognitionem, et haec est duplex, theologica et philosophica. Theologica est certitudo quaedam primorum quorundam principiorum, quae illis per
 25 se habentur manifesta (licet nulla ratione comprehensibilia), quia a superiore intelligentia sunt expressa, quae neque decipi neque decipere potest; philosophica vero est certitudo quaedam ex his quae per se ad sensum et ad oculos

8. 9 acusticorum *G* 9 Pythagorica *MP* 11 alia *om. T* 14 praestigias *T*; miracula *MG*

ex habitu primorum principiorum sunt | manifesta. Itaque 67 M
 fides, sive theologica sive philosophica, est circa principia
 indubitabilia. Et haec distinguitur in implicitam et expli-
 citam: implicita fides est consequentiarum et consequutio-
 5 num earum, quae ex habitu primorum principiorum dedu-
 cuntur (in eo enim, quod creditur hominem maius esse
 anima, est implicita fides, id est habitus illius principii 472
 primi 'totum est maius sua parte'); alia est explicita, sicut
 expressio istius propositionis secundum se. Secundum scho-
 10 lasticos theologos fides implicita est in infantibus et plebe,
 qui in virtute parentum et maiorum, quibus subsunt et
 quibus obtemperant et quorum munerum sunt participes,
 credere intelliguntur ea quorum rationem non habent ne-
 que evidentiam; explicita est, quae in sapientibus et doc-
 15 toribus. Distinguitur etiam in vivam et mortuam etc.

LII. EVIDENTIA.

Evidens aliquid dicitur vel ex fide tantum, et hac vel
 theologica vel philosophica (et istud dicitur in primo gra-
 du, et hoc est ex duobus sensibus, qui sunt principia disci-
 20 plinae, ex visu videlicet et auditu; ubi visus debet esse
 de visibilibus, auditus de invisibilibus); alia est conclusio-
 num seu scientiae, et haec est eorum quae necessario
 consequuntur ex his quae habentur per fidei evidentiam.
 Credibilium seu principiorum dicitur esse intellectus, con-
 25 clusionum vero esse scientia; unde | scientia definitur habi- 68 M
 tus conclusionis per demonstrationem acquisitus. Haec evi-
 dentia est dependens ab illa; unde illa comparatur soli,
 haec vero radio.

2 philosophica est, circa T 4 et T: seu MG 17 hac MG:
 hoc T 28 qui finisce T, dove è sottoscritto FINIS

EIVSDEM PRAXIS DESCENSVS,

SEV applicatio entis.

Descendit ens primo in substantiam per contractionem differentiae, quae est iuxta tertium modum per se, cuius
 5 merito subinde descendit in ea, quae sunt in substantia, cum substantia, circa substantiam et universaliter de substantia praedicantur, principia, partes, genera, differentiae et modi. Distributionem eorum quae de substantia dicuntur et de accidente praedicatorum, fusius in secunda
 10 huius voluminis parte proposuimus. | Nunc formationem **473 G** istorum, qua definiuntur entia metaphysica et ea quae media sunt inter metaphysica atque physica principia et entia, exercebimus. Formabilia sunt Deus seu mens, intellectus seu idea, amor seu anima mundi. Itaque iuxta tria
 15 haec pars ista ultima in tres applicationes distribuitur.

DE DEO SEV MENTE.

I. SVBSTANTIA.

Deus ergo est substantia universalis in essendo, qua omnia sunt, essentia omnis essentiae fons, | qua quidquid **69 M**
 20 est, est, intima omni enti magis quam sua forma et sua natura unicuique esse possit. Sicut enim natura est unicuique fundamentum entitatis, ita profundius naturae uniuscuiusque fundamentum est Deus. Propterea bene dicitur 'in quo vivimus, vegetamur et sumus'; quia est vitae vita,
 25 vegetationis vegetatio, entitatis essentia.

II. VERITAS.

Cuius veritate omnia vera sunt, quia si Deus vere non
 esset, nihil esset verum, unde ipse veritas est ipsa; de cuius
 fonte alia plus et minus, eminentius et summissius sunt in
 5 ordine rerum, ut de illius veritate magis atque minus par-
 ticipant. A quo quanto amplius elongantur ad infimum
 naturae scalae gradum appropinquantia, minus habent
 veritatis et plus vanitatis, usque ad fundum scalae, quod
 dicitur vanitas, malum, tenebrae; simpliciter vero vanum
 10 nihil est positive, adversum simpliciter verum. Ipsum est
 unum, quemadmodum in omni genere maximum est unum;
 et haec veritas est unum simpliciter atque super omne ge-
 nus maximum, consequenter ipsa maximitas, qua in sin-
 gulis maximum et verissimum est unum generibus. Omnia
 15 quae sunt infra maximum et sub maximo, infra simpli|citer 474
 ter verum, sunt participatione vera, id est participia ve-
 ritatis, et propterea in illis conii|cere est distinctionem in- 70 M
 ter participans quod est non veritas, et participatum quod
 est veritas; participans quidem, quod est sicut materia po-
 20 tentia receptiva et subiectum, et participatum, quod est
 natura et species. Ea ergo ratione, qua aliquid participat
 esse verum per veritatem, non est verum neque veritas, ne-
 que est nihil; propterea falso diceretur non ens simpliciter,
 sed est non ens secundum quid, quod appositissime appel-
 25 latur vanum, unde divina est censenda illa sententia et
 valde metaphysica, quae est 'vanitati subiecta est omnis
 creatura', id est omnis natura procedens seu dependens.
 Absolute igitur et simpliciter verum et veritas est Deus
 seu mens.

III. BONITAS.

Cuius bonitate omnia sunt bona, sicut cuius veritate omnia vera, ut proxime dictum, mutatis tantummodo dictionibus. Sic enim et omnia praeter ipsum participia sunt
 5 mali, quia distinguuntur in id quod est bonum et id quod est bonum, ubi illud quod subiectum bonitatis seu esse boni non est bonitas neque bonum. In omnibus enim praeter primum est distinctio eius quod est et eius quo est, seu esse et essentiae. Bona autem tum naturaliter, quia a
 10 bonitate illius naturali omnia habent bonum esse naturale; et bonitate illius morali, quae est in institutione et respectu et actu ad creaturas racionales, omnia sunt bona bonitate morali. Et | haec est duplex: altera consistit in ¶1 M
 lege insita in ordine naturae, in qua bonitate omnes gen-
 15 tes possunt consentire; altera quae consistit in ordine supernaturali, secundum quam bonitatem quidam tantum, quibus revelavit, boni sunt.

IV. PRINCIPIVM.

Principium omnis principii, principium ante omne
 20 principium, a quo et post quod omnis ratio, vis et effectus principiandi demanat.

V. CAUSSA.

475 G

Caussa omnium caussarum efficiens, per quam et propter quam, in qua et sub qua omnia caussant.

VI. ELEMENTVM.

Elementorum ordinator, dispositor, compositor et distinctor, unde primarum partium universi series et totius mundi constitutio et architecturae fabricatio derivatur.

5

VII. MATERIA.

Cuius operationi universalis materia subest, quam ad formationem omnium specierum ipse promovit, quamque subinde ad particularium generationem, iuxta innumerabilium individuorum vicissitudinem a subordinatis caussis
10 peragendam, per aeternitatem seculorum destinavit.

VIII. QVANTITAS.

Qui infinitus infinita potentia, sapientia atque bonitate, | infinito sibi subiecto in spatio, infinitamque potentiam susceptricem sufficientissime foecundavit atque foecundat, ut sicut ipse est infinitus intensive, totus ubique,
15 ita etiam pro captu inveniatur infinitum corporeum seu materiale, quod variis partibus, variis in locis spatium et materiae appetitum compleat et expleat.

IX. QVALITAS.

20 Expleat autem non solum magnitudinem atque certos fines unicuique praescribens, sed etiam potentias naturales atque facultates naturalesque dispositiones, quibus ad agen-

dum et patiendum sint composita; rursum et figuras unicuique proprias atque formas inculpsit, inscripsit, insevit et appinxit, unde superficie tenus tanta rerum varietas tum mentem, tum sensum universum valeat oblectare.

5

X. POTENTIA. XI. ACTVS.

476 G

Hinc licet illius omnipotentiam activam, qua omnia sunt producta, vegetant, vivunt, moventur, inspicere; ubi omnia, tanquam inferiora sub uno activo principio superiore ordinata, exponuntur, subiiciuntur, assentiunt, 10 adstipulantur, obediunt, ulla absque contradictione, non aliter quam lutum sub manu figuli, lignum sub manu fabri lignarii, et unaquaeque materia disposita est sub voto et definitione proprii opificis; qua stante inter potentiam 73 M illam activam atque hanc passivam relatione, respectu 15 atque consensu sequitur ista entelechia, iste actus, haec apprime commendabilis constitutio in universo et in partibus universi.

XII. PERFECTIO.

Quae omnia ita sunt constituta, ut melius non ullo 20 pacto constitui possint et ordinari, quando unicuique pro sua capacitate et propriae speciei conditione, pro natura, virtute, actione, susceptione, formatione, duratione est elargitum, quandoquidem ex conditionibus materiae subiectae tum secundum speciem, tum secundum numerum, nihil 25 est quod a quoquam possit vel digne adimi vel digne apponi, iuxta quem sensum dictum est a Mose, omnia esse

7 vegetantur *corregge* (cf. p. 73, 24) G 9 sq. adsentiant, adstipulantur G 25. 26 apponi G: opponi M

valde bona; haud quidem si ad singulorum votum et appetitum spectemus (quandoquidem singula in praesenti specie et numero desiderant perpetuari), sed si ad ipsius universi ordinem spectemus.

5

XIII. COGNITIO.

Ipsa est lux, tum omnia videns, tum omnia videre faciens, quem nihil latet; quia quemadmodum quaecunque sunt, illius praesentia sunt, quo absente nihil esset. Ita et quaecunque cognoscunt, vident, cognoscuntur atque vi-
 10 dentur, sub illius lumine claritatem atque evidentiam concipiunt, cuius cognitio neque sensus est, sed sensum faciens, 74 M
 neque ratio est, sed rationem ordinans | seu promovens, 477
 neque intellectus rationis opus consequens, sed mens omnem
 15 intellectum, rationem atque sensum antecedens et super-
 astans, lux inaccessibilis omnem lucem terminans a nullo
 terminata.

XIV. VOLUNTAS.

Hac cognitione et luce praevia omnia cognoscente atque distinguente et uniuscuiusque rei captum atque digni-
 20 tatem cognoscente, succedit actus illius voluntatis omnia perficientis et ad bonum optimumque finem dirigentis, promoventis et perducentis; quae sane voluntas, cum omnipotens sit atque omnisciens, non potest irregularitate ulla praevaricare, quin potius ipsa est ipsissima regula, recti-
 25 tudo atque iustitia.

14. 15 superans G 24 praevaricari e (forse per errore tipografico)
 quia G

XV. RELATIO.

Ipse in sua absoluta natura, essentia atque substantia, simplicitate, immaterialitate absconditus, occultus, sibi-
 que soli notus, nulli vel attingibilis creaturae innotuit per
 5 respectum, habitudinem et relationem illam, qua se ipsum
 rebus communicat, diffundit et quodammodo impertit,
 unde nomen habet creatoris, patris, domini vel domini,
 pulchritudinis, optimi maximi, potentissimi, sapientis-
 simi etc. Sub quibus rationibus ipsum crea{turae cogno- 75 M
 10 scere licet, et ipsius actuale esse necessario inferre; si
 quippe sunt pulchre facta, mota, ordinata, concordantia,
 oportet esse unum concordantem, ordinantem, moventem
 et exornantem necessario, quemadmodum ex sensu flumi-
 num et plantarum sensum fontium et radicum colligere
 15 cogimur. Itaque duplici respectu existente, altero quo Deus
 ad possibile se inclinavit, et altero quo possibilia et ef-
 fecta ad Deum ordinantur seque extollunt, primum qui-
 dem mundus est productus a Deo, secundo Deus cognosci-
 tur a mundo.

20

XVI. ACTIO.

Actio illius, ut consequitur essentiam atque potentiam,
 est infinita et subiectum requirit infinitum, quam quidem 478 G
 esse necesse est, ut omnes tum theologi, tum principes phi-
 losophantes intelligunt; sed illius actum quidam collocant
 25 in ipsa divinitate, ut infinitum patrem infinitum generare
 filium asserant, nempe infinitam mentem infinitum intel-

lectum, et ex hac relatione patris et filii cognoscentis et cogniti, vicissitudinalique quadam seu vicissim commeante relatione, complicitia illa cognoscentis et cogniti propter compertam infinitam pulchritudinem, quam pater in
 5 filio, filius in patre unicam contemplatur, sequatur infinitus ille amor utriusque nexus, ita ut non sint tria numina substantialiter distincta, sed unus Deus se ipso se ipsum **76 M**
 cognoscens et amans.

XVII. PASSIO.

10 In quo nulla passio, sicut nulla passibilis qualitas, nulla materia, nulla physica subiectio, nulla receptio propter simplicissimam activitatem et actualitatem possimus asserere. Haec enim omnia eorum sunt, quae corruptioni sunt obnoxia. Passio enim via est ad alterationem, alteratio tan-
 15 dem ad corruptionem perducit, neque perfectiva passio illi congruere potest, qui nihil habet quod ab alio accipiat.

XVIII. DARE. XIX. ACCIPERE. XX. HABERE.

Ipsa est fons, a quo emanat omne donum. Aperiente enim illo manum suam omnia implentur bonitate, id est
 20 entitate, veritate, perfectione, a quo omnia accipiunt quidquid habent. Sicut enim nulla natura est ex se praeter illam, ita neque aliquid habet a se, sed totum ab illa, unde et consequenter nihil eorum omnium, quae sumus, aliquid tanquam nostrum habemus, sed illius sunt et nostra et nos
 25 ipsi. Ideoque ipse absolute est Dominus, ipse omnes divitiae et omnis plenitudo, cui nihil deest substantiae, boni-

3 complicitia (cioè complacentia) M: ac complicatione G cognoscentis G: cognoscentes M 6 ut om. G 12 sq. possit asseri emenda G

tatis, virtutis, magnitudinis, perfectionis, | cognitionis etc.; ?? *M*
 nihil item adiici potest vel apponi vel supererogari, cui in-
 violabiliter omnia | constant, a cuius potestate nihil eripi, 479 *G*
 adimi vel defraudari possibile est.

5

XXI. MEDIUM.

Qui haec inferiora omnia mediantibus superioribus
 caussis in actum producit et corporea per medium spiri-
 tualium vivificat, servat, format, ad cuius contemplatio-
 nem mediante sensu rerum cognoscibilium et effectuum
 10 ipsius omnipotentiae conscendimus, cui praesentissimo
 rebus omnibus non accidit rerum cognitionem et guber-
 nationem et conservationem et productionem perficere cer-
 tis mediis vel mediantibus, sed omnia per se ipsum in
 omnibus adimplet et in suo fine constituit, ad quem habe-
 15 mus accessum certis, quae ipse supernaturalibus vel extra-
 naturalibus modis ordinavit, non tanquam ad eum qui a
 nobis absit, sed tanquam a quo nos quodammodo abesse
 contingat, unde evenit (ut) creatura ad illum per certa me-
 dia tanquam elongata dirigatur, ipse vero rebus sine me-
 20 dio providet et assistit; non tamen ita ut omnia iuxta
 proprias rationes Deum possimus appellare, ut quibusdam
 accidisse conspicimus, sed Deum intelligamus in omnibus
 et omnia in Deo non eodem modo; Deus in omnibus tan-
 quam continens, in Deo tanquam contenta ab eo, sicque
 25 Deus in omnibus immediate, in Deo omnia non immediate.

6 Qui] Vi *M* 15 forse certis (mediis) 18 ut *G*: om. *M* 19 elon-
 gata, dirigatur *G* 20 provideat et assistat *G* tamen] amen *G*

XXII. INSTRUMENTVM.

78 M

Quaecunque definitam habent naturam, illius sunt instrumentum, ipse vero nullius; nemo enim agit ipso, sed ipse agit omnibus, licet in rebus ordinem quendam comperiamus, ut pauca habeant rationem finis atque perfecti, quae videlicet ad naturam et nobilitatem divinam propius accedunt, de quibus improprie dicitur instrumentum esse, proprius vero medium et mediatorem. Est autem instrumentum multiplex et medium, quod descendit ad sui communicationem, licet eadem sit virtus, quae modo dicitur spiritus omnia vivificans, | modo verbum omnia revelans, modo virtus omnia movens, modo lux omnia exornans, modo ignis omnia accendens, et affectu quodam beatifico replens; ista sunt veluti instrumenta summi illius artificis, quibus universam materiam in ordinem tantae constitutionis fabrefactam esse constat. Instrumentum materialiter illius (ut more prophetarum loquar et metaphorice) est orbita coeli, quae illius adacta pulsu vertigine sua omnia haec inferiora efformat atque figurat, eaque varie exagitata usque adeo varia, sicut figulus ex una argilla inf|nitorum vasorum innumerabiles species effingit.

480

79 M

XXIII. FINIS.

Ipsa solus ultimus est finis simpliciter, ad quem omnia tandem ordinantur. Simpliciter est finis, quia non est medium, absolute finis, quia ita est ultimus ut etiam sit primum principium, ita etiam finis ut coincidat cum princi-

2 Quaecunque G 8 proprius M: magis proprie G 14 replens
ista M 20 varia M: variat forse senza necessità G

pio, ut etiam adsit omni medio. Est finis, inquam, quia finita omnia, nihil ipsum; est finis, quia infinitus virtute, ne habeat finem potentiae; duratione, ne habeat finem temporis; essentia, ne habeat finem substantiae seu definitionem. Licet habeat differentiam ab omnibus, non tamen ita differt ab omnibus, sicut singula a singulis, quia unum non est hoc quod est alterum, et propterea quodammodo videtur seipsum ab altero propriis differentiis. Differt vero ab omnibus, non tanquam septus ab illis, sed tanquam continens illa essentia, praesentia, virtute, aeternitate. Ea enim, quae inter rem et rem differentiam constituunt, inter Deum et rem differentiam non constituunt. Differentiam enim inter ea esse dictum est, quae aliquo sunt convenientia pacto; creatum vero et creator differunt plus quam genere, plus quam substantia et accidens distare possint, et diversorum variorumque generum accipere rationem queant.

XXIV. CONTRARIETAS.

80 M

Illi nihil est contrarium, sed omnia contraria illi | sunt 481 G
 20 subiecta ex contrariis omnia facienti. In scala enim naturae sub contrariis est materia una et eadem omnia suscipiens, et supra contraria unum efficiens, omnia contemperans, concordans atque coordinans; sicut materialiter idem est minimum frigidum et minimum calidum, minimum pulchrum et minimum turpe, minimum album et minimum nigrum, minimum sensibile et minimum insensibile, item maximum album et minimum nigrum, ut infra utrumque terminum vel utriusque terminus sit unus,

2 finita M: (ipse) finit G: forse (finit) finita o semplicemente finit
 13 Differentiam G: Differentia M 27. 28 infra (eundem) utrumque G

principium huius et finis illius. Ubi enim est motus et alteratio, perpetuo extremum unius est initium alterius contrarii. Itaque maximum et minimum vel sunt unum vel maxime unita, principium et finis, calidum et frigidum, et
 5 omnia contraria. Hoc si in materia contingit, quanto magis in virtute efficientis inspicere est necesse.

XXV. OPPOSITIO.

Illi sub conceptu lucis inaccessibiles oppositae sunt tenebrae, tanquam e diversa regione, ut tenebras intelligamus rerum potentiam passivam, lucem potentiam activam; 81 M
 tenebras materiam, lucem actum; tenebras foeminam, lucem marem. Et per consequens sicut perfectioni opponitur imperfectio, infinito negative infinitum privative, fini illud quod est ad finem, bono appetitus, vero potentia cognoscitiva, pulchro amor pulchri; ita, tanquam ortus et occasus, 15
 vita et mors, bonum et malum, oppositionem licet in rerum natura comperire.

XXVI. INTENTIO.

Ad ipsius cognitionem ascendimus per creaturarum et
 20 effectuum ipsius vestigia contendentes; propterea speciem illius magnitudinis nulla intentione comprehendere possumus, qua pro rei dignitate formemur, sed solum quasi ad illam lucem progredientes et adnitentes amplius atque amplius possumus ab inferioribus recedendo conscendere, 482

non tamen ad inaccessibilem illam altitudinem pervenire, iuxta illud 'attenuati sunt oculi mei aspicientes in excelsum' et 'ascendit homo ad cor altum et exaltabitur Deus.'

XXVII. CONCEPTIO.

5 Sicut ad illum non datur accessus neque adhaesio neque aperta visio neque comprehensio, ita neque conceptio; quid enim concipere possumus, nisi quod apprehendimus et ad quod attingendum pervenimus? Quod ergo intentione non pulsavimus, non tetigimus, | neque com- 82 M
 10 prehensione complectemur. Ipse vero non intendendo, quasi emigratione quadam et emissionem et progressu seu discursu ad rerum intuitum et comprehensionem manuducitur, sed omnimoda praesentia universa in se ipsis non aspicit modo, sed et inspicit, sicut non astat modo rebus, sed
 15 et instat; instat autem non ut comprehensus ab illis atque contentus, sed ut comprehendens et continens illa, atque ut omnium essentialia fundamentum atque centrum vitae et substantiae universae.

XXVIII. NOMEN.

20 Innominabilis est. Ea enim possunt nominari, quae et definita sunt; quorum vero non est finis neque terminus neque certificata natura, quod putas esse nomen? Illi subinde omne esse convenit, quia est rerum omnium essentia, item virtutum et praedicatorum omnium fons, et

2 attenuati G: attentati M 3 et ascendit M: item accedit G, che aggiunge in nota le citazioni (Esaj. 38, 14. Psalm. 63, 7) dei due luoghi biblici 8 manca l'interrogativo in M 10 complectemur G 14 adstat G

quidquid dicitur secundum bonitatem et magnitudinem, de eodem dicitur per excellentiam, quatenus eidem nomina omnium actuum et essentiae omnis conveniunt. Iam quinam erit potens unum nomen effingere vel proferre, quod virtutem nominum omnium referat? Quis item in catalogum rediget omnia rerum nomina cum | virtute ad significandum 483
eam illarum substantiam, quae antecedit omnia, cum ne unam quidem unius rei particularis substantiam cognoscibilem habeamus vel nominabilem? Rursum quod ad virtutes attinet et actus distributive recensendo, quod volumen poterit nomina pro eorum sufficientia complecti? Deus igitur aut nullo nomine aut omnibus nominibus erit significandus. Est enim omnia in omnibus, quia dat esse omnibus; et est nullum omnium, quia est super omnia, singula 83 M
15 et universa essentia et nobilitate et virtute praetergrediens. Ut autem omne esse supereminet, continet, effundit atque conservat, ita omnia, quatenus sunt extra ipsum vel aliud ab ipso, sunt vanitas, nihil, non ens; relinquitur ut ipse sit solum ens, et hoc est nomen quod ipsius maxime
20 possumus efferre et quod auditum et revelatum accepimus, ut appelletur 'qui est' vel 'quod est.' Omnia enim reliqua ab ipso sunt quod subest vel quod deest vel abest.

XXIX. ORDO.

Ipsa et pater est omnis ordinis, sicut et productor
25 omnis multitudinis. Ipse fecit gradus in rebus, ipse unumquodque ad suum terminum per certas methodos, media atque vias adducit, ordinem faciens extra se ipsum, sicut numerum et figuram et momentum pro rerum innumerabi-

6 significandam G 9 manca l'interrogativo in MG 10 recensendos G 14 omnia singula M 26 methodus M

lium diversitate et | ornamento constituit. Per hunc eundem ordinem ad illius contemplationem pervenimus; ut, quia in ordine potentiae est potentissimum, in gradibus sapientiae sapientissimum, in serie pulchritudinis pulcherrimum, maiestatis maximum et optimum, non est dubium unicuique ordini praepositum esse unum, et super universorum omnem ordinem monadem istam ordinatricem, quae cum simplex et unissima sit, in se ipsa ordinem nullum admittit (qui enim fatuus ordinem illic intelliget, ubi nulla est distinctio nullusque | numerus?), sed est ipsa unitas super omnem multitudinem, varietatem, distinctionem absoluta.

XXX. XXXI. PRIUS ET POSTERIUS.

Ipsa nihil prius, quia est principium super omne et ante omne principium; ipso nihil posterius, quia nullo pacto ad aliud finitur, neque tanquam ordinatum ad ipsum tanquam finem perfectionis, neque tanquam desinens in ipsum tanquam in finem consummationis vel durationis, sed ipse est ipsa optimitas, quae omne bonum terminat, et qua optimum omne in unoquoque genere est optimum, et secundum quam est unum optimum super omne genus, quod idem est ipsa optimitas. Cumque sit ipsa aeternitas, includit et terminat omnem durationis differentiam atque temporis, finit omnem omnium transitoriorum durationem non finitus; ea item quae aeternae durant, | ipsius aeternitate durant. Non ergo habet principium neque finem, sed ipse est sine principio atque fine unicum et universale principium atque finis, et consequenter primum et postremum omnium, quo nihil prius neque posterius.

2 ut *M*: nam *G* 5 (in) maiestatis (serie) *G* 9 intelligit *G*
 16 (ad) finem *G* 21 Cumque *M*: Quumque *G*

XXXII. SIMVL.

Ea omnia, quae in rerum natura sunt explicata, dispersa, distincta, ordinata, differentia, in eo omnia sunt, non, inquam, unita, concordantia, convenientia, sed sunt
 5 unum, sunt idem, sunt ipsa unitas, sunt ipsa identitas. In ipso enim, sicut proxime dictum est, nulla est distinctio, nullus est ordo intrinsece, sed haec omnia sunt ab ipso. Propterea magis in ipso concurrunt, quam in unitatem quandam suppositi omnia possunt concurrere praedica-
 10 menta et in unitatem corporis omnia membra. In his enim ea cadit distinctio, ut membra diversa atque partes ita sint simul, ut continuatione quadam, connexione, agglutinatione et ordinatione quadam consistant et mutuo adnectantur.

15

XXXIII. IDEM.

4850

In Deo vero non concurrunt universa, nempe uniuersorum essentia, virtus atque momentum in unum ordinatum corpus, in unam subiectam materiam; sed quemadmodum omnis numerus in substantia unius unitatis consistit,
 20 et vicissim unitas est omnis numeri sub|stantia, et omnis numerus citra unitatem nihil est, et in substantia unitatis est omne quod est, sequitur numerum in unitate non esse
 25 collective seu congregative seu compositive, sed in simplicitate quadam, unitate, identitate; sicut in centro sphaerae dimensiones, dimensiones omnes sunt unum et idem, minimum latum, minimum profundum minimumque lon-

86 M

3 eo *M*: ipso *G* 10 his *M*: haec *G* 24.25 sphaerae [dimensiones] dimensiones forse a ragione *G*

gum non differunt, sed sunt idem; nec non in infinita sphaera maximum latum, maximum longum et maximum profundum sunt undique unum. Ita in ipsa infinita monade, omnia complectente quae numeris comparantur, 5 omnia in simplicitate et unitate et identitate sunt examinanda.

XXXIV. DIVERSVM.

Hinc sequitur in illo nihil esse diversum, quemadmodum a categoria distinguitur summum genus a summo genere, aeternum a corruptibili, imaginale a reali etc. 10

XXXV. DIFFERENTIA.

Neque differentia, quia non est genus, neque continet omnia sicut genus suas species, cuius etiam esse dependeat a speciebus. Neque etenim est universale in praedicando, sed in caussando et in essen|do. Propterea neque 15 differentias in se ipso secundum hoc genus potentiae in se continet, neque huiusmodi differentiis ab aliis distinguitur, tanquam in uno genere sit cum illis, vel ex aequo divisivis oppositis differentiis ab eodem genere dependeat, 20 atque aliquid aliud, sed ipse est qui omne genus, omnes differentias et omnes species constituit physice, unde dependeat illa logica constitutio.

XXXVI. PROPRIETAS.

486 G

Habet proprietatem, qua omnia praedicata perfectionis (quae significant perfectionem) de illo dicuntur essentialiter, superlative et infinite, de reliquis vero dicuntur 25

participative, finite et comparative; non habet proprietates secundum aliquod genus eorum, quae in capite De proprio sunt enumerata. Non enim illi sunt propria quae sunt fundata super specie vel super forma substantiali, vel
 5 quae formam substantialem consequantur, sed quod convenit illi soli et semper, immutabiliter, independenter, per se et secundum se; propria vero aliorum sunt dependenter, sicut et omnia dependent. Et in isto proprium, species, essentia et natura sunt unum et idem, in reliquis vero pro-
 10 prium est primum essentiae vestigium seu essentialis differentiae signum, sicut ridere | est signum rationalitatis; 88 M sed proprium divinitatis est ipsa divinitas et non aliud neque alterum quid, licet noster concipiendi modum ordinem quendam sibi constituat, et nominum seriem quandam
 15 ad similitudinem eorum, quae nobis offeruntur, concelebrat, et de Deo prius quaedam dicat, quaedam vero posterius, quaedam ut absolute, quaedam ut respective significantia, quaedam ut interiora, quaedam ut exteriora; quae in subiecto non faciunt neque testantur varietatem magis
 20 quam ab uno sole et circa unum solem diversa propria diversitate diversimode afficiuntur, sole diversimode in omnibus operante seque omnibus communicante, et ut diversum quiddam ab omnibus iisque diversis participato, uno in se ipso existente et immutabili.

25

XXXVII. GENVS.

Dictum est ipsum esse omnis generis fontem et principium ante omne genus. Propterea neque genus esse potest, neque in genere, neque ex genere quidpiam. Est tamen

similitudinem admittens naturalis generis, quatenus ab eo
 dicuntur genus habere omnia et | pater dicitur omnium, non 487 G
 tamen secundum eam univocam rationem, qua Ilus ducit
 genus ab Hercule, sed qua opus ab opifice. Theologi ipsi
 5 viderint de illa univoca generatione, qua pater aequalem
 sibi filium genuerit et gignat.

XXXVIII. SPECIES.

89 M

Neque modos ullos speciei iuxta rationes atque modos
 enumeratos citra praeiudicium et blasphemiam ei possumus
 10 appingere. Neque enim est species metaphysica seu idea
 rerum, neque species physica seu forma in rebus, neque
 species logica seu forma ex rebus communis pluribus
 (nempe essentia pluribus in particularibus comperta), neque
 artificialis vel ad artificialis speciei similitudinem exempla-
 15 ris; imo neque per exemplarem ullam, idealem seu metaphy-
 sicam, naturalem seu physicam, logicam seu intentionalem
 est repraesentabilis. Omne enim productum aegre producen-
 tis talis similitudinem poterit explicare melius, quam ensis
 sui opificis, domus sui architectoris similitudinem. Referunt
 20 enim illius potentiae activae vestigium, nihil vero quod
 ad illius substantiam et hypostasim attingendam confert.

XXXIX. PER SE.

Iuxta tertium modum dicendi per se ea quae existunt
 umbram quandam referunt ipsius qui est per se. Reliqua
 25 enim omnia praeter Deum sunt per se, cum existant, cum

3 Ilus] v. a. p. 61, 11 10 idaea M 15 sq. per exemplar ullum,
 ideale seu metaphysicum, naturale seu physicum, logicum seu inten-
 tionale G 15 idaealem M

non sint accidentia; ut primae substantiae seu individua
 in genere substantiae, quae sunt per se, quia non sunt in
 subiecto aliquo, sicut accidentia, et propterea sunt per
 ipsum subiectum, neque dicuntur de aliquo, sicut genera et
 5 species, | quae dicuntur de individuis, et ideo per individua 90 M
 sunt, quibus non existentibus ipsa non essent, ideo neque
 sunt per se entia. Istis magis per se sunt formae incorpo-
 reae et immateriales, quae ita sunt per se ut non sint cum
 alio, id est non com|posita, sed simplicia, pura, sola et 488 C
 10 nuda, aliter quam primae substantiae, quae sunt composi-
 tae et indutae accidentibus et praedicatis, universalibusque
 intentionibus insignitae. Deus autem est ita per se ut non
 sit per aliud, neque cum alio, neque ab alio: non cum
 alio, sicut primae substantiae; non ab alio, sicut simplices
 15 proxime dictae formae; neque etiam a se ipso, cum sit in-
 divisus et simplicissimus et secundum nullam rationem de-
 pendens.

XL. SECVNDVM QVOD.

Quia in Deo non distinguitur esse et essentia, quod
 20 est et quo est, et ipse est unum simplex et secundum omne
 idem, temere inquireremus in ipso quid dicatur secundum
 quod ipsum, quid non secundum quod ipsum, eo modo
 quo in iis quae sunt aliquo pacto composita licet efficere.
 Hoc tantum ex nostro concipiendi et disserendi modo acci-
 25 dit, ut quaedam intelligamus absolute significare divinita-
 tem, sicut veritas, unitas, bonitas, entitas; quaedam vero
 respective, sicut providentia, iusti|tia, dominatio, conser- 91 M
 vatio; itaque quaedam intelligamus illi convenire secun-
 dum quod ipse, quaedam vero secundum quod alia ab ipso.

XLI. MOTVS.

Substantia omnino immobilis, nullis vicissitudinibus obnoxia, quam consequitur eiusdem generis potentia et actio. Licet enim quaedam fieri videamus quae prius non
 5 erant, et ipse mundus, ut creditur, ex nihilo noviter sit productus, ex hac effectuum mutatione et novitate actionis illius et potentiae mutatio non arguitur, quandoquidem supra omnem motum et omnem vicissitudinem motor ille immobilis in aeternitate existit. Neque enim, sicut artifices et
 10 principia materialia, mutatis dispositionibus, ad novam voluntatem, facultatem et effectum promovetur, sed ab instanti aeternitatis, | quod est immobile, supra tempus et **489 G** supra mutationem facit id quod fit in tempore, in mutatione, in motu, in vicissitudine; imò et facit ipsam vicissitudinem, ipsum tempus, ipsum motum, sine motu, vicissitudine et tempore. Neque enim ante et supra motum et tempus semper est motus et tempus; ibi est divinitas immutabilis et invariabilis, qualem oportet esse motum et mutationem faciens. Inde immutabiliter facit mutabi-
 15 lia, | aeternae temporalia, simul in aeternitatis instanti **92 M** facit vicissitudines, in se ipso nihil horum admittens, sed haec a se ipso producens. Stat ergo, quod ab aeterno voluerit nunc esse quod nunc est, mutationem patiente effectu et faciente causa, non autem patiente seu reci-
 25 piente. Quod subinde nunc factum est, prius futurum erat, postea vero erit praeteritum, unde mutatur orationis vis; oratio enim de futuro, nempe quod essem hodie scripturus, transibit in veritatem orationis, quod hodie

17 semper *om. G* (sed) ibi *G* 18 qualis oportet sit *emenda G*
 24. 25 recipiente, quod *M*

scripserim; quae mutatio in facto et ratione humana non attingit mentem divinam, in qua videlicet haec enuntiationis vicissitudo et ordo triplicis sit constituenda: nempe illi antea erat verum 'Socrates scribet', deinde eo scribente ea falsa facta est et haec vera 'Socrates scribit', demum duae illae orationes [de praeterito] de futuro et de praesenti falsae sunt effectae vera existente hac 'Socrates scripsit'. Non secundum hunc modum, quo mutatio facta est circa scripturam Socratis et circa enuntiationes de scriptura Socratis, quae humanum sensum et rationem sequuntur, ita est in mente divina, quae scripturam Socratis in eo instanti vel tempore, quo est absolute citra rationem praeteriti, praesentis et futuri, comprehendit. Itaque non in illius scientia, sed sub illius scientia est motus, non in illius operatione, sed sub illius operatione est motus; quia, ut proxime dictum est, ante omnem motum et supra omnem motum non licet intelligere motum. 93 M

XLII. TERMINVS.

490

Quoniam vero omnis motus est a termino et ad terminum, nempe a quo et ad quod, item e converso nihil adtingit terminum ad quem et praeterit terminum a quo sine pertransitione medii vel physici vel mathematici vel metaphoricis; sicut in Deo non est motus, ita etiam in suis operibus non est ratio termini a quo et termini ad quem, sed quia est supra omnem motum et omne tempus, ipse potius est terminus motus et temporis. Terminus autem a quo efficienter, non autem localiter et aliis modis, quibus terminus est contractus, coniunctus et innatus rebus qua-

3 triplicis vicissitudo et ordo sit G 6 le parole de praeterito
 (sic M) furono cancellate da G 8 scripsit M 20 quod] forse quem

rum est terminus, et reductive est in eodem genere cuius est terminus, sicut punctus est terminus magnitudinis, unitas numeri etc.

XLIII. NECESSITAS.

5 Eius voluntas est ipsa necessitas et necessitas est ipsa divina voluntas, in qua necessitate non praeiudicatur libertati, quandoquidem necessitas et libertas unum sunt. Necessitas enim necessitati non est necessitas, rursus supra necessitatem non est
 10 libertas. Ibi ergo libertas facit necessitatem et necessitas contestatur libertatem. Quae enim vult immutabilis substantia, immutabiliter vult, hoc est necessario velle. Quia vero
 non vult necessario aliena voluntate faciente necessitatem, sed propria voluntate, multum abest ut haec necessitas sit
 15 contra libertatem, quin potius ipsa libertas, voluntas, necessitas sunt unum et idem. **94 M**

XLIV. VBI.

Divina item essentia ita est alicubi, ne intelligatur inclusa, contenta vel contracta loco. Dicitur non alicubi,
 20 ita ut non intelligatur exclusa, sed utrumque licet proferre eo sensu, quod non est in loco circumscriptive et quod est in loco definitive et repletive; | haud quidem repletive, **491 G**
 sicut corpora sunt in suis spatiis, sed quia nusquam abest, dando spatio esse spatium, corpori esse corpus, et corpori
 25 esse in spatio dando, item his quae non sunt in loco non esse in loco, spiritualibus esse spiritualia, corporalibus

esse corporalia, et tandem omnibus esse id quod sunt; atque ita est ubique, sicut ubique est aliquid, quia ipsum quodcumque est ipse est. Sicut enim essentia, qua res sunt, non potest esse extra res, neque res ab ipsa divelli plus
 5 quam a se ipsis, ita divinam praesentiam nihil effugit magis quam se ipsum possit effugere. Itaque est ubique, si infinitum | est spatium, et si infinitum naturae gremium
 10 ubique pariter foecundum, ut ratio dictat omnis; cui si qua fides contrariatur, stabit nihilominus divinitas in suo vi-
 20 gore infinitae potentiae et foecunditatis finitam exigua-
 que prolem contra infinitae bonitatis et veritatis naturam effectrix.

95 M

XLV. QVANDO.

Simili ratione, qua est ubique totus, est etiam sem-
 15 per, eadem qua non astringitur loco et locorum seriei ratione, neque durationis ullis astringitur vicissitudinibus. Sicut ergo non est ipse ubique, sed et ipsa est ubiquitas et omnipraesentia, ita non modo est semper, sed etiam est ipsa sempiternitas. Et sic est absoluta super
 20 omnem durationem duratio, quemadmodum et super omnem motum atque locum.

XLVI. SITVS.

In eo quemadmodum non est compositio partis et partis, neque membrorum ordo neque series, sed ipse est ipsa

6 ipsam G 8 e 10 faecundum e faecunditatis M 11 omette naturam e traspone contra inmanzi a finitam G: noi non vediamo emendazione sicura (forse è da mutare effectrix in efficiens) 15 e 16 adstringitur G 17 est (modo) ipse con ragione G

simplicitas, unitas et absolutio, ita neque situm illi licet
 attribuere quempiam; sed super omnem situm existens si-
 tus situm rebus indicit, efficit et conservat, dispositionem
 nempe rebus corporalibus, quem videmus ab illius volun-
 5 tate et efficacia provenire, cognoscunt | omnes. Situs ergo **492 G**
 in eo est tanquam in principio activo, non autem subiec- **96 M**
 tive, quemadmodum et omnes quae propriae sunt corpo-
 ribus et multitudini affectiones. Quod vero prophetae illi
 oculum, dextram, pedes, aures, caput et similia attribuunt,
 10 moxque stare, sedere, surgere, inclinari, satis vulgatum
 est quemadmodum metaphorice per haec significantur co-
 gnitio, operatio, superastantia, succurrere rebus, reparare,
 cessare a quibusdam effectibus; non quia in ipso sint istae
 actuales differentiae vel istae mutationes, sed harum dif-
 15 ferentiarum activitas et efficientia, qua ipsum modo re-
 rum nobis cognoscibilem et sensibilem se habere sensus
 humanus apprehendit.

XLVII. COMPARATIO.

Ipse super omnem ordinem, super omnem seriem,
 20 omnis seriei et ordinis auctor, nullam recipit cum rebus
 quae ab ipso proficiscuntur comparisonem. Mitto quod
 inter finitum et infinitum nulla est proportio, sed prae-
 dicata quae sunt communia aliis atque illi, sicut bonitas,
 aeternitas, veritas, non univoca ratione de aliis atque de
 25 ipso dicuntur, sed, sicut aeternum et corruptibile, finitum
 et infinitum, differunt plus quam genere. Sicut ergo non
 comparamus carbonem nivi, dicentes hunc nigriorem illa,

4 nempe, quam rebus corporalibus videmus *G*: o sarà da ammet-
 tere una lacuna innanzi a quem? 12 superadstantia, (item) succur-
 rere *G* 14 actuales *G*: tituales *M* 18 XLVIII *G*

illam vero hoc albiorem, quia comparatio est inter ea quae sunt eiusdem generis et eiusdem sunt susceptiva praedicati, quod secundum | gradus uni, secundum alios alteri attribuitur; ita multo minus bonitatem divinam vel aliud
 5 quidpiam bonitati alicuius rei finitae comparabimus, cum qua nihil praeter nomen habet commune. Secundum rem vero maior concordantia est et convenientia inter album et nigrum, quae sunt in eodem genere et quibus eadem materia subiicitur, quam inter bonitatem hominis vel an-
 10 geli et bonitatem Dei, quae in nullo communicant genere, quia illa supra genus est. Maneant ergo comparationes, ut sunt expressae a divinis, si quae sunt, sub ratione aequivoca vel diversivoca, qua nomen boni, veri, pulchri et huius generis aliorum aequivoce de illo et de istis pro-
 15 feruntur. Ideo cum consuevimus dicere Deum Opt. Max., si metaphysice et non grammatice loqui volumus, non proferimus comparative neque superlative, quasi in supremo gradu comparatorum inveniatur, sed tanquam supra et extra scalam eiusmodi.

20

XLVIII. COMPREHENSIO.

Comprehendunt corpora corporalia, loca locata, ita ut comprehendens sit extra et supra comprehensum, ne sit intra et profunditatem comprehensi. Divinitas vero omnia comprehendit, ut et quodammodo comprehendatur ab omnibus,
 25 ita tamen ut ea ratione, qua comprehendit, comprehendatur, et qua comprehenditur, comprehendat; cuius comprehensio aequivoce dicitur cum comprehensione aliorum. Comprehendit ergo omnia non exclusus et quasi seorsim

eminusque prospectans, quia comprehenditur ab omnibus etiam; comprehenditur quoque ab omnibus non quasi inclusus et contentus atque repressus finibus alienis, quia etiam comprehendit omnia. Est ergo intra omnia, ut qui
 5 essentiam dat omnibus et fundamentum est omnis esse, cor et fons omnis vitae; comprehendit omnia tanquam superexcellens, gubernans, movens et disponens et finiens ipse infinitus. Passive autem quoque non secundum actum cognitionis comprehensibilis est, nisi extento comprehen-
 10 sionis latiusque significante vocabulo; sed fortasse attingibilis, sicut in capite De cognitione dictum est, abusive quidem capiendo actum comprehendendi pro actu attingendi.

XLIX. AVCTORITAS.

15 Ipsius nomen, actionem, providentiam, praescientiam, voluntatem et naturam non debemus propriis rationibus et ingenio metiri; temerarie enim, nec citra blasphemiam et nostrae animae praeiudicium, ea quae sunt supra (rationem ad) rationis examen revocantur, quasi nostro alli-
 20 gantes tribunali caussas aeternitatis; sed cum serio et theologice agere volumus, cum formidine et reverentia summa, quam possumus simplicissime, cum eorundem verborum simplicitate, ea sunt de ipso pronuntianda, quae ipsius revelationis auctoritate consistunt. **494 G**

25

L. FIDES.

99 M

Hanc auctoritatem sequitur fides, nempe certitudo quaedam infallibilis, qua ea revelata et divina voce pro-

5 det e sit G 9 extenso G 18.19 rationem ad G: om. M
 19 avrè voluto revocamus 21. 22 senza interpunzione M

ducta certiora habeantur (si non in eodem certitudinis gradu), quam quae sensibus sunt manifesta, et ipse habitus primorum principiorum. Atque ita extra sensus et rationis principia sunt censenda, ut supra haec ipsa intelligantur, 5 non contra, ut non secundum rationem et humanam conditionem agamur, sed ut in divinam similitudinem et sapientiam efferamur, ut per hanc fidem ad illam intelligentiam promoveamur. Differt haec fides theologica a philosophica, quia haec per naturalia et nobis innata hominem in suis 10 naturalibus et per sua naturalia perficiendum assumit, illa vero per supranaturalia principia ad supernaturalem finem manuducit, si ipsa est in negotio veritas divina, non autem sub usurpato nomine daemonum vel hominum impostura.

15

LI. EVIDENTIA.

Evidentia alia est in virtute proprii luminis sensus oculorum atque discursus, et hanc quaerimus in scientiis speculativis, artibus, item in activis seu agibilibus circa eligenda et fugienda, qua humana ratione et lumine natu- 20 rali apprehendimus verum et falsum, bonum et malum; alia est in virtute alieni luminis, nempe divini. Sicut enim evidens est Deum non | decipere nec decipi, item non esse 1002
invidum, sed summe bonum, quin imo ipsam veritatem et bonitatem; ita cum de occultis nobis ! loquitur, absque ulla 495
25 haesitatione evidens esse censendum est, quidquid ille proponit credendum, esse verum, et quidquid proponit faciendum, esse bonum. Sed hîc ne sit locus deceptioni per misanthropos daemonas, hoc principium est tenendum firmiter,

quod Deus est auctor naturae, sensus et oculorum et eius
veritatis et evidentiae quae est in ipsis et secundum ipsa;
proinde quod veritas veritati non contradicit, et bonitas
bonitati non contra ponitur, et verbum Dei quod effundi-
5 tur per articulos naturae, quae illius manus est et instru-
mentum (natura enim aut est Deus ipse, aut divina virtus
in rebus ipsis manifestata), non opponitur verbo Dei, qua-
cunque ex alia parte vel principio proveniat.

INTELLECTVS SEV IDEA.

Vulgata est comparatio apud Platonicos ex Aegyptio-
 rum disciplina, qua divinitas triadem quandam supranatu-
 ralem complectatur in unitate, quemadmodum in sole est
 5 substantia, lux et calor, et haec tria secundum duplicem
 modum contemplamur in illo. Est quippe eius substantia
 absoluta et propria et per se, est et vestigium eius sub-
 stantiae, quo alia | substantialiter constituit pater genera- 101
 tionis. Subinde est lux in sua substantia radicata, quae
 10 effundit, immobilis in eo perseverans. Est et lux quae ef-
 funditur et communicatur et attingit exteriora omnia vi-
 vificando. Rursum est calor in ipso subiecto proprium ac-
 cidens, est etiam calor, quod a subiecto diffunditur et e
 vestigio in rebus calefactis pro singulorum capacitate re-
 15 peritur. Ita in divinae substantiae simplicitate haec tria
 possumus contemplari secundum similitudinem, ut in ea
 sit substantia, nempe mens prima quae producit exter-
 nas omnes substantias, ut divinam substantiam intelli-
 gamus et supra res et in rebus; comparata luci est intelli-
 20 gentia, quae et supra res una est et in rebus omnibus una;
 est et | amor seu pulchritudo, alia idealis supersubstan- 496
 tialiter supra res, alia in rebus omnibus. Dissimilitudo
 est inter solem et divinitatem, quia sol ab una quasi

11 exteriora, omnia *G* 13 quod *M*: qui *G* 18 (quam) ut *G*
 21 est] es *G* idaealis *M* 22 Dissimilitudo (autem) *G*

arce et ab uno medio seu centro, ubi principaliter consistit, effundit lucem et calorem; divinitas vero nullo loco astricta, super omnem situm atque tempus consistens, aliis in rebus principalius esse videtur propter principalioris
 5 effectus conditionem, cum pro sua absolute ubique aequaliter tota in immenso spatio consistat. Rursum in sole haec tria tanquam una substantia et duo accidentia distinguuntur; sua vero tria in divinitate, sicut et innumera alia praedicata quae sub eorum analogia recensentur, nullam
 10 omnino faciunt distinctionem.

Nihilominus propter contemplationis necessitatem et **102 M** ordinem tria in divinitate distincte speculanda pro captu ingenii nostri accipimus: essentiam nempe iuxta praedictas rationes, secundum quam paternitatem in divinitate
 15 nominabant; intelligentiam tanquam tantae essentiae primum effectum atque coaeternum Filium appellabant; amorem, qui ex conceptu pulchritudinis in tanta prole perspicuae, quem magnum daemona appellabant.

Intelligentia ergo est divina quaedam vis, insita re-
 20 bus omnibus cum actu cognitionis, qua omnia intelligunt, sentiunt et quomodocunque cognoscunt. Neque enim sine cognitione eaque altissima atque profundissima a subiectis istis non remota ubique usque adeo mirabili architectura nascuntur animalia, plantae et alia heterogenea corpora,
 25 ita ut omnia in suis membris usque adeo mirabili varietate mundi universi similitudinem tum in toto, tum in partibus referant, ac omnia suum esse conservare student, contrarium fugiunt, utile persequuntur. Neque enim sine aliquo sensu vel cognitione (quam rudius philoso-

4 prin-|principalius *M* 12 distinctè *M* 14 secundum *om. G*
 15 intelligentiam, quam tantae *G* 16 coeternum *M* 17 qui *om. G*
 27. 28 studeant *e* fugiant *e* persequantur *G*

phantes non percipiunt) vel ipsae aquae guttae in rotundam et in sphaeram, (quo) pro viribus conserventur, conglobantur; | frondes, membranae et festucae ab igne 497
 exsiliunt et contrahuntur, quasi contrarium effugientia.
 5 Haec est sensus quaedam participatio et universalis intelligentiae per universum propagatae effectus, quem consequitur affectio et inclinatio, defectio et declinatio, amicitia et lis in rebus omnibus, quibus sunt, cognoscunt et amant omnia, ut trina illa praedicatione divinitas quo-
 10 dammodo ad omnia descendat.

SUBSTANTIA.

103

Intellectus ergo in divina essentia et separatus aliis quidem appellatur idea una rerum omnium supersubstantialis, intellectus vero in rebus est virtus, qua omnia se
 15 quodammodo et alia cognoscunt, quomodocunque sive sensu sive ratione sive simpliciore aliqua vel materialiore ratione cognoscunt.

BONITAS.

Bonitas intellectus seu cognitionis in rebus est praesentia sui obiecti cognoscibilis, malum vero absentia.
 20 Haec bonitas habet suos gradus iuxta momenti specierum gradus et ordinem.

VERITAS.

Veritas intelligentiae est, qua natura recto ordine pro
 25 dictamine ipsius recte constituit et constituitur. Est in-

1. 2 rotundum forse a ragione G 2 quo G: om. M 13 ideae M
 17 cognoscant G

quam ipsa lex intelligentiae observata in rebus. Haec veritas in illis quae discurrunt est complexa; post res in genere intentionum rationalium; in rebus vero non solum est physica, sed est ipsa physis et natura ipsa.

5

PRINCIPIVM.

Intelligentia secundum rationem principii est ante res, nempe efficientis primi, est in rebus secundum rationem efficientis proximi, est post res, in quibus ex principiis istis innatis inest facultas ad ulterius cognoscendum.

10

CAVSSA.

498 G

Itaque est caussa tum qua res sunt, tum qua res cognoscuntur, sicut lux solis est caussa vitae rerum et sensus, quo sint et videantur.

ELEMENTVM.

104 M

15

Intellectus est, qui elementa contraria, disgregata, separata, deordinata distinguit et ordinat, et ex confusione seriem et rerum distributionem molitur. Subinde intellectus rationalis ex incomplexis quibusdam intentionibus, tanquam elementis, enunciationes veras construit atque dis-

20 cursus.

MATERIA.

Materiam quoque, quae ante vulgata elementa substernitur, unam et individuam secundum essentiam, innumerabilibus formis atque similitudinibus configurat, ut

melius per universum et singillatim per omnes partes nequeat configurari; sicut et intellectus rationalis unam universalem intentionem atque speciem entis ad innumerabilium conceptionum diversarum, utpote ad mundi rationalis
 5 constitutionem promovet et perducit.

QVANTITAS.

Hinc ille rerum numerus, hinc illi rerum gradus, hinc pro numerorum rationibus variae variorum sunt compositiones, magnitudines atque figurae, unde singulae rerum
 10 species diversos magnitudinis et membrorum constitutionis gradus et qualitatum numeros sunt assequutae.

QVALITAS.

Hinc sequitur ex variorum numerorum conditione qualitatis dispositionum naturalium et habituum tum in-
 15 ternorum tum externorum | conditio atque gradus, ut etiam 105
 externae figurae internarum virtutum efficaciam | reprae- 498
 sentent. Ita quippe omnia sunt comparata, ut omnibus respondeant; neque enim casu, sed ab intellectu definiente rebus constitutis sequitur, ut a regulato intellectu contem-
 20 plativo et speculativo per ea quae forinsecus apparent de interioribus iudicium ferri possit.

POTENTIA.

In omnibus vel minimis vel ad oculum externum mutilis et imperfectissimis cognitionem esse, ex praedictis

possumus concludere; utpote intelligentiae quandam participationem, quamvis intelligentiam in quibusdam propter defectum vel organorum vel aliarum circumstantiarum non videamus actu, potentia tamen omnia in omnibus inesse, 5 et consequenter intelligentiam ipsam, quae cum anima mundi concurrat et divinitatem ipsam ubique totam comitatur, pro ratione effectus, quem in materia perspicere vel ex materia provenire desideramus, concludimus esse secundum potentiam quandam in omnibus; secundum 10 actum vero in quibusdam, quae ad nostram similitudinem propius accedunt, vel in nostra consistunt similitudine, vel ad quorum sumus similitudinem, nempe heroum atque deorum. In mixtis vero, qualia sunt plantae, lapides, intelligentiae seu cognitionis actum non habemus expressum, at sensus; licet quidam habeant ad oculum rationis 15 nihilominus explicatum, qui intelligunt totum telluris corpus esse | animal et non sine spiritu et anima operationes mirabiles a lapillis et eorum fragmentis provenire, quae etiam animum hominis pulsant, alterent et afficiant, 20 interdum ad meliores et admirabiliores fruges promoveant. Licet ergo animalia non omnia appellemus, animam tamen in omnibus esse non dubitamus, et cum anima intelligentiae seu universalis cognitionis sensum hîc quidem vehementiorem, hîc vero remissiorem.

106 M

25

PERFECTIO.

500 G

Eorum vero sunt atque subsistunt singula pro suae materiae seu subiectionis facultate, atque suppositi virtute cognitionis specimen aliter atque aliter proferunt, sicut et

aliter atque aliter participant, unde comparatio est inter ea, quae plus magisque atque minus lucis illius participia secundum actum videantur; unde non omnia possumus omnes sigillatim, sed bene omnia possumus omnes summa-
 5 tim. Intelligentiae ergo perfectio non est in uno, in altero vel in pluribus, sed in omnibus; non etiam in omnibus suppositaliter, id est sub conditione materiali, sed sub formali conditione, quae perficit omnia, sicut lux in sua puritate plus quam in sua participatione, qua con-
 10 trahitur ad huius vel illius lucidi mensuras atque numeros, vera et excellens invenitur.

COGNITIO.

Cognoscitur ergo in omnibus et cognoscit in omnibus, neque urgendum est sub tituli virtute. Placuit | enim Epi- 107
 15 curo et Democrito et aliis pluribus, omnem cognitionem appellare sensum. Ita et nos sub titulo intelligentiae omnem in proposito cognitionis speciem includimus. Vis ergo unius lucis intelligibilis ita omnia diversis modis ad cognitionem et cognoscibilitatem informat, sicut una lux
 20 sensibilis omnia ad visibilitatem et omnes oculos ad visivitem pro captu uniuscuiusque informat.

VOLUNTAS.

Hac praevia luce sequitur ille accursus uniuscuiusque rei ad sibi simile, affine et sub cognitione cognati ap-
 25 prehensum, et diversio ab his quae aliter seu diversimode se habent.

RELATIO, ACTIO ET PASSIO.

Haec est relatio et respectus physicus, qua realiter unumquodque convertitur ad sibi consimile, respicit sibi **501 G**
 oppositum, cognata vicissim commeant, generatio actus
 5 prolis et parentis, gubernatio actus praesidum et subdito-
 rum, et omnis ordo rationem superiorum et inferiorum,
 aequalium et coequalium, similiarum et consimiliarum asciscit.
 Inde provenit actio ex una parte, ex alia vero passio,
 quandoquidem hoc ordo, lex atque sanctio intellectus in
 10 omnibus existentibus indixit, ut omnia propriam speciem
 propagare et multiplicare queant. Hinc alia in alia agunt,
 ut in se ipsa vel in suam similitudinem eadem transmutent;
 patiuntur e contra reliqua, quae a sua et propria similitu-
 dine atque formae | consistentia (quam naturaliter conser- **108 M**
 15 vare et propagare concupiscunt) deficere coguntur.

DARE ET ACCIPERE.

Sicut ordo est in rebus superiorum et inferiorum, quo-
 rum illa influunt et communicant, ista vero participant et
 imbibunt, cumque versus supernam regionem intendatur
 20 lux intelligentiae et universalis cognitionis, emanatio istius
 est versus partes inferiores defluens; unde vis cognoscendi
 elargita est sub titulo potentiae activae et communicativae
 a causis superioribus tanto efficacius, quanto etiam sim-
 plicius accipitur. Subiecta vero inferiora, quanto magis a
 25 superioribus naturae gradibus recedunt, tanto turbatiore,
 confusiore et imperfectiore ratione cognoscunt, ut et a lucis
 regione longius recedunt.

4 oppositum *G*: oppositam *M* 7 adsciscit *G* 24 e 26 accipitur
 e lucis *G*: accipere e ludis *M*

HABERE.

Hincque videre et examinare licet, quam quaeque magis atque minus intelligentiae seu cognitionis lucem suapte natura sint adepta, ut magis atque minus versus supremum vel imum naturae gradum, altius vel summissius constituta sunt; alia quidem mobiliter, nempe | quae studio, 502
 exercitatione vel qualibet appulsus cuiusdam efficacia lucem luci possunt adiicere, alia vero immobiliter, id est quae primordialis naturae fines perpetuo in eadem mensura iisdemque gradibus asservant. 10

MEDIUM.

109 M

Eorum vero, quae cognoscunt, alia per se ipsa cognoscunt, tanquam innatam habentia lucem, ut eadem sint cognoscentia et cognita et quibus cognoscuntur, ut vivus 15 sol, qui idem est oculus videns, oculus visus et lux quae ipse se ipsum videt, in quo haec omnia, subiectum videlicet, obiectum et medium, quo subiectum obiecto (id est subiecta potentia obiecto apprehensibili) unitur, sunt unum; alia vero cognoscunt per aliud seu per speciem 20 distinctam a propria substantia, et haec est duplex: aut in se, sicut per speciem innatam seu conceptam, tanquam per medium, procedimus ad alias species concipiendas; aut extra se, sicut per eam speciem quae est in speculo attingimus eam speciem quae est in obiecto speculi, per eam 25 quae est depicta vel quomodolibet simulachrum concipimus speciem eius cuius est simulachrum. Huiusmodi media sunt in actu cognoscendi intellectivo; in sensitivo

autem iuxta suas species diversa sunt media, ut inter auditum et sonum, visum et visibile est aer, inter tangibile et tactum est cutis et pellis.

INSTRUMENTVM.

5 In intelligibilibus idem est medium et instrumentum, in relationibus vero, seu in his quae discurrunt, instrumenta dicuntur quaedam rationes universales | seu intentiones, quibus ratio versatur circa ratiocinabilia, cuiusmodi **110 M**
 10 tia logica secundum eam partem quae Organum appellatur, quia de istiusmodi instrumentis | determinat. In **503 G**
 cognitione item sensitiva propria sunt instrumenta, ut oculus, ut auris, lingua et similia.

FINIS.

15 Iuxta diversas cognoscendi species diversus constituitur finis: Gustus enim ordinatur ad nutritionem, praesertim ad primam potentiae vegetativae operationem, tactus ad secundam, visus vero ad tertiam. Per gustum enim nutrimur et augemur, per tactum generamus simile no-
 20 bis, per visum secundum locum convenienter movemur. Subinde per auditum simul atque per visum intentionibus et rationibus rerum agendarum et credendarum informamur, per imaginationem supra sensum attollimur, ratione intellectui unimur, per intellectum in mentem transformamur,
 25 dum a multitudine et materia ad unitatem et actum gradatim ascendendo pervenimus.

CONTRARIETAS.

Sicut lux opponitur tenebris, ita et cognitioni et universaliter intelligentiae ignorantia; et haec est duplex, negativa et privativa; et haec iterum duplex, simplicis negationis et depravatae dispositionis. Negativa est in his, quae non cognoscunt eo quo non cognoscunt pacto, ut in lapide, qui non cognoscit sensitive. Privativa duplex: altera in his quae non cognoscunt cum potentia ad cognoscendum et dispositione, ut non videre est in cataractis statim natis; altera in his quae non cognoscunt cum impotentia ad cognoscendum propter habitum proxime deturbatum, ut in his quae eccaecata sunt est latentia colorum seu visibilium.

OPPOSITIO.

Sicut enti opponitur non ens, et non ens est duplex, simpliciter et secundum quid, ita et intellectui seu cognitioni universaliter dictae opponitur ignorantia, aut quidem simpliciter, ut scilicet omnimodam tollit cognitionem, et hoc pacto sicut non ens simpliciter est nihil, ita et ignorantia simpliciter est nihil, et quod simpliciter ignorat, id est secundum omnem modum ignorat, est nihil. Quidquid enim aliquo pacto est, aliquo pacto cognoscit, quemadmodum et materia, quae minimae dicitur entitatis, maxime omnium formas appetere dicitur, et consequenter aliquo pacto cognoscere. Omnis quippe appetendi modus aliquem cognoscendi modum consequitur, sicut est iste qui

8 cum *G*, dall' *Err.-Corr. di M*: cō *M* 12 excaecata *G*
17 aut *M*: ac *G*

est in profundo naturae. Opponitur ergo cognitioni simpliciter ignorantia simpliciter, et cognitioni in genere ignorantia in eodem genere. Cognitiono simpliciter est in ente, quod est ipse intellectus, ipsa mens; ignorantia simpliciter non est cognoscens | secundum quid, et ignorans **112 M**
 secundum quid est omne quod non simpliciter cognoscit et non simpliciter ignorat. Oppositio rursus est inter haec, sicut inter lucem et tenebras, supremum et infimum, medium et extremum, tanquam contrarias et oppositas regiones.

10

INTENTIO.

Intellectus primus et simplex, qui in se ipso omnem complectitur cognitionem, sicut unitas omnem numerum, cognoscit ubique totus, sicut est ubique totus, sine distractione et applicatione; quandoquidem non habet obiectum
 15 extra se, sed, sicut dictum est, idem est obiectum et cognoscens. Ideo non intentionaliter, id est non per decursum seu influxum seu effluxum seu progressum quandam cognoscit, sed eadem absolute cognitione qua et est; reliqua vero quibus obiectum est externum, sive intelligen-
 20 tia sive ratiocinantia sive sentientia, tensione quadam seu attentione, qua nempe tendendo ad aliquid cognoscunt, informantur cognitionis propriae specie.

CONCEPTIO.

Concipere etiam eorundem est, quorum est et intendere. Pura enim mens, simplex atque prima cognoscit **505 G**
 omnia in se ipsa videndo, non extra se speculando; et ideo non se habet per modum apprehendentis seu concipientis, sed per modum habentis. Ideoque nulla cognitionis novi-

tas illi accedit, sed in simplicitate quadam et absolute
 ab omni vicissitudine | atque numero habet quidquid habet **113**
 et quidquid est. Reliquorum vero est concipere, quorum
 est et accipere.

5

NOMEN.

Nomen intelligentiae seu intellectus rebus omnibus
 infusi est unum, sicut et res ipsa est una significata. Sub-
 inde propter subiectorum diversorum atque potentiarum
 informabilium unica illa res atque lux abit in diversas
 10 species atque genera, sicut unus solis fulgor in se ipso et
 in immediata communicatione a se ipso abit in diversas
 species colorum atque figurarum repraesentabilium, ubi
 diversis illuminabilibus applicatur atque coniungitur. Hic
 enim sensum diaphani, ibi opaci, ibi umbrosi, ibi albi,
 15 ibi rubri, ibi clari, ibi turbati coloris iuxta innumerabiles
 gradus atque modos speciem explicat. Ita et una lux intel-
 lectualis, qua omnia cognoscunt, sub uno, quo se omni-
 bus infert modo, tandem in omnibus est pro singulorum
 capacitate atque modo, pro quibus diversa sortitur no-
 20 mina, ut hic appelletur intellectus, hic ratio, hic ima-
 ginatio, hic visio, hic auditio et caetera; et in nomine non est
 litigandum neque haerendum, sive dicamus unum intellec-
 tum in omnibus sive unam mentem sive unum sensum,
 cum Platone vel cum Empedocle vel cum Epicuro.

25

ORDO.

Est ordo atque series eorum quae intelligunt, sicut
 in numeris. Prima enim et suprema intelligentia est ipsa

monas, qua gradatim succedunt secundae intelligentiae; quarum quae proximiores primae sunt, tanto simplicioribus et paucioribus speciebus omnia apprehendunt, quanto vero elongatiora, tanto pluribus. Itaque ordo cognoscen-
 5 tium est sicut ordo specierum in numeris. Est et ordo cognoscendi, qui in prima mente et aliis, quae illi proxime sunt, nudis atque puris nullus est, quandoquidem non discurrendo cognoscunt neque per vicissitudines addiscunt. In inferioribus vero, quae ratiocinantur seu discurrunt,
 10 ordinem necessario debemus intelligere iudicativum, compositivum resolutivum, sensitivum intellectivum, ab universali ad particulare vel e contra, a confuso ad distinctum, ab elementis ad elementata vel e contra, qui quodammodo incidit, qui est a partibus ad totum.
 15 Rursum est definitivus sicut apud Platonem, divisivus sicut apud Pythagoram, demonstrativus sicut apud Aristotelem; sed isti tres ultimi non proprie dicuntur ordines, sicut proprius dicuntur modi cognoscendi. Horum ordinum alii dicuntur secundum nos, nempe qui ex notioribus
 20 et proximioribus seu promptioribus nobis; alii secundum naturam, quibus eadem serie res cognoscuntur qua et constituuntur et configurantur, sicut in mathematicis et praesertim in geometricis est videre.

114 M
506 G

PRIVS ET POSTERIVS.

25 Ex his quae in propositis dicta sunt de ordine, manifestum est quid dici possit de priori et posteriori secundum intellectum. Est autem duplex ordo duplicem prioris et

115 M

1 qua M: cui G 4 vero] v. M: autem G 6 proximae G
 10 sq. Iudicativum M: indicativum G 14 coincidit (ei) (meglio (cum eo)), qui est non male G 18 sicut proprius M: sed magis proprie G

posterioris rationem aperiens: quidam divisivus unitatis et explicativus, ubi prius secundum naturam est comprehendens in una specie et idea, posterius vero in pluribus speciebus; prius simpliciter, posterius composite; prius per
 5 species innatas, posterius per species acquisitas; prius est comprehendens, posterius comprehensum; prius universale, posterius particulare. Est autem universale, de quo nunc loquor, quod est ante singularia et caussa singularium, non autem quod | est caussatum a singularibus et post illa. 507

10 Hoc ordine res et fiunt et cognosci existimantur a caussis superioribus, nobis vero, qui a sensibilibus ascendimus ad intelligibilia, contrario ordine atque serie accipitur prius atque posterius; descendenti nempe quod est ultimum ascendenti est primum, explicanti extremum complicanti
 15 est primum.

SIMVL.

Ista quae secundum ordinem et progressum a secundo in loco ordinatis capiuntur et apprehenduntur, absque ordine sed in simplici quadam apprehensione seu comprehen-
 20 sione a prima mente possidentur, quae non per descensum vel decursum ab unitate procedit ad multitudinem cognoscendam, licet eius intelligendi ordinem ita percipiamus, sed in una specie, uno actu et obiectu simul omnia citra confusionem intuetur, ac si in acie visus sint omnia et
 25 ipsa sit omnia, nempe videns, visio et visibile, sicut dictum est, ubi | lux videtur in luce per lucem, non videns se per aliquid extra se, sicut non alia luce opus est ad ipsam lucem apprehendendam, tanto magis ubi lux ipsa 116

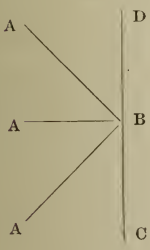
est ipse oculus, in quo omnia sunt potiore ratione quam possint in se ipsis esse. In se ipsis enim sunt mobiliter, materialiter, dependenter, deficienter, quae non entia potius sunt quam entia, quandoquidem sicut ex eo quod
 5 non erant sunt, ita ex eo quod sunt non esse possunt, unde et non vere sunt, nisi ubi sic sunt ut non esse non possint, nempe in prima caussa et principio indeficiente et ea quandolibet promere potente. Verius ergo sunt in ipsa monade, et per consequens verius in eadem cogno-
 10 scuntur in simplicitate et simultate quadam, ubi scilicet sine distinctione, distributione et numero omnia sunt unum ineffabiliter.

IDEM.

Ex hoc sequitur quod indistincta sunt omnia in uno,
 15 et quae in se ipsis diversa sunt atque contraria, in ipso **508 G** simplicissimo principio sunt unum et idem, sicut plerum-

que manifestavimus maximum coincidere cum minimo in principio et fine; quod enim est extremum calidi est principium frigidi, extremum mali principium boni, finis tenebrarum principium lucis. Rursum idem est punctus communis terminus extremorum, quem eundem principium et finem maximi minimique anguli appella-

25 mus, unde simul utrumque exoritur contrariorum, | et **117 M** consequenter in quo duo contraria sunt idem, ut patet in linea AB, quae cadit super lineam CD et exurgit ab illa.

DIVERSVM.

Diversitas subinde cognitionis iuxta generum diversitatem ab universali intellectu (qui est omne cognoscibile et cognoscens in omnibus) emanat. Sicut enim supra dictum est, omnia eo modo quo sunt, aliquo pacto cognoscunt, et vestigia universalis intelligentiae omnibus suo se communicantis modo sunt impressa. Cognoscunt ergo naturalia naturaliter, rationalia rationaliter, intelligibilia intelligibiliter, simplicia simpliciter.

10

DIFFERENTIA.

In singulis vero generibus sicut propriae sunt differentiae, ita et differentes sunt percipiendi seu intelligendi modi, sicut in genere animalium rationalium diversae daemonum species differenter pro complexionum differentia cognoscunt, sicut et pro sensuum diversitate differentes sunt sensibiles cognitiones, sicut aliae sunt sensuum species ab his quibus nos praeditos esse cognoscimus, definire non possumus. Stulte enim hominem sensibus omnibus praeditum definiunt nonnulli. Talpa etenim si de sensuum numero iudicet, quæ fieri potest ut de sensu visus aliquid apprehendat, ut alium a reliquis sensum esse possit definire? Homo ergo sicut magnitudine et momento, ita et multitudine sensuum ab aliorum animantium plurimis potest superari. Quo enim sensu formica castrat triticum, ne in cavea subterrestri germina emittat? Respondent stupide: instinctu na-

6 vestigia *G*: vestigium *M* 16 alias [sunt] sensuum *G*: piuttosto definire (autem) non nella linea seguente? 23 animantium *G*

turae! Nos illum instinctum esse sensus speciem, vel (quod idem est) intelligentiae quendam (quo nos orbatī sumus) gradum seu ramum colligimus, quo in suae reipublicae administratione inque comparandis vitae necessariis prudentius et definitis quibusdam iisque optimis in suo genere ordinibus aguntur, quales humana species in suo genere nunquam adsequetur, dum individuorum singula palantia optimum illud perquirendo nunquam vel raro pro suo genere contigerunt.

10

PROPRIETAS.

Ex hisce differentiarum rationibus, diversas cognoscendi species constituentibus, consequuntur variae iuxta varia subiecta proprietates, quae in specie sunt idem quod differentiae; in particularibus vero conditionem proprietatum accipiunt, iuxta passiones specificam differentiam consequentes in subiecto particulari, quemadmodum rationalitas, quae ratione specifica una et indifferens est in omnibus individuis, subinde in hoc et in illo distinguitur, ut per hunc et illum ad actus ratiocinandi aliter atque aliter inclinatur.

119 M

20

GENVS ET SPECIES.

510 G

Intellectus unus idem in omnibus pro generum varietate diversa cognoscendi genera constituit, quorum species sunt indefinitae, si vera est ea quam paulo ante de numero sensuum explicavimus doctrina. Intelligentiae ergo diversae sunt species. Primo enim et universalissimo intellectu

25

quod supra genus esse creditur sunt dii, quorum singuli iuxta Peripateticorum sententiam unam constituunt speciem; siquidem ubi nulla est materia, nulla est secundum numerum multiplicatio, et omnis citra materiam multitudo
5 specierum est multitudo.

PER SE ET SECUNDVM QVOD IPSVM.

Ea quae per se intelligunt, id est intellectus sunt participia, sunt animae subsistentes, daemones, dii. Illud quod est per se intellectus seu intelligentia, est Deus primus.
10 Anima vero ubi fuerit non natura subsistens, sed consistens, sicut a Peripateticis, Galeno et a Stoicis definitur, non dicetur per se intelligere neque per se cognoscere, nisi quispiam et ipsam texere vel filare (ut dicit Aristoteles) velit asserere. Per se vero ratiocinatur homo, per se sentit
15 animal, homo et daemones, nempe corporea animalia spiritalia, id est subtilia et simplicia etc. Et hinc per se intelligere, sentire, ratiocinari et alio pacto cognoscere et lucis habere participationem idem est quod secundum se seu secundum quod ipsum, quandoquidem convertibiliter
20 dicuntur, ubi praedicatum adaequat suum subiectum et adaequatur ab eo.

MOTVS.

Eorum quae cognoscunt alia per simplicem et innatam speciem cognoscunt, et cum sint inalterabilis naturae,

5 (nec) specierum *male G* 10 Anima *e* fuerit *G*: animae *e* fuerint *M* 11 Peripatheticis *M*

inalterabilem habent et cognitionem et universa | liter omnem **511 G**
 actum atque potentiam. Hic naturam intelligo complexio-
 nem seu naturalem facultatem. Sic concessum est deos ab
 eo quo fuerunt omnem habuisse, cui nihil addi neque
 5 adimi possit, cognitionem. In animantibus quoque, quo-
 rum spiritus non omnino est immersus in materia, idem est
 videre, ut in apibus et formicis, quae sine experientia et
 usu et tempore innatam videntur habere rerum pro sua
 specie conservanda cognitionem. Quaedam vero tempore
 10 et usu illis cognoscenda adiiciuntur, quae ad substantiam
 cognitionis nihil profecto facere videntur, utpote informatae
 secundum rationes universales, iuxta particulares tantum-
 modo sunt informabiles, ut scire in illo loco esse triticum,
 ad hanc partem esse procedendum ad foveam | seu horreum, **121 M**
 15 ubi commode fruges conservantur, et reliqua huiusmodi.

TERMINVS.

Cognitionis vero terminus est triplex. Alius quo ali-
 quid desinit cognoscere, sicut amisso sensu desinit sentire,
 et hic terminus cognitionis est compositorum, generabilium
 20 et corruptibilium. Alius est cognitionis terminus perfectio-
 nis, qui idem sit terminus cognoscendi et complementum
 cognoscendi, et talem terminum attingunt, quae motu,
 tempore et discursu perficiuntur; in aliis autem cognitio
 non perficitur, sed efficitur, id est cum ipsa specie nasci-
 25 tur, sicut cum formica tota formicae cognitio. Alius est
 terminus ad quem est motus, seu ad quem respicit inten-
 tio, qui idem dicitur finis seu bonum potentiae cognosciti-

1 *il primo* et *manca in G* 11 e 13 *informata e informabilia G*
 15 *conserventur G* 21 *sit M: fit G*

vae; et hoc est in intellectivis et ratiocinativis verum, in sensitivis vero delectabile et iucundum primitive, sumministrative autem etiam verum. Visus enim et auditus, ut informant rationem, habent elementa veritatis, verum vero
5 et falsum, quod est in enunciatione, per se non apprehendunt; et ideo sensus per se non fallit neque fallitur etc.

NECESSITAS.

512 G

In genere cognitionum cognitio divina, quae non distinguitur a voluntate divina, quae subinde non distingu-
10 guitur a fato, ponit et supponit necessitatem. Necessarium enim est, quod divinae infallibili cognitioni est notum, quodque a voluntate talem cognitionem consequente vel
potius concomitante vel declarante procedit. Cognitio item
quam naturae appellant, quae est ipse ordo rebus natura-
15 libus inditus, definitus ad unam partem contradictionis, est etiam necessitas; et dictum est in superioribus quemadmodum cognitio et voluntas in natura sunt unum, et cum sint invariabilia, sunt unum necessario. Differt autem necessitas naturae a necessitate fati seu divina, quia natura
20 necessario facit unum, sed non ex necessitate semper. Necessitas enim est penes voluntatem et cognitionem infallibilem, sed non penes effectum, quia potest impediri et averti; divina vero necessitas est penes omnia.

122 M

VBI.

25 Intellectus et omnis potentia cognoscitiva non est alicubi tanquam in loco, sed tanquam forma in subiecto. In-

1 ratiocinativis *MG* 2 primitive (*cf. a p. 30, 21*) *MG* 4 informant *G*: informat *M* 21 forse enim (naturae)

tellectus vero, qui est universalis substantia et causa universae cognitionis in omnibus et singulis, est una substantia seu essentia ubique tota, sicut anima in corpore.

QVANDO.

5 Ut est supra materiam et extra materiam, ita et extra magnitudinem, motum atque tempus. Quoad operationem vero quaedam potentiae cognoscitivae, ut sunt in subiectis transmutabilibus, quorum mutatio est in tempore et secundum tempus, etiam suo ordine serieque progrediuntur
 10 in actum, ut visus primo intendit in rem visibilem, secundo unitur rei visibili, | tertio || concipit speciem a re visibili ipsa
 ei admota atque praesente, amotis impedimentis et medio disposito ad certum intervallum et praesente lumine exteriori. Ita et deinde frequentatis iteratisque actibus parti-
 15 cularium sensationum fit unus habitus et experientia in his, quae secundum tempus et ordinem quendam addiscunt; potentiae vero separatae a materia vel minus materiae immersae, quales sunt in apibus et formicis declaratae [sunt], non obligatae sunt tempori, discursui atque motui.

123 M
513 G

20

SITVS.

Intellectus et intellectivae potentiae sunt fundatae in anima, ita ut non certae corporis parti destinentur, sed sicut anima est in toto tota, ita et huiusmodi potentiae sunt cum animae essentia concurrentes, ut neque secundum

9 tempus etiam M 18 il secondo sunt è cancellato da G, che ha anche aggiunto la virgola innanzi a non

operationem dividantur ab ea. Potentiae vero sensitivae, etsi in substantia animae sint eadem ratione radicatae, a certis tamen corporis partibus et organis distinctis et ordinatis distincta ordinataque serie operantur. Organa sensuum exteriorum ut sint distincta, neminem latet. Sensuum vero internorum situs hic est secundum vulgus philosophantium in anteriore cerebri parte, ubi nervi optici (et alii qui bini ad nares, bini ad aures, bini ad linguam protenduntur) sunt uniti et radicati tanquam in uno stipite, intelligitur esse sensus communis, cui succedit phantasia in secunda cerebri parte usque ad capitis medium, cui tertio succedit | sedes cogitativae a medio usque ad quadrantem circa tertium cerebri; ultimo in loco, ubi est fortissima pars capitis ad occiput, unde nervi motivi protenduntur per totum corpus, ibi est locus retentivae facultatis, nempe memoriae: quorum rationem praetermitto dicere. Una tantum vera est maxime, si reliquae omnium quas adducunt etiam verae sunt, quia ex laesione singularum enumeratarum partium sequitur laesio illius potentiae sensitivae ad partem illam capitis pertinentis. Quod | vero subinde intelligentia perturbetur et actio altioris potentiae, nempe discursus, ratiocinium et similia, non est quia talis potentia sit alligata corpori, sed quia actus illius et opus consequitur opera et actus sensibilibus facultatum, quibus perturbatis subsequens virtus laeditur et hebetescit. Necesse est enim, ut aliquo sensu deficiente deficiat et intellectus et scientia, quae est secundum illum sensum; maxime vero in sensibus interioribus iisque quae proximius accedunt immateriali potentiae proxime dictae.

9.10 Stipite. Intelligitur *G*, ma evidentemente manca qualche parola, forse <qui> o meglio <ibique> intelligitur 16 leggi rationes 23 allegata *M*

COMPARATIO.

Sicut in superioribus notavimus ordinem atque gradus cognoscendi, accessum maiorem atque minorem, nec non et recessum maiorem atque minorem a luce atque tenebris.

5 Tunc etiam gradus comparationis intelligimur distribuisse, quique maxime, quique minime, quique | mediocriter, ma- **125 M**
gis, atque minus est intellectivum atque aliis rationibus cognoscitivum, intelligibile item atque aliis rationibus cognoscibile.

10 COMPREHENSIO.

Intelligentia superior altiori modo, simpliciore atque clariore cognoscit ea, quae potentia apprehendit inferior. Hi enim etsi sensu non sint praediti, ea tamen quae per sensus cognoscuntur minime eos latere arbitrandum

15 est. Cognoscunt ergo sensibilia non per sensum, sed per sensum meliorem et sub ratione melioris sensibilitatis, item per simpliciorem. Quae quippe nos pluribus cognoscimus sensibus, superiores naturae uno sensu melius apprehendunt; simplicissima vero omnium simplicissimo
20 omnia cognoscit intuitu. Sicut ergo moneta pretiosior in singularitate comprehendit omne pretium, quod monetae inferiores sub pluralitate apprehendunt, et sicut in tetragono est trigonum, in decagono pentagonum et hexagonum etc.; ita in virtute superioris et | unius intellectus est **515 G**

4. 5 tenebris, ita etiam G 6 quodque *tutte e tre le volte* G
11. 12 simpliciore atque clariore G 12. 13 inferior G: interior M
13. 14 Hi-praediti-eos] Illae-praeditae-eas G 15 sensus a ragione G
16. 17 sensibilitatis. Item per simpliciorem quae M

virtus omnium facultatum cognoscitivarum inferiorum. Sicut in anima intellectiva intelligunt Peripatetici comprehendendi sensitivam et vegetativam tanquam potentias eiusdem, et in sensitiva vegetativam tanquam eiusdem
 5 potentiam; ita et nos in intellectibus superioribus virtutem omnium inferiorum cognitionum altius contineri, altissime in primo intellectu, infinite in ipsa mente, quae intellectus ipsius pater est, definimus. Omnia ergo, quae
 10 sunt in inferioribus eorum et notantia perfectionem, vehementius intelligere oportet in superioribus, et quaecunque in istis defectum dicunt, fortius in inferioribus intelligere oportet. Lux enim versus supremum intenditur, et tenebrae versus imum intenduntur.

AUCTORITAS.

15 Auctoritas est cognitio sub lumine alieno, et iuxta diversitatem et dignitatem eorum, sub quorum lumine alia cognoscunt vel de incognitis fatentur, auctoritatis species desumuntur et differentiae.

FIDES.

20 Fides est species cognitionis, quam in suo loco definimus principium omnis cognitionis, maxime vero scientiae, comprehendens eos terminos qui sunt per se noti et per quos alia cognoscuntur; et hanc in theologiam et philosophicam distinximus, quarum haec habet certitudinem ex
 25 proprio, illa ex alieno sensu, qui non fallat neque fallatur.

1. 2 inferiorum, sicut *M*: inferiorum. <Item> sicut *G* 8 si aspect-
 teresse mater 9 et om. *G* 24 quorum *M*

EVIDENTIA.

Evidentia vero est optima cognitionis species, qua sensus perfecte suo sensibili, absque medio teste, et intellectus suo intelligibili, absque auctoritate, fide propria vel
 5 aliena, sed per se, secundum se et in se, | ne dubitationi **516 G**
 locus ullus esse possit per se neque per accidens, coniungitur et unitur.

Alla Summa terminorum fa seguito nell' edizione di Marburg questo trattato: Terminorum nonnullorum explicatio e tractatu de Definitionibus divi Athanasii Episcopi Alexandrini, quae collectae sunt a Clemente et aliis sanctis viris ac beatis patribus. Il titolo stesso indica che questo opuscolo non è se non un estratto del noto trattato falsamente attribuito ad Atanasio: Variarum definitionum iuxta traditionem fidemque catholicae ecclesiae, collectarum ex Clemente, aliisque sanctis viris beatisque patribus, quas prae aliis omnibus disciplinis adire atque animo complecti oportet eum qui, Deo iuvante, verbo veritatis praeesse voluerit; nec non quisquis orthodoxam tenet sententiam, sinceramque fidem habet erga Deum (Migne, Patrol. Graec. XXVIII. col. 534). A parte le differenze di lingua come idioma in luogo di proprietas, idiomata extraordinaria in luogo di proprietates subordinatae, rufi in luogo di flavi etc., i due testi sono identici. Se non che è da avvertire che nell' edizione di Marburg sono saltati i § 1-4 del cap. I; del § 5 è riportato soltanto il passo che comincia colle parole finitum est quod suos terminos non excedit, e finisce ut panis et similia; poi di nuovo sono saltati i paragrafi 6 e 7 all' infuori della fine di quest' ultimo Idioma dicitur quod tanquam proprium in natura subsistit; infine questo inciso sulla proprietas o idioma è seguito da ciò che forma il capitolo III del Migne intitolato appunto Quid dicitur proprietas. Dal § 8 del 1° capitolo sino alla fine di esso i due testi sono conformi, e trattano dei varii significati della parola natura e delle differenze filosofiche e teologiche tra natura e ipostasi. Alla quale trattazione seguono queste altre: Actus (Migne cap. IV Vis agendi), Unitas (Migne cap. V De unione),

Consubstantialia (*Migne cap. VI De consubstantiali*), Anima et mens (*Migne cap. VII De anima et mente*). Questo ultimo capitolo però è spezzato alle parole animal sensitivum, e gli si fa succedere un altro sulla Voluntas, che è lo stesso capitolo II del *Migne* ingiustamente intitolato De voluntate, proprietate et operatione et de unione et consubstantiali. Dopo questa inserzione si ritorna al capitolo VII del *Migne* per riportarne quello che in fine vi si dice del corpus e della sua relazione colla caro. Segue un altro capitolo Corruptibile, che è lo stesso del cap. VIII del *Migne* De corruptibili, e con questo finisce l'opuscolo saltando gli ultimi capitoli IX-XII del *Migne* che sono più teologici che filosofici.

Al trattatello pseudo-atanasiano tien dietro l'opuscolo annunziato nel frontespizio dell'edizione marburgense: Terminorum quorundam Explicationes per Rodolphum Goelenium Seniore (Rudolf Goeckel, 1547-1628, professore a Marburg), attinte a S. Tommaso e ai di lui commentatori. Nè il Gfrörer nè noi abbiamo creduto utile ripubblicare queste due operette, che non appartengono al Bruno.

FIGVRATIO ARISTOTELICI
PHYSICI AVDITVS.

IORDANI BRVNI NOLANI
FIGVRATIO ARISTOTELICI
PHYSICI AVDITVS

AD EIVSDEM INTELLIGENTIAM ATQVE RETENTIONEM
PER QVINDECIM IMAGINES EXPLICANDA.

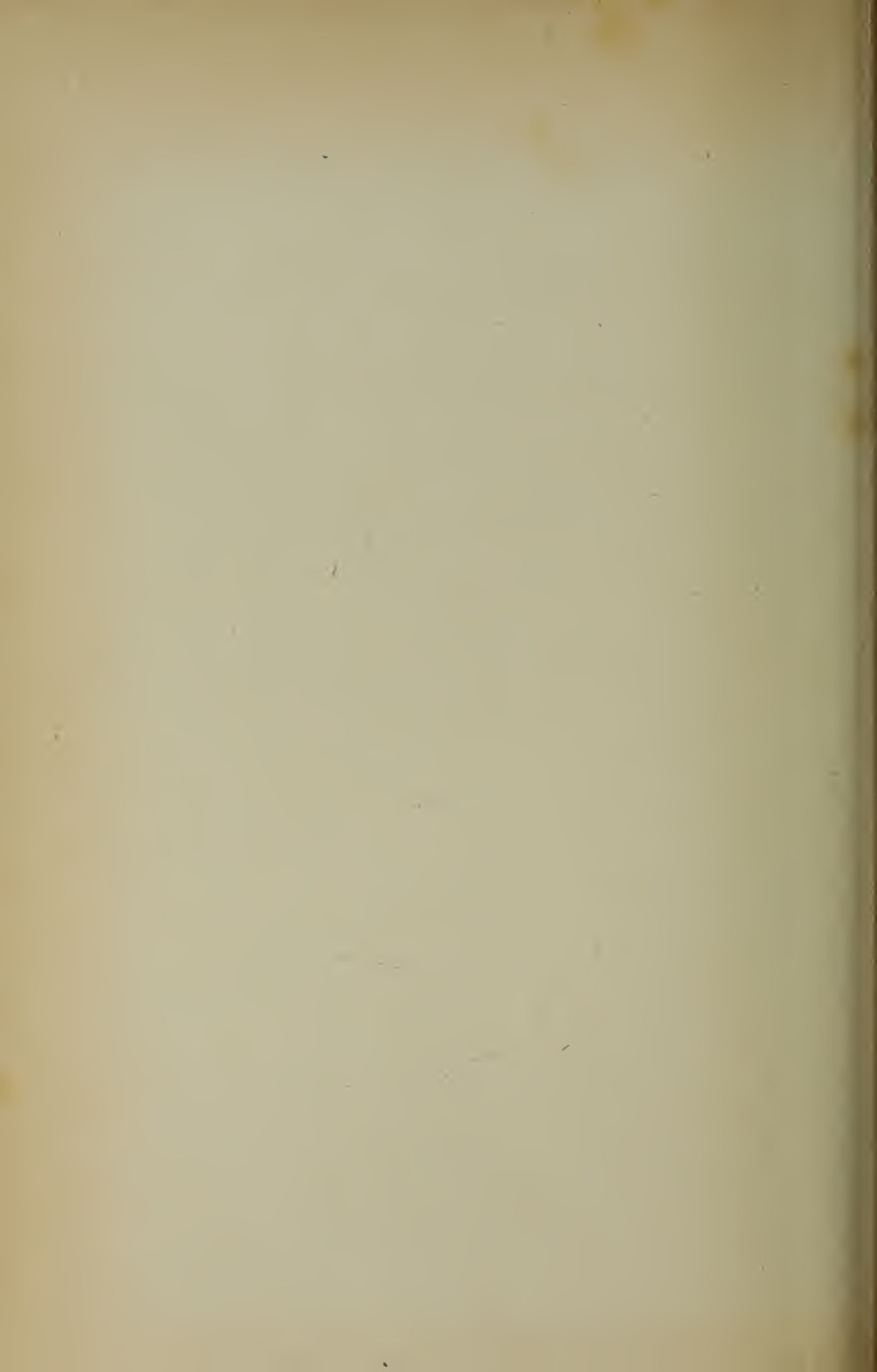
AD ILLVSTREM ADMODVM
ATQVE REVERENDVM DOMINVM

D. PETRVM DALBENIVM

ABBATEM BELLEVILLAE.

PARISIIS,

ex Typographia Petri Cheuillot,
in vico S. Ioannis Lateranensis, sub Rosa rubra.

IORDANVS BRVNVS NOLANVS

a 2^r

ILLVSTRI ATQVE REVERENDISS.

D. D. PETRO DALBENIO

ABBATI BELLEVILLAE

SAL.

Tribus potissimum de causis hanc me adortum esse curam, ut lucem pro eorum capacitate Aristotelicis intentionibus indicerem, caeteri velim existiment. Quarum prima est, ne id et mihi contigisse videatur, quod literatoribus
10 quibusdam universa crebris observationibus discussionibusque conspurcantibus accidit, qui temeraria ignorantia cum praecipiti quadam arrogantia coniuncta suffulti de hisce rebus, quarum prorsus rationem ullam non haberent, sibi censurae munus usurparunt; quod tanto cum studiosorum
15 plurium detrimento factum esse censeo, quanto consultius esse videtur subtiliter cum Aristotele vel alio de | sophistarum principibus errasse (quod ad ingenii conferat acumen), quam infrugalissime cum eiusce generis brutis naturalem
emittere posse ruditum. Secunda quae huc me adegit ea
20 ratio est, quod de tam copiosa eorum, qui se non modo philosophos, sed et pro maiori dignitate Peripateticos iactant, multitudine perpaucos esse video praeter eos, quibus ma-

a 2^v

gis per ignorantiam in fide viri laborantem, quam per sensum ex illius principiis educta ratione distinguentem, admirabilis eiusmodi habeatur disciplina. Quandoquidem (ob innatam multitudini conditionem) vulgo satius esse consuevit

5 obscuriora velutque in tenebris efficta phantasmata prurientem perfricantia phantasiam admirari, excolere, exoculari, quam fulgidos familiarius sese ingerentis veritatis radios excipere velle. Quamobrem prius inopiae sensus (qua notabiles extant in propriis) succurrere aliqua ratione vo-

10 lumus, quam id efficere ut (quales nostra ferat opinio) divitiae illis obiicerentur alienae. Tertia quae me ad | idem **a 3^r** compulit intentio est, ne qua iniuria adversum (quam ferunt) rerum profundarum maiestatem cavillator audacior, non autem ingenuus de rebus mihi (ut iure existimare vi-

15 debor) apertis discussor legitimus appaream. Quidni enim? Ubi rem propositam ad numeros revoco, seriatim dispono, nihil quod ad eius veram causam faciat praetermitto, de nulla eius ratione dissimulo, nusquam quod ad eius confirmationem conducat obiter pertranseo; interdum quoque,

20 quoad rei momentum patitur, non sine sinceritate aliquid adicio, tandemque universa quae ad eius comprobationem conferre possunt excurro diligenter, priusquam de censorio examine iudicioque possim cogitare. Id enim non tantum mihi, sed et cuicumque accuratius faciendum puto,

25 quantum non id modo (quod cum caeteris habeo commune) in animo et facultate est hominis tantae auctoritatis sensum indagare et aperire, sed et (quod nobis Deorum munificentia proprium effecit) de eodem pro veritate consulere, decernere, definire. Hic sententias abstrusas elucidavi, **a 3^v**

30 sensus passim veluti disiectos aggregavi, et universum velut infiguratum ursae partum in sua membra digessi. Non sunt arcana soli Aristoteli nota, non dona duntaxat Ale-

xandro pollicita, non opera apud multos edita tamquam non edita, si nullae hîc amphibologiarum ambages, nulli scrupulorum anfractus, nusquam perplexorum aenigmatum nodi coniiciuntur. Quod si ita est, tua (vir optime) ob munus tibi a divis Musis iniunctum intererit, ut haec acri quo polles ingenio iudices, graviore qua praestas doctrina defendas, et eximia qua potes autoritate conserves. VALE.

DE QVINDECIM IMAGINIBVS AVDITIONIS

PHYSICAE FIGVRATIVIS.

ART. I.

5 Eadem certe ratione, qua octo Physicorum libros figurare docemus, quoscumque alios facillime figurabis. Unde non tantum praesenti negotio propriam, quantum appropriatam dicere possis artem, quam ad unum de triginta sigillis facile referre poteris, dum ex iis sive pictorem seli-
 10 gas seu sculptorem; quantumvis et ipsa facultate quadam peculiari non careat.

ART. II.

Hic primo tibi ad subiecti generalis conceptionem nota quindecim particularium subiectorum obiiicitur, utpote I.

15	I	Principis.
	II	Principii.
	III	Materiae.
	IV	Formae et Privationis.
	V	Naturae.
20	VI	Causae.
	VII	Fortunae et casus.
	VIII	Motus.
	IX	Infiniti.

- x Loci.
- xI Vacui.
- xII Temporis.
- xIII Dicibilium de motu.
- 5 xIV Primi motus.
- xV Primi motoris.

ART. III.

Secundo eorum figurativa seliguntur, quia

- I Principem notat arbor Olympica.
- 10 II Principium Minerva.
- III Materiam Thetis.
- IV Formam Apollo, privationem Atropos.
- V Naturam Pan superior.
- VI Causam per se Fatum.
- 15 VII Causam per accidens Fortuna.
- VIII Motum Cupido.
- IX Infinitum Iuno.
- X Locum Chaos.
- XI Vacuum Orcus.
- 20 XII Tempus Saturnus.
- XIII Quod circa motum Cupidinis arma.
- XIV Primum motum Caelius.
- XV Primum motorem Iuppiter.

a 5r

ART. IV.

Tertio figurativis apposita declarantur, ubi

- 25 I Arbori Olympicae quadrat agricola.
- II Minervae domifactor.
- III Thetidi nauta.

- IV Apollini medicus, Atropo textor.
 V Pani pictor.
 VI Fato auriga.
 VII Fortunae cursor.
 5 VIII Cupidini sagittarius.
 IX Iunoni auceps.
 X Chaos morio.
 XI Orco fossor.
 XII Saturno necromantus.
 10 XIII Cupidinis armis faber vulcanius.
 XIV Caelio figulus.
 XV Iovi architector.

a 5^v

ART. V.

- 15 Quarto ad articularum numerum, qui denarium non excedunt, decem subiectis
adstantium species enucleantur, ubi

	Unum indicat parens.	Sex operarii.
	Duo indicant Cupidines.	Septem virgines.
	Tria Charites.	Octo duces.
	Quatuor filii.	Novem Musae.
20	Quinque servi.	Decem senatores.

ART. VI.

Quinto articularum simpliciores portiones notant, quae vel in individuo
sunt vel circa individuum versantur, ubi

- Primam partem significat locus.
 25 Secundam habitus.
 Tertiam caput. Septimam venter.
 Quartam dextera. Octavam foemur.
 Quintam sinistra. Nonam genua.
 Sextam pectus. Decimam pedes.

a 6^r

ART. VII.

Sesta simpliciores illae portiones ita formentur, ut

Ad locum pertineat animal.

Ad habitum indumenti ratio.

5 Ad caput armamentum eius.

Ad dextram organum.

Ad sinistram opus.

Ad pectus insigne.

Ad Venerem passio.

10 Ad foemur actio.

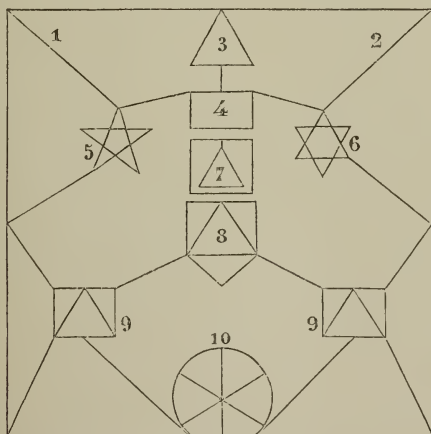
Ad genua officina.

Ad pedes materia.

TYPVS VNIVS SVBIECTI

a 6^v

15 decem articulorum, quorum primus una, secundus duabus, tertius 3, quartus 4, quintus 5, sextus 6, septimus 7, octavus 8, nonus 9, decimus 10 simplicioribus constant portionibus.

10 foema, ractio

DIVISIO VNIVERSAE PHILOSOPHIAE.

a 7^r

In tres partes contemplativa dividitur philosophia, physicam, mathematicam, metaphysicam. Prima est de rebus naturalibus, secunda de mediis, tertia de divinis. Prima
 5 est de iis quae apud nos fiunt atque sunt, secunda de eorum numero et mensura atque momento, tertia de eorundem causis. Prima est de iis quae cum materia sunt atque considerantur, secunda de iis quae cum ipsa sunt sed non cum ipsa considerantur, tertia de iis quae sine illa tum
 10 sunt tum considerantur. Prima de subsistentibus, secunda de inexistentibus, tertia de persistentibus. Prima de natura concretis maxime, secunda de ratione abstractis, tertia de per se separatis. Prima de iis praesertim quae multa sunt, secunda de iis quae in multis, tertia de iis quae ante multa.
 15 Prima ad moralem praesertim vitam confert, secunda ad rationalem, tertia ad heroicam. Primae consideratio est veluti de simo, secundae veluti de rectitudine, tertiae veluti de intellectu. In prima facilius exercetur demonstratio causae, in secunda fere semper demonstratio simpliciter, puta
 20 quae causae pariter est atque signi, in tertia demonstratio signi. In prima et tertia distinguuntur et alia sunt nobis et naturae priora, in secunda vero eadem habentur quae primo sunt et primo cognoscuntur. a 7^v

DIVISIO NATVRALIS PHILOSOPHIAE.

Physica Aristoteli in partes octo seriatim distribuitur, quarum prima est Auscultatio physica quae de natura et motu simpliciter speculatur. Secunda est tractatio De caelo et mundo, ubi de prima motus specie, puta de latio-
 5 ne, et de primis mobilibus corporibus contemplatur. Tertia est consideratio De generatione et corruptione, quae est in duobus libris cum tertio qui sine causa appositus est quartus Meteorologicus, ubi de reliquis motus specie-
 10 bus pertractat. Quarta de generatione, alteratione et consistentia imperfecte compositorum in tribus Meteororum libris. Quinta de generatione et consistentia perfecte compositorum, sed inanimatorum, in libro De mineralibus. Sexta de generatione et consistentia vegetantium in libro
 15 De plantis. Septima de | gen. et consist. animalium in libris a 8^r
 De generatione eorum et De ipsis. Octava de principio generationis, vitae, motus, item vegetandi, sentiendi et ratiocinandi, in libris De anima et ipsis affinibus Parvis naturalibus. Haecque ultima pars est de illa forma, quam
 20 intelligit in calce primi Physicorum esse terminum physicae speculationis et contemplationi contiguam metaphysicae. Liber vero Problematum integer propriam hic non habet sedem, cuius diversae sectiones ad diversas numeratarum partium referuntur atque spectant.

25

DIVISIONEM PHYSICI AVDITVS

ex eo quod principio huius libri traditur habes effusissime.

IORDANI BRVNI NOLANI
DE PHYSICO AUDITV ARIST.

1^r

PROPOSITVM.

DE INTENTIONE ET ORDINE OCTO LIBRORVM PHYSICAE AUSCVLTATIONIS,
ITEM DE EIVSDEM INTENTIONIS ET ORDINIS RATIONE.

Quoniam igitur rerum naturalium scientiam adtentanti
necessarium est primo non ignorare naturam, praeordina-
vit octo libros De physica auscultatione intitulatos, in qui-
bus quae ad naturae cognitionem facere videntur exequi-
10 tur. Pro cuius considerationis complemento materiam,
privationem atque formam, quae naturae sunt species et
a quibus maxime naturalia denominantur, causas item
quae secundum ipsas naturae species dicuntur, materialem
videlicet atque formalem, vel quae in ipsis aut | circa ipsas 1^v
15 naturae species versantur, efficientem atque finalem, nec
non fortunam et casum agentis quandam rationem susci-
pientes definit. Iis adde et motum, qui (cum naturae pro-
ximus extet effectus) si ignoretur, et ignorari naturam
necesse sit, atque ideo considerationem istam cum suis
20 speciebus, partibus atque terminis subintrat; primi mo-
toris contemplatione non omissa, quatenus pro primi mo-
tus cognitione physicae facultatis limites, cum hoc quod

et naturae efficiens esse creditur, ingreditur. Eadem quoque vel simili ratione, qua naturae notitiae notitia motus inserviens affertur, aliorum quorundam cognitionem motus cognitioni subministrantem proferre necessum est.

5 Primo igitur ipsius infiniti ratio est investiganda, tum quia motus continuorum quoddam est, ut cui ratio congruat infiniti, tum etiam quia opinantes ipsum infinitum rerum naturalium esse principium atque naturam operae pretium est arguere. Ad haec de loco tractandum occurrit,

10 tum quia motus omnis in loco esse perhibetur, tum etiam quia princeps motus species est localis. Proinde cognitioni de loco cognitio vacui deserviens non est praetermittenda; ipsum quippe vacuum quibusdam (quorum error non erat silentio praetereundus) locus esse videtur. Temporis demum 2^r

15 praesentatur adsignanda descriptio, tum quia motus dicitur atque quietis mensura, tum etiam quia ad rerum omnium naturalium efficientiam maxime concurrere videtur. Ecce quemadmodum antea quam in libro De caelo de rebus naturalibus incipiat pertractare, sub titulo considerationis de natura generalia atque communia entibus naturalibus iuxta propriam viam expedisse voluit Aristoteles.

20

ARTICVLVS I.

Aristotelis propositum explicatur.

Duplicem principio cognoscendum proponit ordinem

25 Peripateticorum princeps: alterum habitui scientiae magis adcommodatum et opportunum, quo effecta quorum sunt principia, causae et elementa ex principiis, causis et elementis cognoscuntur; alterum nobis innatum, ad ipsum

scientiae habitum capessendum, quo ab effectis ad eorum principia, causas et elementa progredi licet.

Horum primus est ab universalibus ad physica composita, quae eorum dicuntur particularia; secundus a confusis universis atque compositis | ad universalialia, quae eorundem specifica principia, specificae partes specificaeque causae nuncupantur. Ad quae nimirum haec compositorum cognitio refertur, sicut ad rei notitiam in suae essentiae partibus nominis notitia et indiscreta puerorum appellatione, qua vel omnes viros vel sine delectu virum atque foeminam patres dicunt atque matres, ad propriam atque discretam determinati patris atque matris appellationem.

Cum igitur alter ordo rerum naturam, alter vero conditionem intentantium disciplinas consequatur, iam pro vectis nobis non quidem per innatum, sed elaboratum, licet a distinctis universalibus principiis et elementis, quae sunt natura seu naturae species, determinatam hinc accipientibus matrem materiam, inde vero seorsum patrem formam, ad composita naturalia, quae patrem matremque veluti confundentia complectuntur, proficisci.

ARTICVLVS II.

De rerum naturalium principiis primo contra alios argumentando, deinde iuxta propriam sententiam determinando pertractaturus, opinantium praemittit diversitatem.

Multiplicem inquit antiquorum philosophorum opinionem de principiis extare; alii quippe unum constituerunt principium, alii plura. Eorum qui unum hi quidem posuerunt ipsum immobile, ut Parmenides et Melissus; ii vero mobile, ut naturales, quorum Diogenes intellexit aë-

rem, Thales aquam, Heraclitus ignem, Hipparchus medium inter aërem et ignem. Eorum qui plura alii posuerunt finita, alii vero infinita. Ponentium finita quidam dixerunt duo, ut Plato magnum et parvum, Parmenides ca-
 5 lidum et frigidum, Empedocles congregationem et segregationem; quidam dixerunt tria, ut Anaximenes aërem, vel aliud unum cum calido et frigido, et Democritus cum pleno et inani atomos; quidam vero quattuor, ut et Empedocles ea quae communiter elementa dicuntur. Ponen-
 10 tium infinita Democritus (dum in atomos respicit) dixit differentia secundum figuram et ordinem tantum, Anaxagoras vero genere quoque ipso differre voluit. Eodem pacto de ente sicut et de principio quaerunt antiqui, si unum sit vel plura, et si finitum sit vel infinitum, cum ipsum quod
 15 est ipsa rerum substantia perpetuo manens, principium appellent.

ARTICVLVS III.

3^v

De opinionibus curandis atque persequendis,
 et de negligendis atque dimittendis sententiam profert.

20 Dictorum, inquit, opinantium alii innaturaliter sunt loquuti, alii vero naturaliter. Adversus primos non est pro debito disputandum propter duas causas; tum videlicet quia non conveniunt nobiscum in principiis (simili enim causa geometrae non est solutio ad argumentum Anti-
 25 phontis, sed Brissonis, de quadratura circuli), tum etiam quia contra quamlibet extraneam et incongruam sententiam (qualis fuit Heracliti) sollicitari insanire est. Est tamen propter duas alias causas exempli gratia cum illis disputandum; tum quia etiam si non naturaliter loquantur, de natu-

1 Hipparcus (sic), nè è probabile qui uno scambio con Hippasus
 8 e 10 athomos 25 l. Brysonis 28 exempli] ex

ralibus tamen loquuntur, tum etiam quia nonnullis considerationibus faciendis ansam tribuunt. Adversus autem secundos eorum dubitationes solvendo nobis est necessario disputandum, cum admittant vel motum vel multitudinem vel utrumque, quae quidem esse in hac scientia tanquam compertum supponitur.

ARTICVL. IV.

4^r

Aliorum opinionibus utcumque praepositis,
primo convertitur ad eos qui non naturaliter sunt loquuti.

10 Ad Parmenidem ergo et Melissum, qui ens unum immobile dicunt principium, dirigitur instantia, primo ex parte entis, secundo ex parte unius, tertio ex parte immobilis, quarto ex parte principii, quinto ex parte huius complexi Ens est unum, sexto ex parte argumentationis
15 modi. Quod ergo ad primum attinet, petitur ab eis quomodo accipiunt ens. Nunquid pro significanda substantia tantum, an pro aliquo accidentium genere, an pro complexo ex substantia et accidente? Si pro substantia, num pro completa, ut homine aut equo, an pro incompleta, ut
20 anima? Non enim esse potest unum ens, si ens significet substantiam; haec enim cum accidente (sive coniuncta, sive separata intelligatur) pluralitatem constituat oportet, et sine ipso accidente unum finitum vel infinitum non dicitur; neque si ens significet accidens, cum ipsum sine sub-
25 stantia nequeat subsistere; neque si complexum significet, semper enim plura sunt quae complexionem faciunt. Quod ad secundum, petitur ab | eisdem quomodo dicunt unum. 4^v
Continuitate? Indivisibilitate? Ratione? Verbi praedicativi

ablatione? An conversione verbi in denominativum? Nonne continuum est in infinitum divisibile, ideoque innumeras continens partes? Mitto quod est dicendum de alia ratione totius et partium. Nunquid non unum indivisibile nec finitum esse potest nec infinitum? Nonne ratione unum idem faciet contraria bonum et malum, contradictoria bonum et non bonum, et diversa hominem et equum, substantiam et accidens hominem et albedinem, albedinem et bicubitum? Nonne etiam si Lycophron dicat 'homo albus', remanet tamen diversa hominis albique ratio? Similiter et alii, qui dictionem mutant non 'albus est' aiebant, sed 'albatur', nonne decipiuntur formidantes ne unum simul et multa dicerent? Nesciebant enim rationem distinguere in plura quod unum est subiecto, et potentia distingui in plura quae unum sunt actu. Quod ad tertium, arguuntur non distinguentes immobilitatem secundum locum ab aliis immobilitatis speciebus, cum tolli nequeant alii motus qui nomine alterationis communiter designantur. Quod ad quartum, tum quia non distinguunt principium temporis et durationis a principio magnitudinis atque molis, tum etiam quia idem dicebant principium et ens. Quod ad quintum, tum quia non invenerunt medium inter ens simpliciter atque nihil, tum etiam quia si posse definiri concedant, necessario in partes definitivas distribuant oportet. Quod ad sextum, arguuntur tum quantum ad argumentandi formam, quia paralogizant, tum etiam quantum ad materiam, quia propositiones falsas adsumunt. Sic enim Melissus argumentatus dicitur: 'quod est factum habet principium, ergo quod non est factum non habet principium; si non principium, neque finem; ergo est infinitum, ergo

est immobile, quia non habet extra quo moveatur; ergo est etiam unum, cum nil admittat extra'. Parmenidis autem istud fertur argumentum: 'quidquid est praeter ens, est non ens; sed quod est non ens, est nihil; ergo ens est unum; 5 si est unum, est immobile; non enim habet ad quid moveatur'. Et iste ponebat unum finitum.

ARTIC. V.

Secundo convertitur ad eos qui naturaliter sunt locuti.

Ad physicos autem respiciens primo eorum diversita-
 10 tem exprimit, secundo Anaxago|rae producit argumentum, 5^v
 tertio eius adducit improbationem. Quod ad primum at-
 tinet, alios inquit afferre unum principium formale et duo
 materialia, alios unum materiale et duo formalia. Primi
 sunt Platonici principium formale ideam habentes, mate-
 15 rialia vero magnum atque parvum, seu excellentiam atque
 defectum. Secundi sunt diversi generis alii, quorum Par-
 menides circa unum apposuit calidum et frigidum, Anaxi-
 mander rarum et densum, Democritus plenum et vacuum,
 Anaxagoras congregationem et segregationem iteratam,
 20 Empedocles vero semel factam. Qui quidem universi circa
 unum apponentes duo, de duobus alterum accipiunt ad mo-
 dum excellentiae et habitus, alterum vero defectus atque
 privationis: Quod ad secundum, argumentatur Anaxagoras
 hoc pacto: 'omne quod fit, ex ente fit, et consequenter ine-
 25 rat antequam fieret, ideo et extabant omnia simul; unde
 fieri nil aliud est quam alterari, sive sit per congregatio-
 nem, ut alii volunt, sive per segregationem, ut nos; si ergo
 ex contrariis contraria fiunt, contraria sunt in contrariis,
 et omnia consequenter in omnibus'. Et adducit duplicem
 30 cautelam: prima quod propter eorum parvitatem omnium

partes in omnibus non apparent, secunda quod unum-
 quodque ab eo quod superabundat denominatur. Quod ad **6^r**
 tertium, taxatur primo Anaxagoras, tum quia tollit scien-
 tiam principiorum, tum quia partium scientiam aufert
 5 (in via enim sua nihil erit cognoscibile); tum quia con-
 tingeret totum quantumcumque esse secundum magnitu-
 dinem et parvitatem, si partes determinatam quantitatem
 non admittant; tum quia si segregatio stabit, non erit
 quodlibet in illo residuo ex quo segregatio facta est, si
 10 vero non stabit, erunt infinita in infinitis infinities, quod
 est valde absurdum; tum quia vanam mentem introducit,
 utpote impossibilia quaerentem (nunquam enim fecisse po-
 terit segregationem quam semel ordita est facere, et se-
 cundum quantitatem, cum non sit minima magnitudo, et
 15 secundum qualitatem, quoniam inseparabiles sunt passio-
 nes); tum tandem quia similia ex similibus semper fieri di-
 cit, non considerans quod quamvis lutum dividatur in
 luta, non tamen lateres in lateres et domus in domos. Me-
 lius ergo dixit Empedocles finita constituens.

20

CAP. II.

6^v

ARTICVLVS I.

Cum antiquorum eribrarit sententias, de principiorum veritate determinare instituit,
 et primo quantum ad eorum contrarietatem spectat.

Id vero, inquit, quod ex antiquorum sententiis elici-
 25 mus, est quod omnes contrarietatem in principiis agno-
 scent, ut per eorundem positiones inducendo est manifestum.
 Et quidem non sine ratione. Sunt enim principia prima
 quaecunque ita se habent ut ex aliis non fiant, ex alteru-
 tris non fiant, et ex iis omnia fiant; porro prima contraria

sunt eiusmodi. Quae cum sint prima, non fiant ex aliis oportet; cum sint contraria, non fiunt de communi substantia; cumque omne quod fit ex suo fiat contrario vel medio, et omne quod corrumpitur in contrarium corrumpatur vel
 5 medium (ut tum in simplicibus, tum in compositis quae fiunt est manifestum), sequitur ut omnia tandem fiant ex his contrariis, tandemque ad prima haec contraria reducantur universa. Licet autem omnes in hoc conveniant quod contraria faciant | principia, tanquam non ratione 7^r
 10 ducti, sed veritati coacti, item quia alterum sumunt ut melius, alterum ut deterius; differunt tamen quia alii priora secundum sensum, ut qui calidum et frigidum dixere (et apud istos principia sunt singularia), alii secundum intellectum priora et notiora posuere, ut qui rarum et densum,
 15 magnum et parvum, litem et amicitiam; et apud istos principia sunt universalia.

ARTICVLVS II.

Secundo quod ad eorum numerum attinet.

Consequens est, inquit, de eorundem numero determi-
 20 nare. Primo igitur non est unum principium, cum contrarietas exigatur in principiis. Secundo non sunt infinita, tum quia secundum hanc viam impeditur atque tollitur scientia, tum etiam quia melius cum principiis determinatis rerum positio salvatur per Empedoclem, quam cum infinitis per Anaxagoram.
 25 tis per Anaxagoram. Tertio non sunt duo; contrarium enim nec producit alterum, nec producit ex altero; neque enim discordiam concordia facit. Quarto debent esse tria; unum quippe, quod non sit contrarium, contrariis est subiiciendum; quod cum ex illis duobus non sit et ex eo cum illis

sint universa, non minus iis principium est dicendum. Quinto non sunt plura tribus, idque tum ex parte contrariorum est manifestum, tum etiam ex parte subiecti. Ex parte quidem contrariorum, quia etsi sint plura contraria, non ta-
 5 men omnia semper et in omnibus manent, quod maxime conducit ad hoc ut prima sint principia, sed sunt ex prioribus plurima. Dulce quippe et amarum, asperum et lene, iuxta Parmenidis sententiam ex caliditate sunt atque frigiditate. Aliud igitur duobus ipsis addere non est necesse. Ex parte
 10 etiam subiecti, quia ad omnem transmutationem naturalem sufficit unum duorum contrariorum subiectum. Istis consideratis tria esse elementa rerum videbitur, sicut et aliorum dogmata constare faciunt, licet horum prisca duo agere et unum pati, posteriores vero duo pati voluerint.

15

ARTICVLVS III.

Tertio ad venandum numerum et quidditatem principiorum plurima fundamenta iacit.

Antequam, inquit, principiorum propria speculemur, quaedam se offerunt praeponenda communia. Sint ergo
 20 quattuor divisiones et | quinque illationes. Divisionum ergo 8^r prima est, quod eorum quae fiunt alia complexe fiunt, ut inmusicus homo fit musicus homo; alia incomplexa, ut homo fit musicus. Secunda: eorum quae fieri dicuntur alia manent post transmutationem, ut subiectum transmuta-
 25 tionis, et de ipso dicitur hoc fit hoc, ut homo fit musicus, licet aliquando dicatur ex lapide fit Mercurius, non autem lapis fit Mercurius; alia non manent, ut privatio formae advenientis, et de hac dicitur ex hoc fit hoc, ut ex immu-

8 caliditate, sunt 22 inmusicus] in musicus 27 forse formae advenienti o meglio forma adveniente

sico fit musicus. Tertia: eorum quae fiunt alia fiunt per
 trasmutationem, ut statua ex aere; alia per appositionem,
 ut acervus ex lapidibus; alia per abstractionem, ut Mercurius
 ex lapide; alia compositione, ut domus; alia altera-
 5 tione, ut quae vertuntur secundum materiam: in quibus
 omnibus semper est aliquod subiectum. Quarta: eorum quae
 fieri dicuntur alia fiunt simpliciter, ut substantia cuius est
 generatio et corruptio, cui factioni materia prima subiici-
 tur; alia fiunt secundum quid, ut accidentia quibus subi-
 10 citur subiectum in actu. Illationum vero prima est, quod
 in omni trasmutatione naturali de subiecto trasmuta-
 tionis dicitur hoc fit hoc, quia manet. Secunda, quod de
 privatione dicitur proprie ex hoc fit hoc, | quia non manet. 8^v
 Tertia ex dictis duabus, quod privatio atque subiectum non
 15 sunt idem secundum rationem, quamvis secundum nume-
 rum. Quarta, quod in omni trasmutatione naturali duo
 (puta subiectum atque privatio) praecedunt et duo (nempe
 subiectum atque forma) in re facta permanent. Quinta, quae
 consequitur quartam, quod duo sunt principia per se, ut
 20 puta quae in re facta permanent; tertium est per accidens,
 quod non perseverat. Sexta, ut principia duo, per se; tria,
 si connumeretur ipsum per accidens; quorum quidem sub-
 iectum est unum numero, duo ratione. Septima, quod contra-
 riorum alterum, quod est per accidens, non est quodammodo
 25 necessarium; sufficit enim alterum contrariorum quando-
 que absentia sua atque praesentia mutationem efficere.

ARTICVLVS IV.

Quarto ex conditionibus eorum infert uniuscuiusque rationem.

Offert tandem (ut ex eius fundamentis est manifestum)
 30 definitionem materiae et privationis; et de formae, se ip-

sum excusat, ratione | non adducta. Dicit ergo materiam: 9^r
 1. primum subiectum, 2. ex quo fit aliquid primo per se
 et non secundum accidens, 3. cum insit, 4. cognoscibile per
 analogiam ad formam, 5. pars substantiae physicorum,
 5 6. nec simpliciter ens, nec simpliciter non ens, 7. appetens
 formam, ut foemina marem, 8. ingenerabilis, cum ex ipsa
 omnia, 9. incorruptibilis, cum in ipsam omnia. Priva-
 tionem dicit: 1. ex qua fit aliquid primo secundum acci-
 dens, non per se, 2. non extans in facto, 3. cognoscibile
 10 secundum negationem formae cum dispositione ad ipsam,
 4. privatione non ens, 5. ratione cuius materia formam
 appetit, 6. terminus a quo in generatione, 7. non gene-
 rabilis, quia principium, 8. non corruptibilis, quia non in
 principium (evanescere enim potius dicitur, seu cessare),
 15 9. quoddam ad maleficium pertinens. Formam vero quid
 sit, quomodo sit, et quam multiplex, determinare spectat
 ad metaphysicum, praeterquam quod de corruptibilibus in
 posterioribus considerabitur. Haec ex Aristotele. Porro si
 quis formam, quae est physicum principium, ut duobus
 20 aliis respondet principiis, nosse desiderat, poterit eam su-
 mere ex conditionibus tum oppositis tum similibus prae-
 dictorum. Est ergo principium 1. dans esse | simpliciter, 9^v
 2. immediate primo subiecto adveniens, 3. ex quo fit ali-
 quid per se, 4. in re facta permanens, 5. ad cuius analo-
 25 giam materia est cognoscibilis, 6. pars substantiae physi-
 cae, 7. ingenerabilis, 8. incorruptibilis, 9. quoddam divinum,
 optimum et appetibile.

7 in corruptibilis

IORDANI BRVNI NOLANI

10^r

DE PHYSICO AVDITV ARIST.

LIB. II.

CAPVT I.

ART. I.

Quid sit natura definit, de qua num sit quaeret insensatus.

Cum naturae species insinuarit Arist., naturae nunc definitionem intentat. Primo igitur eorum quae sunt divisionem adducit, inquiring: alia sunt a natura, ut simplicia
 10 corpora et ex iis formata; alia ab aliis causis, puta voluntate, casu, fortuna et (si quae sunt) caeteris. Secundo affert differentiam istorum ab aliis, inquiring quae sunt a natura intrinsecum, quae vero ab aliis causis extrinsecum principium agnoscere. Tertio naturae definitionem infert,
 15 naturam inquiring esse principium et causam motus et quietis, in quo est primum, per se et non secundum accidens. Quarto naturalium definitionem, dicens: | naturam ha- 10^v
 bentia sunt, quae huiusmodi principium habent. Quinto ea quae secundum naturam sunt definit, haec inquiring esse
 20 et quaecunque secundum se naturalibus insunt, ut igni

sursum ferri. Tale vero principium intrinsecum esse, ridiculum est ostendere, cum nihil ipso magis extet manifestum.

ARTIC. II.

5

Naturam duplicem et quodammodo triplicem esse.

Hæc, inquit, natura duplex est principium, materia videlicet atque forma. Materiam quidem esse naturam est manifestum, tum ex hoc quod primum informe subiectum maxime natura existimatur, ut ex lecto putrescente declarat Antiphon, et ex auro quod in aquam et ligno quod in terram vertitur alii; tum etiam ex antiquorum communi sententia, qui sane totam rei substantiam atque naturam (utpote unum perpetuo manens, supra quo infinitae formae variantur) materiam esse crediderunt, quos quidem per 15 pueros patrem a matre non distinguentes figurasse possumus. Formam quoque naturam esse: primo ex hoc quod ipsa entia naturalia distinguit atque denominat, haud **11^r** aliter quam artificialia denominet ars; secundo ex hoc quod a forma similitudo ab agente in passum et a producente 20 in productum transmittitur; tertio ex eo quia si materiam, propter quam naturalia sunt in potentia, naturam dicimus, cur non maiori ratione formam, cuius merito sunt in actu?—quarto quia ideo lignum non lectulum esse natura dicebat Antiphon, quia non lectulus sed lignum per generationis actum redit. Formam igitur substantialem naturam dicimus, quandoquidem ex homine fit homo. Privationem quoque si cui naturam appellare libuerit, non satis aberrat, si forte aberret; privatio quippe

forma quae abiicitur est. Porro utrum in generatione substantiarum formae substantiales contrariantur, postea videndum.

ARTIC. III.

5

Ex hoc quod est determinatum quid et quotuplex sit natura, sunit ansam adducendae differentiae inter physicum et mathematicum.

Differunt, inquit, mathematicus a physico. Physicus enim formam cum materia | considerat atque motum, unde **11^v** eiusdem ratio est, veluti de simo. Idque tribus manifestamus rationibus. Primo enim, sicut ars, quae naturam imitatur, domus materiam considerat atque formam, ita etiam ipsa natura, cuius est pedissequa. Secundo, quia eiusdem facultatis est finem et ea quae ad ipsum conducunt speculari. Tertio, quia eiusdem scientiae est utriusque **15** relativorum habere rationem. Mathematicus autem (qui duplicis est generis; alter enim est non purus, alter vero purus) qui non purus est, determinat quidem formam ad materiam, sed non ad sensibilem, quatenus essentielle rei constitutivum principium existit, ut patet in perspectiva, **20** musica et astrologia; qui vero purus est et nihil habens physicis affine, a materia prorsus abstrahit atque motu, quemadmodum in arithmetico patet et geometra. Hic tamen abstrahens, ob id ipsum quod abstrahit non est falsus; aliud enim est si hoc sine illo, aliud si hoc esse sine **25** illo quis consideret.

CAPVT II.

12^r

ARTIC. I.

Convertitur ad causarum genera in naturalibus contemplanda.

Hinc, inquit, ad rerum naturalium earundemque
 5 scientiae causas enumerandas definiendasque convertamur.
 Harum ergo consideratio est primo quantum ad earum ra-
 tionem; prima namque est materialis causa, ex qua et de
 qua aliquid est, hoc pacto ut insit; secunda formalis et
 exemplaris est ratio ipsius quod quid erat esse; tertia
 10 agens est, unde principium mutationis primum; quarta
 finalis est, cuius causa et gratia cuius. Secundo quantum
 ad earum proprietates, quarum prima quod eiusdem rei
 sunt plures causae, secunda quod diversimode sunt diversae,
 tertia quod sunt sibi invicem causae, quarta quod eadem
 15 potest esse contrariorum. Tertio quantum ad earum suffi-
 cientiam, cum omnes causae ad istas reducantur; ad primam
 enim reducuntur elementa syllabarum, materia vasorum,
 elementa mixtorum, et suppositiones conclusionum etc.;
 ad secundam definitio, compositum, exemplar etc.; ad 12^v
 20 tertiam semen, instrumentum, vehiculum, dirigens, consi-
 lians etc.; ad quartam verum, opinatum, apparens, me-
 dium, ultimum, mediocre summumque bonum. Quarto
 quantum ad earundem modos seu distinctiones, quarum
 prima causarum alia prior, alia posterior; secunda earum
 25 alia per se, alia per accidens; tertia alia complexa, alia
 incomplexa; quarta alia ut potens seu virtute, alia ut ope-

rans seu actu. Sed primi sex modi per duos istos ultimos duplicati reddunt duodecim. Quinto quantum ad earum regulas, quarum prima est quod causae in actu particulares simul sunt cum suis effectibus, causae vero in potentia non
 5 sunt simul; secunda quod in scientiis speculativis summam oportet causam quaerere; tertia quod causae universales de universalibus afferendae, de particularibus vero particu-
 lares.

ARTIC. II.

10 Transit ad causas per accidens, casum atque fortunam, quae circa naturalia versantur.

Causam efficientem occultam duplicem intelligit, fortunam videlicet atque casum, pro | quarum consideratione 13^r
 dirigenda primo aliorum opiniones adducit. De quorum primis dicit eos dubitare sint nec ne, tum quia omnibus
 15 se determinatam adsignare causam non diffidunt, tum etiam quia de antiquorum sapientum numero nullus extat, qui talem fuerit complexus considerationem. De secundis inquit eos hanc maximam facere causam, quorum unus
 est ex fortuito concursu multa componens et generans Em-
 20 pedocles. De tertiis ait eos hanc longe maiorem facere causam; Democritus enim fortuito atomorum concursu non haec inferiora modo sed et caelum ipsum et omnia consti-
 tui vult et ordinari, imperite animalibus et plantis determinatam, diviniore autem atque sempiternis indeter-
 25 minatam [in] causam tribuens. De quartis ait eos habere fortunam causam nobis in manifestum, et en quoddam di-
 vinum atque felicius.

13 dirigenda. Primo 19 e 21 fortuito 21 athomorum 26 leggi
 nobis inmanifestam (cf. *Aristot. p. 196^v 6*) 27 faelicius

Secundo fortunam definit eam inquiens esse causam
 1. citra haec quae fiunt semper atque frequenter, 2. citra
 haec quae gratia alicuius et per electionem, 3. per acci-
 dens, 4. indefinitam, 5. de genere infinitorum quae uni ef-
 5 ficiendo possunt contingere, 6. vel non intendenti vel aliud
 intendenti eveniens, 7. de eorum genere quae a proposito
 fiunt, adeo ut circa idem mens atque | fortuna versari vi- **13^v**
 deantur, 8. quid extra rationem recte dictum, 9. eufortu-
 nium vel infortunium denominans, cum magnum bonum
 10 vel malum accadat, vel modicum abfuerit ut accidant.

Tertio casum iis ipsis quibus a fortuna differre intelli-
 gitur definit. Fortuna enim in ipsis quibus actio competit,
 intelligitur operari; inanimata enim, bestias et pueros me-
 taphorice fortunatos dicimus, ut Protarchus 'felices lapi-
 15 des quibus arae diis sunt erectae'. Fortuna quoque remotior
 est ab iis quae natura fiunt, quam ipse casus; si enim
 monstra et omnino quid praeter naturam naturalibus eve-
 niat, ipsum non ad fortunam, sed ad casum referre consue-
 vimus.

20 Quarto per propria principia eorum sententiam, qui
 hanc mundi effectricem opinati sunt, eliminat. Ait enim
 causam per accidens agentem non debere esse ante men-
 tem atque naturam, quas intelligimus esse per se causas,
 et consequenter primas tenere debere.

25

ARTICVLVS IV.

Ostendit naturalem omnes causas contemplari, et ex omnibus causis demonstrare.

Physicum, inquit, nullum causae genus praetereat. **14^r**
 Primo quia multoties tres causae, ut homine hominem ge-

nerante, forma, finis et agens concurrunt in unum, et ipsae non sine subiecto conveniunt. Secundo quia physicus considerat quae mota movent, alio circa immobile, alio circa incorruptibile mobile occupato; et considerat in iis physicus quid fiat post aliquid, quid fecit primum, quid sustinuit et cuius causa. Tertio quia in naturalibus reddendum est propter quid secundum omne causae genus; quaerenti enim: propter quid hoc? dicitur: 1. quia ex hoc, 2. quia per hoc, 3. quia ab hoc, 4. quia propter hoc. Quarto quia causae genus aliquod esset dubitabile, ipsum esset causae finalis; quidam enim ad causam materialem referentes omnia, finalem etsi quodammodo tangant, hi quidem per concordiam, ii vero per intellectum, valere tamen sinentes, e medio tollunt. Sed horum mox arguenda suscipitur sententia.

ARTIC. V.

Ut intelligatur naturalem etiam causam finalem contemplari debere, naturam astruit agere propter finem.

Impossibile, inquit, et inconveniens est ex intento non agere naturam. Primo quia secundum eam omnia fiunt ut semper atque frequentius, tamquam non ut forte fortuna quippiam obtigerit. Secundo quia omne quod natura fit, ita agitur ut agi aptum est atque natum; haud enim aliter quam si ab arte fieret, posteriora prioribus ordinando dum aedificandam construeret. Tertio quia si ars, quae ut posterius ad prius refertur ad naturam et eiusdem aemulatrix, imitatrix et aliquando perfectrix apparet, agit propter finem, cur non et illa cuius est pedissequa? Quarto quia animalia consultissime et dispositissime agunt, sicut et plantae frondes ad fructuum conservationem producant;

quae tamen non arte nec deliberatione, sed ipsa natura
 aguntur. Quinto quia propter formam, quae quid ultimum
 est atque finis, operatur. Sexto quia ubi sunt determinata
 media et certus ordo procedendi inspicitur, necessario ope-
 5 rationem ad finem licet argumentari. Septimo quia quae
 ex determinatis migrant principiis, ad certos etiam tendunt
 fines; non enim ex quolibet semine quodlibet educitur, ne-
 que a quolibet efficiente proximo quilibet effectus. Octavo
 quia dubium de monstris, quae contingunt in iis quae a
 10 natura | proficiscuntur, nullum est; quia et ars quantumvis **15^r**
 errans per finem operatur. Nono quia dubium de delibe-
 ratione, quae non apparet in natura, vanum est; artifex
 etenim quanto maturior et exquisitior est, minus (ut in
 citharoedo est manifestum) deliberando facit. Decimo quia
 15 dubium sumptum a bovis, qui fuisse dicuntur, dirimi-
 tur per vitigenas, quae nec esse possunt neque fuisse.

ARTICVLVS VI.

Infert in rebus naturalibus esse necessitatem et absolute et ex suppositione,
 ex necessitate videlicet materiae atque finis.

20 Ad eos, inquit, qui ideo hominem aiunt habere pedes
 et ossa densiora inferius, caput autem et ossa spongiosa
 atque rariora et cavernosa superius, quia materiae neces-
 sitate gravia deorsum et levia sursum feruntur, responden-
 dum talem dispositionem sine principiis materialibus con-
 25 venienter dispositis non esse quidem, veruntamen et esse
 propter aliud oportet. Et ideo distinguimus necessarium
 ob talem materiam a necessario propter talem finem; in
 terra enim est necessitas materiae, quam oportet esse du-

ram, et | est necessitas propter finem, quatenus acutis den- **15^v**
tibus formatam ad secandum esse oportet. Quam quidem
necessitatem sicut in naturalibus, ita et in speculativis
contemplamur, in quibus et praemissae sunt materia, ut
5 ex ipsis fiat illatio, nec non terminorum dispositione con-
clusionis ipsius gratia praeconciuntur. Cum ergo causa
materialis sit propter formam atque finem, et fini subser-
viat forma et formae materia (scissio namque serram et serra
ferrum exquirat), ideo definitio physica cum hoc quod a
10 materia sumitur debet et principalius a forma fineque
desumi.

LIBRI TERTII

16^r

CAP. I.

ARTICVLVS I.

Adducit rationem considerationis de motu,
 5 eiusdem genus inquiri, definitionem affert, eius convenientiam probat.

De motu hoc ordine speculatus est. Primo ea hic ra-
 tione considerandum, inquit, de illo, quia cum natura mo-
 tus sit atque quietis principium, ignorato motu ipsam
 quoque necessarium sit ignorari. Secundo definitionem ve-
 10 stigat et affert dicens, quod cum eorum quae sunt alia sint
 actu tantum, alia potentia tantum, alia acta simul atque
 potentia; et eorum quae actu alia quid, alia quale, alia ad
 aliquid, alia aliud designent praedicamentum; et eorum
 quae ad aliquid alia sunt secundum superabundantiam et
 15 defectum, alia secundum activum et passivum et omnino
 mo|tivum et mobile: motus non erit praeter genera in qui- 16^v
 bus est motus, idest substantiam, quantitatem, qualitatem
 atque locum, neque aliquid iis commune vel ab iis extra-
 neum esse potest; extra enim haec nullum est commune uni-
 20 vocum accipere. Cum etiam secundum genera rerum mo-
 tus dividatur, et in generibus omnibus dupliciter aliquid
 inveniatur, vel videlicet sicut perfectum atque forma vel
 sicut imperfectum atque privatio, cumque tot motus et
 mutationis extent species quot et entis; motum definimus
 25 esse actum existentis in potentia secundum quod huius-
 modi, unde in substantia generatio est actus generabilis

secundum quod generabile, in quantitate augmentatio augmentabilis secundum quod augmentabile, in qualitate alteratio est actus alterabilis secundum quod alterabile.

Tertio definitionis congruentiam manifestat, tum pri-
 5 mum dicens motum eius esse actum in quo semper inveni-
 tur, hoc autem est existens in potentia, puta mobile (item
 est in ipso mobili quatenus tale, statuificatio quippe non
 est actus aeris quatenus aes, sed qua statuificabile); tum
 deinde dicens aedificabilis qua aedificabile non est actus
 10 quando est aedificium vel domus, nec antequam aedifica- 17^r
 tor manus admoveat, sed cum actu aedificator aedificat;
 tum tandem inconvenientiam alienarum adferens defini-
 tionum, quae motum in alio quodam genere collocant. Si
 quippe, inquit, motus esset alteritas, inaequalitas, non
 15 ens, in quibuscumque motus reperitur, in iisdem et isthaec
 comperirentur; porro mutationem non magis ex iis et in
 iis, quam ex et in oppositis identitate, aequalitate et ente
 fieri convincitur.

Quarto causam difficultatis eius, quae antiquos in er-
 20 rorem induxit, astruit inquiens illorum inde profectum esse
 errorem, quoniam indeterminatum quoddam et ad alte-
 ram Pythagoricarum coordinationum pertinens apparet,
 quae imperfectorum privativorumque seriem continet prin-
 cipiorum; non enim tam esse hoc vel tale, quam fieri hoc
 25 vel tale videtur, quod ad certum quoddam pertineat genus
 id ipsum quod movetur. Constat enim motum neque po-
 tentia neque actu quippiam significare; nam et quod esse
 potest et quod iam actu quantum est, secundum quanti-
 tatem necessario non movetur, atqui omne praedicamen-
 30 tum per id quod est actu vel potentia dividitur. Nos vero
 actum in perfectum et in imperfectum distinguentes mo-
 tum dicimus actum cognitu quidem difficilem, non ta|men 17^v

falsum seu qui nequeat esse. Neutrum igitur erit extremorum, sed medium quoddam inter actum simplicem simplicemque potentiam.

ARTIC. II.

5 An mobilis, an moventis actus quidam sit motus.

Quia, inquit, movens primo est in potentia et postea in actu sicut et mobile, item quia et movens cum non movet et mobile cum non movetur quiescere pariter dicuntur; ultra quia omne naturale agens quatenus naturale ita movet ut et moveatur, ita inquam movens est ut et sit mobile; motus videtur esse vel actus moventis ut ad quem principaliter, vel moventis pariter atque mobilis ut ad quos communiter spectet. Quocirca motum definimus alterius quidem tamquam accipientis atque sustinentis, alterius autem velut operantis et efficientis actum. At inquis: cum movere actio quaedam sit et moveri passio, eruntne motus iidem an diversi? Si quippe diversi, aut ambo in agente, et tunc movens omne movebitur; aut ambo in patiente, tuncque diversis idem agetur motibus; aut passio in patiente et actio in agente, et tunc (cum | actio motus 18^r quidam sit) movebitur omne movens; aut passio in agente et actio in patiente, tuncque actus non reperietur in eo cuius est actus. Respondet se non intelligere idem esse actionem atque passionem, sed eundem actionis passionisque subiectum motum, qui huius quidem est ut in quo, illius autem ut a quo; unde nec agentem pati, nec discen-tem docere consequens erit.

ARTIC. III.

Concludit rectam atque completam esse motus definitionem.

Recte igitur, ait tandem, motus universaliter est definitus, quandoquidem eadem forma specierum ipsius definitiones sumere liceat; ut enim motum esse actum mobilis
5 secundum quod mobile definis, ita alterationem alterabilis, aedificationem aedificabilis, medicationem medicabilis actum secundum quod huiusmodi poteris definire.

CAPVT III.

10 Aggreditur tractatus de iis quae motum consequuntur, et primo de infinito.

—

ARTIC. I.

18^v

Cur physici sit agere de infinito. Item de opinantium convenientia et differentia.

Ea, inquit, ratione, qua de motu qui in definitione naturae collocatur agendum duximus, et de iis quae motum consequuntur aequè oportere credimus. Horum autem unum est infinitum, quod pluribus de causis non praetermittere oportet; primo quia motus continuorum quoddam est, et definentibus continuum statim occurrit infinitum; secundo quia physici consideratio generaliter
20 circa magnitudinem versatur atque motum, quorum quolibet (quidquid sit de puncto et passione) finitum perhibetur aut infinitum; tertio quia omnes, qui de naturalibus consideraverè, de infinito meminisse constat; quarto quia [quae] ex eorum sententiis quid minus bene, quid etiam

consentaneum magis fuerit allatum oportet examinare. Ipsi nimirum in eo quidem conveniunt, primo quod ipsum principium quoddam ponunt eorum quae sunt; secundo quod ingenitum quid sit atque incorruptibile quale, (si
 5 principium sit) oportet esse; tertio | quod dicentes extra in- 19^r
 finitum aliam causam, utpote intellectum vel concordiam, ipsum aiunt continere atque gubernare universa; quarto quia (ut Anaximander plurimique alii dixerunt), cum im-
 mortale sit atque incorruptibile, ut divinum quoddam sem-
 10 per effertur. Porro in eo differunt, quod alii, quales Pytha-
 gorici fuerunt atque Plato, ipsum veluti substantiam per sese existentem intrudunt; alii vero, quales fuere Anaxago-
 ras atque Democritus, velut accidens quoddam concepere; dum inde quidem Pythagorici in ipsis duntaxat sensibili-
 15 bus ponerent infinitum, Plato vero non in sensibilibus col-
 locaret modo, sed et in ideis. Pythagoras item in ipsis extra caelum et eiuscemodi margine incomprehensibilibus prae-
 dicavit, Plato vero extra caelum nullum esse corpus intel-
 lexit. Pythagoras quoque unum numerum parem qui ab
 20 impari comprehendatur atque finiatur astruit infinitum, Plato autem duo, magnum scilicet atque parvum, celebrat infinita. Hinc vero Anaxagoras ex infinitis similibus ipsum
 faceret constare corporibus, Democritus autem ex infinitis secundum figuram differentibus; Anaxagoras item ex quo-
 25 libet fieri dicat, Democritus autem id neget.

ART. II.

19^v

Quinque rationes quibus esse, et duae quibus non facile definibile videtur infinitum.

Ex quinque capitibus inquit infinitum persuaderi:

1. ex tempore quod nec principium habet neque finem,

2. ex magnitudinē quam in infinitum sectilem intelligunt mathematici, 3. ex infinita generationum corruptionumque vicissitudine, 4. ex eo quod omne finitum ad aliquid extra ipsum finiatur oportet, nec facile est terminum eiusmodi
 5 (quominus intentum habeatur) adducere, 5. ex eo quod intellectus numerando, dimensionando et extra caelum spacium sive vacuum sive plenum imaginando, nec non infinitos considerando mundos, contineri minime potest, nec satis rationabiliter arguetur eo respicienti, quod esse et
 10 posse non differant in perpetuis. At vero quid sit infinitum non ita est conceptu facile, tum quia dubium est an sit substantia, an per se cuidam accidens naturae, an neutro se habens modo nihilominus tamen sit; tum etiam quia quaestio multiplex est, cum plurifariam dicatur infinitum:
 15 1. quod intransibile, 2. quod transitum habet inconsumabilem, 3. | quod vix transiri queat, 4. quod aptum est 20
 habere quem non habet transitum. Ubi omne aut in appositione aut divisione aut in utroque consistit.

ART. III.

20

Non esse infinitum separatum.

His, inquit, qui infinitum separatum intelligunt, plures adversantur rationes: 1. haec quae non poneret ipsum substantiam, cum ipsa non sit divisibilis, praeterquam vocem quis dixerit infinitam, nec accidens poneret, quandoquidem eius subiecto magis principii conditio conveniret;
 25 dem eius subiecto magis principii conditio conveniret; 2. haec quae subiectum ipsius, magnitudinem atque numerum, non separat a sensibilibus; 3. haec cui non est possibile ipsum partibile fingere vel impartibile, si impartibile ut vox non hic quaeritur, et partibile quodcumque sit

semper erit compositum, quale, sive eiusdem sive diversae rationis partibus constet, impossibile est quod infinitam admittat quantitatem, quam si alioqui mathematice capias vel metaphysice, hîc, ubi de naturalibus sensibilibusque
5 considero, non urgebo.

ART. IV.

20^v

Non esse infinitum in sensibilibus positum.

Ad eos autem qui infinitum in sensibilibus collocant, primo sunt rationes logicae: 1. quia magnitudine infinitum
10 quomodo esse potest, cum omne sensibile corpus superficie terminatum sit atque locatum? 2. quia quomodo erit multitudine infinitum, cum numerum non ut innumerabilem sumere oporteat? Secundo magis physicae extant rationes. Prima quia si sit actu corpus infinitum, aut simplex erit
15 aut compositum. Atqui compositum non est; non enim ex finitis componetur (nam quomodo magnitudine finitis partibus constabit?), nec partem aliquam habere poterit infinitam, siquidem vel illa totum occupabit, vel si locum alteri concederet, ipsum tamen si sit contrarium destruet et absor-
20 bebit, quemadmodum infinitae virtuti virtus non contrastabit infinita. Haud enim evades fingens infinitum debilioris esse virtutis, ubi multiplicata proportione infinitum finiti virtutem non modo exaequabit, sed et residuo quod semper est accipere superabit. Neque etiam non frustra a qua-
25 litatibus elementorum finxeris absolutum; quo modo enim erit principium, si illud non sit in quod ea quae sunt conflata resolvantur? Quaecumque sit igitur tale medium sine contrarietate non erit, cum omnis mutatio fiat ex contrariis. Secunda quia (cum omne corpus naturale ut alicubi

sit naturalem habet aptitudinem, naturalis quoque locus
 conveniat universis, nec non idem sit totius locus atque
 partis oportet) si sit sensibile corpus infinitum, vel homo-
 geneum erit vel heterogeneum. Atqui quomodo primum?
 5 Quia si in loco erit naturali, oporteat ipsum non minus
 quam locatum esse infinitum, quod consequenter perpetuo
 quiescat et extra se locum alium non admittat; in loco au-
 tem non naturali situm ob dimensionis immensitudinem
 infinite a loco naturali distans non ad ipsum umquam po-
 10 terit pervenire, nec in eodem quiescere consequenter.
 Quomodo secundum, si, vel compositum ex finitis ponatur
 vel ex infinitis, eadem quae supra sequentur inconvenien-
 tia? Mitto quod cum cuilibet corpori naturali locus natura-
 lis debeat, infinita loca sicut et infinita specie distincta
 15 corpora ponerentur. Neque dubium evitabit Anaxagoras, si
 dixerit eiusmodi corpus in se ipso quiescere, primo ex eo
 quod non valet isthaec consequentia 'infinitum naturaliter
 in se ipso | quiescit, quia infinitum est in se ipso'; plerumque 21^v
 enim aliquid violentia est alicubi, quod quidem etsi esse
 20 dicatur in se ipso, in se ipso tamen quiescere dici non pote-
 rit; secundo ex eo quod si infinitum quiescat in se ipso, id
 erit propter infinitatem, at vero longe aliam oportet quie-
 tis assignare rationem, siquidem eadem causa qua nunc
 terra quiescit, in eodem loco quiesceret si esset infinita;
 25 tertio quia omne sensibile corpus est grave vel leve, ideo-
 que vel a medio mobile vel ad medium, at infinitum eo
 quod sursum et deorsum, medium et extremum est certe
 caret; quarto quia omne sensibile corpus est alicubi, ali-
 cubi vero et locus semper determinatum est atque finitum;

4 etherogeneum 5 oporteat e 22 oportet 11.13 secun-
 dum? si vel—inconvenientia. Mitto 27 extraemum

quinto quia constat unicuique corpori naturali locum deberi naturalem atque proprium, quod ex istiusmodi finiatur differentiis, sursum, deorsum, ante, retro, dextrum, sinistrum, quae certe non solum nobis, sed et naturae totius
 5 sunt determinatae.

ART. V.

Ostendit quomodo sit et quomodo non sit infinitum, item quale in permanentibus et successivis, quale secundum appositionem et divisionem.

Ut veritatem istiusmodi problematis insinuet, quinque 22^r
 10 producit sententias Aristoteles, quarum prima est: cum eorum quae sunt quaedam actu sint, quaedam vero potentia, infinitum (sive appositione sive ablatione sumatur) non actu est, sed potestate, non autem ita potestate ut nullo pacto actu, nec ita actu ut nullo pacto potestate; actu enim
 15 quiddam est ubi infinitae partes semper sunt accipiendae, potentia quoque non actu quiddam est ubi infinitae partes numquam erunt acceptae. Ita igitur est infinitum ut actum respiciat incompletum, quatenus semper post factum ad aliquid faciendum respiciatur, et ita ut actum non respi-
 20 ciat completum, cuius videlicet nulla sit ulterius pars accipienda. Secunda: differt infinitum in successivis ubi tempore prius acceptum cum postea accepto non habetur, ab infinito in permanentibus ubi magnitudinis divisione prius acceptum cum posterius accepto permanet; conveniunt au-
 25 tem quia utrobique non in accepto, sed in ipso accipere comperitur infinitum. Tertia: infinitum secundum appositionem et secundum divisionem se consequuntur, quia alteri potest apponi quod ab altera magnitudine removetur.

Quarta: appositio non fit per infinitas eiusdem proportionis | partes; non enim quacumque magnitudine finita data **22^v**
 contingit esse maiorem. Quinta: cum infinito secundum appositionem oppositum sit infinitum secundum divisionem,
 5 errat Plato duo faciens infinita, magnum et parvum, quibus non utatur ubi dividens pervenit ad minimam unitatem, apponendo vero sistit in denario, in quo (ut ipse ait) numerorum species terminantur.

ART. VI.

10

Improbat aliorum formam definiendi infiniti.

Infinitum dixerunt illud esse cuius nihil est extra accipere, quos pluribus modis arguit Arist., primo inquiring infinitum potius dici debere cuius quantitatem accipientibus semper aliquid aliud offeratur accipiendum, quod dupliciter manifestat, tum videlicet ex consueto vulgatoque **15**
 accipiendi modo, ubi propter continuam partis post partem acceptionem annulos consueverunt appellare infinitos, quae sane similitudinaria, non propria est significatio; tum etiam quia eiusmodi definitio magis toti atque perfecto, quam
 20 infinito convenire videtur. | Secundo commemorans eos infinitum ut totum quoddam atque continens accipere, cum potius ut pars, ut incompletum, contentum et imperfectum intelligi debeat, ubi non actu sed in potentia divisionis et appositionis consistere videbitur. Tertio illis
 25 improperans quod (quasi infinitum ipsum vigentissimum quidam actus existat) perfectissimum sentiunt atque divinum, nec non quoddam intelligibilia sensibiliaque continens, ut Plato suspicabatur, cum potius, velut aes ad sta-

tuam, materia sit quaedam atque pars; non enim indefiniti, ignoti atque partis est aliorum haberi formativum, definitivum atque contentivum.

ART. VII.

5

Declarat in quibus sit infinitum et quomodo.

Infinitum ait primo esse in magnitudinibus secundum divisionem, quia omni data magnitudine datur minor, non autem secundum appositionem, quia omni data non datur maior; secundo infinitum in numeris esse secundum appositionem, quia semper dato numero potest dari maior, non
10 autem quolibet potest afferri minor; tertio in motu et tempore secundum eam divisionem, quae quidem magnitudinis consequitur divisionem (quadam enim analogia motus per magnitudinem et magnitudo per motum sunt divisibilia);
15 quarto in mathematicis, quibus interdum infinita linea infinitaque ponitur superficies, infinito apud eosdem non actu quantam, sed quantamcumque multitudinem seu magnitudinem significante; quinto in materia, quae in causarum genere rationem obtinet infiniti, 1. quia eidem privationis at-
20 que potentiae ratio congruit, 2. quia subiectum sensibile per materiam obtinet infinitum secundum divisionem, 3. quia omnes alii utuntur infinito velut materia.

ART. VIII.

Solvuntur in secundo articulo praepositae rationes.

25 Earum (inquit) rationum, quarum aliae non necessario concludunt, aliae falsas adsumunt propositiones, ad eam,

quae est de infinitis secundum successionem generationibus, dicimus quod cum ex corruptione unius alterius sequitur generatio et e converso, non oportet actu infinitum esse; ad aliam negatur quod omne per aliquid extra ipsum
5 finiatur, et quod omne quod finitur tangat (aliquid enim est quod per suam superficiem intrinsecamque partem finiatur); ad ipsam, quae intellectum imaginantem inducit, dicitur imaginationem nil extra ponere, nec convenire ut semper intelligentiae credamus; ad illam, quae ex tempore
10 argumentatur, dictum est ipsum potentia divisionis et accepto non permanente tendere in infinitum; ad eam, quae ex partibus magnitudinis, pariter dictum est hanc non actu, sed divisionis potentia concedi infinitam.

IORDANI BRVNI NOLANI

24^v

DE PHYSICO AVDITV ARIST.

LIBER QVARTVS.

CAP. I.

De loco, qui secundo consideratur ex iis quae motum consequuntur.

ARTICVLVS I.

Probat locum esse, et de eo naturali philosopho considerandum.

De loco, inquit Aristoteles, ad pertractationis de motu complementum similiter est considerandum, an sit, 10 quomodo sit quidque sit. Primo quia de quidditate loci multipliciter dubitatur, secundo etiam quia de hoc a prioribus nihil exacte dubitatum aut traditum circumfertur, tertio quia omnia quae sunt, alicubi esse existimantur; nusquam etenim esse perhibetur quod | non est. Multa vero 25^r sunt quae de loco fidem faciunt quod sit. Primum, quod 15 proxime diximus, quod omnia esse alicubi creduntur; secundum quod motuum communis maxime maximeque proprius secundum locum esse perhibetur; tertium quod translationem corporum esse constat; quartum quod ad certos 20 simplicia corpora terminos adpellunt, quae loci partes atque species perhibentur, quae quidem sunt non tantum nobis quantum in natura determinatae differentiae illae sex; quintum quod apud multos propter loci necessitatem va-

cuum astruitur; sextum quod quibusdam locus non solum esse, sed et mirabilis potentia quaedam videtur ipsius, ut sit ante omnia, sine aliis, sine quo nullum; quem Hesiodus Chaos ante omnia factum appellavit.

5

ART. II.

Rationes quaedam quibus locum esse dubitatur.

Habere autem inquit dubitationem illius esse. Primo quia cum sit moles quaedam aut ad huiuscemodi aliquod genus referatur, ipsum non sine longitudine, latitudine pro-
 10 funditateque considerabitur; quibus si corpus omne | defini- 25^v
 tur idemque in loco collocatur, in eodem utique duo erunt corpora. Secundo quia non minus superficiei reliquisque terminis loca debebuntur; porro sicut inter punctum punctique locum nullum est discrimen, similiter videbitur neque
 15 inter ulla aliorum, quare nec inter locum ipsumque cuius locus est, quandoquidem praeter punctum, lineam atque superficiem locus nihil esse videtur. Tertio quia non videmus ipsum esse elementum neque ex elementis, sive corpora haec sive incorporea sumantur. Quarto quia ad nullum qua-
 20 tuor causarum genus pertinere videtur, ut inducenti patet. Quinto quia, ut inquit Zeno, si est, erit alicubi, ideoque in infinitum progrediendo semper videtur locus esse loci. Sexto quia si locus non deest corpori nec loco corpus, qui fiet de iis quae augentur? Ex iis patet non solum de
 25 esse, sed et de quidditate loci esse dubium.

ART. III.

Rationes quibus videtur locus esse materia vel forma, quae diluuntur.

Locorum, inquit, cum alius quidem communis (in quo
 plura vel omnia corpora comprehenduntur) sit, alius vero
 5 proprius (in quo unum tantummodo continetur), primo ad
 utriusque rationem respicientibus terminus quidam vide-
 bi|tur esse locus, et per consequens species atque forma qua 26^r
 magnitudo et magnitudinis materia terminatur. Secundo
 autem locus quatenus distantia quaedam magnitudinis esse
 10 fertur, et illud quod sub forma definitur indefinitum quip-
 piam certe ut materia iudicatur, unde in Timaeo pro eodem
 materia, locus et receptaculum usurpantur. Nos vero neu-
 trum horum possibile esse inde convincimus. Primo quia
 locus ab eo cuius est locus separatur, ab eo vero cuius haec
 15 sunt materia atque forma minime umquam. Secundo (fere
 ut primo) non est forma locus quia a materia seiungitur,
 neque est materia quia corpus continet. Mitto quod digres-
 sionis causa dici potest ad Platonem numeros ideasque a
 loco facientem abhorrere, cum tamen dixerit eas a materia,
 20 vel magno atque parvo, participari. Tertio quia si locus al-
 terum horum esset, quomodo ad locum corpora naturalia
 moverentur? Impossibile quidem est eius esse locum, cuius
 motus sursum non est neque deorsum. Quarto quia si lo-
 cus forma est aut materia, haecque cum composito, locum
 25 moveri in locum locique locum esse. Quinto quia cum ex
 aëre aqua facta est, certe corpus factum non est in eodem
 loco in quo corruptum corpus erat; periit ergo locus. At
 vero quomodo et quae est haec loci corruptio?

11 Timeo 24 *si legga* composito (moverentur, sequitur) locum
 (cf. *Aristot. p. 210^r 5*) e più giù forse in loco invece di in locum

ART. V.

Quod cum multifariam aliquid esse in aliquo dicatur, nullo tamen modo in se ipso quippiam esse dicetur. Solvitur ratio Zenonis de loco in loco.

De eo insuper quod est in aliquo distinguens, ait esse
 5 1. ut pars in toto, 2. ut totum in parte, 3. ut species in genere, 4. ut genus in specie, 5. ut forma in subiecto, 6. ut in primo movente, 7. ut in fine, 8. maxime ut in loco. Iam nihil erit in se ipso neque secundum se neque secundum alterum, non enim quia partes in toto et e converso, nec
 10 quia forma in subiecto, genus in specie et e converso; nec secundum alium quemdam modum, quia nihil est sui totum, pars, genus, species et caetera. Hinc facile dicitur ad Zenonem quod primus locus est in alio, non autem in se ipso velut in loco, sed sicut habitus quidam atque passio,
 15 vel alio modo dictis. Patet etiam quod, cum vas nihil sit eius quod est in ipso, locus materia non possit esse neque forma.

ART. VI.

Praeaccipiuntur quaedam ad manifestandum quid sit locus.

20 Ut probatam inferat loci definitionem, primo sex sup- 27
 positiones adducit: 1. quod locus continet locatum, 2. quod nihil est ipsius, 3. quod nec locato maior est neque minor, 4. quod locus locato non deficiat, 5. quod loco sunt ex natura rei differentiae, 6. quod naturaliter unumquodque
 25 ad suum locum deferatur. Secundo tres connumerat ad bene definiendum condiciones: 1. ut per definitionem dubia diluantur, 2. ut per eam definiti proprietates cognoscantur, 3. ut discordiarum difficultatumque causam insinuet. Tertio

tres alias suppositiones: 7. quod sit inquisitio de loco propter motum secundum ipsum, qui praesertim est latio, qua quidem alia per se, alia vero per accidens moventur, 8. dicit locum proprium proximumque, non autem communem
 5 esse locato aequalem, 9. quod in continuo eoque quod et a quo non est divisum aliquid non dicitur esse ut in loco. Quarto ex divisione genus loci inquit, dicens locum esse aut formam aut materiam aut spacium inter extrema aut terminum. Sed non est primum, quia quamvis terminus
 10 sit atque continens, non est tamen terminus eius quod continetur, sed certe continentis. Non est secundum, quia quamvis et materia una eademque manens diversarum sit formarum susceprix, aliud tamen est dicere 'quod 27^v erat aqua nunc est aër', aliud autem 'ubi erat aqua nunc
 15 est aër'. Non tertium propter duas causas: 1. quia cum hoc pacto idem ponatur locus totius atque partium, non minus quaelibet partium erit actu in loco quam ipsum totum, unde infinita consequenter erunt loca, 2. quia unus locus alio et alius alio indigeret, siquidem tale spacium
 20 cum locatis corporibus moveri posset, atque ita loci erit locus aliaque multa simul erunt, 3. quia talis ponendus est locus, ut idem sit totius atque partis; partes enim aquae et aëris moventur in aqua vel in aëre, non autem in loco qui loci totius caeli pars est. Quartum igitur erit, terminus,
 25 scilicet 1. corporis continentis, 2. immobilis, 3. primus; nam 1. contentum non est spacium, sed corpus latione mobile, 2. totus fluvius qui est immobilis dicitur esse locus navis, 3. ultimum caeli utpote convexum eius est maxime locus sursum, medium vero mundi intra eius concavum
 30 est eiusdem locus maxime deorsum. Unde patet tum 1. duos

esse terminos lationum (gravis quidem deorsum, levis vero sursum), tum etiam 2. quod (quia simul cum finito sunt fines) locus simul cum ipsa re quodammodo existat.

ART. VII.

28^r

5

Inferuntur ex posita definitione conclusiones.

Has novem tandem Aristoteles adducit conclusiones, quarum prima est quod corpus, quod habet aliud extra se, ipsum est in loco. Secunda quod universum est in loco ea qua locum mutat utpote suarum partium ratione. Tertia quod quae non sunt partes alicuius totius ipsa secundum actum sunt in loco, quae vero sunt partes possunt quidem aliquando in loco esse. Quarta quod quae deferuntur per se in loco existunt, sicut et quae augentur atque minuuntur. Caelum igitur totum non est in alio nisi per accidens, ubi in circulum pars alia aliam continet; quomodo enim erit alicubi, si non est ipsum et aliquid aliud? Atqui praeter universum nihil est. Similiter et anima non nisi per accidens est in loco. Quinta quod est caelum locus (quia omnia sunt in caelo), non quidem ipsum sed aliquid ipsius, ultimus videlicet quiescens terminus qui tangit mobile corpus; sic enim aqua terram, aër aquam, aether aërem, aethera caelum continet quod ab ullo minime continetur. Sexta quod hinc prius factae solvantur dubitationes; non enim oportet 1. locum augmen- 28^v
25 tari, 2. esse locum puncti, 3. duo corpora esse simul, 4. locum esse in loco, sed 5. terminum esse in terminato. Septima quod rationabiliter locata omnia tum ad suum talem qua-

1. 2 gravis—sursum] *abbiamo aggiunte le parentesi* 15 forse ut in circulo; cf. *Philopon. Phys. p. 594, 13 sq.* 24 oportet

lem posuimus locum deferuntur (quod enim non violenter est continuum, ipsum est et congeneum), tum etiam non irrationabiliter in proprio loco quiescunt. Octava quod ipsum quod continetur habet se in materiae modum, ad formae
 5 autem modum quodcumque continet. Nona quod de iis crassius et obscurius est definitum ab ipso, de eisdem quandoque subtilius clariusque determinaturo.

CAPVT II.

De vacuo, quod est tertium motus considerationem consequens.

10

ARTICVLVS I.

Quod ad naturalem spectat de vacuo tractare sicut et de loco, et quomodo multipliciter a diversis definiatur.

Propter similem cum ea quae de loco est fidem et in- 29^r
 credulitatem ait Aristoteles physicum debere de vacuo con-
 siderare; multis enim vacuum videtur esse locus, ut ex eius
 15 multiplici definitione patet. Primo etenim vacuum quibus-
 dam definitur, quod non habet molem cuius est suscepti-
 vum, quod idem plenum est cum susceperit; quibus conse-
 quenter non differt plenum, vacuum atque locus. Secundo
 20 alii definiunt, quod nihil est praeter spacium. Ipsum dice-
 bant esse aërem, quibus temere Anaxagoras obtrudit utres
 quae aëre repletæ magnum pondus sustinent, et clepsy-
 dras aqua plenas quarum superius foramen obstruitur.
 Tertio sunt qui definiunt ipsum, dicentes spacium in quo
 25 nullum est sensibile corpus. Quarto existimantes omne ens
 esse corpus, vacuum dicunt in quo omnino nihil est. Quam-
 obrem aëre plenum vacuum appellabant, contra quos non

oportebat Anaxag. demonstrare aërem esse aliquid, sed quod non sit spacium aliud a corporibus. Quinto sunt describentes vacuum spacium quoddam corporibus insitum ne sint continua, ut dicunt Democritus, Leucippus et alii, 5 tum et extra universum omnia continens. Sexto sunt qui aiunt vacuum esse in quo nihil | est, ubi videlicet nullum 29^v est corpus; quibus omne corpus est in loco. Septimo consequenter proxime dicti corpus omne putantes esse tangibile, vacuum definiunt in quo non est grave quippiam aut 10 leve; omne enim tangibile tale est. Octavo quia proxime dicti non magis videntur definire vacuum quam punctum, et quia non habent quomodo vacuum dicant spacium lucidum, coloratum et sonorum; alii ideo aliter definiunt, dicentes vacuum esse in quo non est hoc aliquid nec aliqua 15 corporea substantia, unde et vacuum dicunt corporum materiam, quae idem sit quod corporum locus; idque non sine errore dictum esse superius ostendebatur.

ART. II.

Rationes, quae vacuum esse astruunt, afferuntur et dilantur.

20 Rationum, inquit, quibus vacuum esse affirmant, prima est quia motus localis est, qui latio quaedam est atque augmentatio; vacuum etenim nisi sit, plura quotlibet corpora oportebit esse simul, nec non minimum quodlibet maximum quodcunque susciperet. Unde et Melissus ex eo 25 quia vacuum non est, nec motum esse | dixit universi. 30^r Secunda quia quaedam cogi constringique videntur; dolium enim tantum vini recipit cum utribus, quantum sine iis. Tertia quia per alimentum augetur corpus, non autem ab alio

1 oportebat, 23 oportebit e *similmente altrove* 4 Lucippus
21. 22 augmentatio, *ma cf. p. 183, 15 e altrove*

corpore penetratur. Quarta quia vas cineribus plenum vel
 farina tantam recipit aquam, quantam vacuum reciperet.
 Quinta quia extra caelum est spacium infinitum, idque est
 vacuum quod Pythagorici volunt ingredi mundum ex in-
 5 finito spiritu quasi respirante caelo, atque ita corporum
 separari, distingui determinarique numerum. Sexta quia, ni
 sit vacuum, uni cedenti aliud cedere corpus oporteret;
 unde et corpore uno moto totus consequenter mundus mo-
 veretur. Nos vero ad primum et ultimum respondemus ubi
 10 propter motum cessio quaeritur, quod non sit necesse hanc
 usque ad ultimum, sed ad certum quoddam spacium atque
 terminum fieri; et Melissum praeteriit quod posset alte-
 rari plenum. Ad secundum, quod ad salvandam condensa-
 tionem seu compressionem non necesse est esse vacuum,
 15 sed quod collisa quaedam elabantur. Ad tertium, augmen-
 tationes non solum alio ingrediente, sed et eodem quod est
 alterato fieri, ut ubi aqua in aërem convertitur. Ad quar-
 tum, quod et eadem ratio se ipsam tollit, si quidem i|deo **30v**
 vacuum non esse ostenditur, quia ex omni parte corpus
 20 augeatur. Ad quintum dicimus ipsum Pythagorae authorita-
 te, non aliqua fulciri ratione. Ad sextum sicut ad primum.

ART. III.

Ostenditur non esse vacuum separatum inter latera continentis.

Bifariam ostendit vacuum separatum non esse. Primo
 25 rationibus sumptis ex parte motus. Quarum prima est, quod
 si oportet esse vacuum propter motum, maxime oporteret
 ponere propter motum localem; atqui simplicia corpora
 non vacuum, sed propriam naturam habent suorum mo-

tuum causam. Secunda quia vacuum non habet rationem qua quippiam potius ad unam quam ad aliam partem moveatur, nec non simili ratione contentum respicit et a contento respicitur. Tertia quia tam bene partes infinitae
 5 quam bene totum essent in loco, si vacuum est spacium separatum. Quarta quia sunt rationes allatae contra id quod locus sit spacium, quae eadem valent contra vacuum. Quinta quia per ipsum tollitur localis motus; cum enim sit in suis partibus consimile prorsus, quomodo corpus in eo locatum
 10 magis ad unam quam ad aliam par|tem moveretur? Nonne 31^r hac ratione terram in medio mundi undique similiter a caeli partibus attractam quiescere dicunt? Sexta quia motus naturalis sursum fit aut deorsum, talesque differentiae in vacuo non comperiuntur infinito. Quod etiam si ponatur
 15 finitum, diversas eas naturas non admittit. Neque motus violentus (qui naturalem praesupponat oportet) in vacuo erit. Septima quia neque per antiperistasim neque per aëris pulsum in eo proiectum quippiam cum e manu prodierit feretur. Octava quia non est ratio ut hic potius
 20 quam ibi quiescat in vacuo aut moveatur; unde aut quiescet, aut in infinitum feretur consequenter. Nona quia in vacuo quaenam cessio erit? Cur undique et non quacunque similiter feretur ad omnem partem similiter se habens?

Secundo rationibus ex ipsa velocitate tarditateque de
 25 sumptis. Quarum prima est, quia duabus causis aliquid velocius tardiusque movetur; alia quae est ex parte medii, quod densius est aut rarius, crassius est aut subtilius, unde magis minusque dividitibus resistat; alia quae est maior minorque gravitas levitasve, qua corpus citius vehementius
 30 que aut tardius debiliusque dividatur penetrandum, quod

maneat vel contrario motu moveatur. At si vacuum sit, motus | consequetur instantaneus, non autem successivus et **31^v**
 in tempore. Secunda contingens primam, quia si motus
 successivus esset in vacuo, idem mobile per spacium ple-
 5 num atque vacuum aequè velociter moveretur, ut patet
 plenum ad quantam opus est proportionem subtilianti.
 Tertia, quia propter differentiam in gravitate, levitate
 atque figura ibi velocior tardiorque motus non accideret.

Tertio rationibus acceptis ab ipso vacuo. Quarum prima
 10 est, quod vacuum non potest localiter moveri ut alteri cor-
 pori cedat; non enim tantum est vel quantum quod cubo sub-
 ingredienti, ut aqua vel aër, locum cedat. Secundum, quia
 vacui dimensiones cum corporis ingredientis dimensionibus
 simul erunt; unde non solum duo, sed et quotcumque erunt
 15 in eodem loco. Tertia, quia si ponentibus vacuum a vacui
 dimensionibus nihilo differant, simulve sint cum illis,
 quinam praeter uniuscuiusque molem corporibus locum fin-
 gere oportebit? Quarta, quia cur ponere oportet quod nus-
 quam apparet? Ita neque qui intra mundum est aër ali-
 20 quid non esse videtur, sicut et piscibus, si essent ferrei,
 aqua nihil esse videretur.

ART. IV.

Vacuum non esse corporibus inditum.

Ubi, inquit, raritatem densitatemque corporum vident,
 25 has per intrinsecum vacuum fieri putant, ne corpora coëant **32^r**
 seve premant; unde tum ex parte motus localis, tum ex
 parte alterationis inconveniens sequeretur; uno enim moto

5 moveretur. ut patet etc. *Sembra voglia dire che dell' assurdo si accorgerebbe chi volesse assottigliare il pieno fino ad identificarlo col vuoto; del resto cf. Aristot. p. 216. 4-11 11 e 12 caedat 12 leggi Secunda 19 manca l' interrogativo*

totum uniuersum oporteret, ut dixit Xuthus, commoveri, aut semper aequalem fieri ex aqua in aërem commutationem. Atqui sive in quolibet corpore multa vacua separata ab aliis pleni particulis intelligant, sive nusquam sit
 5 vacuum ab aliis partibus separatum, utrinque errant per id quod diximus est manifestum, ubi patet vacuum extra corpora separatum non esse, et per id quod si secundo modo putent, primo non habebunt vacuum omnis localis motus causam, sed eius qui sursum, cum iuxta eorum sen-
 10 sum sit causa raritatis; secundo vacui, quod est utrius quae sursum feruntur, oportebit esse vacuum in quod feratur; tertio causam qua quippiam deorsum feratur non habebunt. Qui ergo opus est vacuo quod nec feratur ipsum, et in quo neque aliud feratur?

15

ART. V.

Rationes quaedam proxime praepositae solvuntur.

Ubi aiunt remoto sublatoque vacuo densitatem raritatemque non esse, aut nihil moveri, aut | turbari caelum, 32^v
 aut semper ex aequali aëre aquam fieri, aut corpus inquam
 20 ultimum per inferiorum corporum depelli exuberantiam, et ad aequalitatem servandam circularem fieri transmutationem; eandem inquit magni parvique esse materiam, quae illud actu recipit quod potentia prius habebat, unde non per partium extractionem, sed per de potentia in actum re-
 25 ductionem maiores recipit materia dimensiones, ubi aqua vertitur in aërem et grave in leve. Patet ergo nullo pacto vacuum esse necessarium, praeterquam si cui lubeat materiam, quae gravis levisque fundamentum est, vacuum

appellare. Sed rarum et densum, molle et durum potius facilis difficilisque passionis quam lationis causa dicenda sunt.

CAPVT III.

5

De tempore, quod est quartum motus considerationem consequens.

--

ARTICVLVS I.

Rationes quibus tempus esse non videtur.

Quoniam (inquit Aristoteles) et omnis motus est in tempore, de ipso quoque consequenter est considerandum.

10 Primum quidem a rationi|bus quibus esse vel non esse videtur exordientes, invenimus quosdam qui aut omnino negant tempus, aut ipsum aliquid esse dicunt quod vix et obscurius percipi queat. Primo enim inquiunt impossibile esse vel haberi compositum ex non entibus, de duobus autem, quae infinitum perpetuumque componunt, praeteritum est factum, futurum nondum est. Secundo de hoc nihil praeter nunc extare videmus, quod quidem non est ulla temporis pars, utpote quod neque componere nec mensurare possit. Tertio nihil esse debet tempus, de quo non contingit accipere praeter nunc, quod certe nihil est, cum in tempore non sit accipere aliud et aliud neque unum idemque nunc. 33^r

ARTIC. II.

Quid non sit tempus et quid sit.

25 Antiquorum quidam volebant tempus esse motum caeli, alii circulationem, alii sphaeram ultimam. Atqui 1. non

esse circulationem patet, tum primo quia nulla pars circulationis est circulatio, temporis autem pars quaelibet est tempus; tum secundo quia ut plures sunt circulationes, plures itidem essent tempora. Quod secundo non sit
 5 sphaera caelestis inde patet, quod illius partes omnes sunt permanentes, huius autem non; in illo sunt omnia ut continente, in hoc autem | ut mensurante motum. Quod tertio **33^v**
 non sit motus patet, 1. quia motus non est ubique uti tempus, sed tantum in mobili, 2. quia omnis motus velox est
 10 vel tardus, tempus vero est quod velox definit atque tardum. Quod quarto sit cum motu patet, quia nihil est sine eo quo percepto percipitur et non percepto latet. Concluditur ergo primo tempus esse aliquid motus, quoniam motus sine tempore non percipitur, ut patet per id quod
 15 ferunt de dormientibus in Sardo apud heroas; secundo, quod tempus sine motu nec est neque cognoscitur; tertio, quod sicut quid continuum est magnitudo, ita et motus, ut sicut continuum quid est motus, ita et tempus; quarto quantitatem magnitudinis eam quae motus, hancque
 20 ipsam consequi quae temporis est (ut enim in magnitudine primum et postremum, ita prius posteriusque est in motu atque tempore); quinto, quod si anima duo nunc quorum alterum est prius alterum vero posterius percipiat, medio inter illa non percepto, neque tempus percipiet neque
 25 duo nunc, sed unum; sexto temporis infertur definitio, ut sit videlicet numerus motus atque quietis secundum prius et posterius. Numerum autem esse oportet non quidem numeratum, sed quo numeramus, cum per tempus iudicemus mo|tum maiorem esse vel minorem. **34^v**

4 *leggi* plura 6 illo] *leggi* illa 14 pater 15 in Sardo (ἐν Σαρδοῖ Arist. p. 218^b 24). Così hanno anche antiche traduzioni della Fisica; le più recenti, come una del 1558, hanno invece in Sardis

ART. III.

De nunc.

Quattuor proposita adducit de ipso nunc ad maiorem
 naturae temporis manifestationem. Quorum primum est,
 5 quod nunc quodammodo idem et quodammodo aliud atque
 aliud in toto tempore; ita enim huius sicut et motus sem-
 per alias aliasque contingit accipere partes. Porro idem est
 nunc quod in toto tempore existit, idem inquam subiecto,
 sed ratione alterum et alterum, prius et posterius. Ut enim
 10 secundum geometras punctus motus lineam facit, et secun-
 dum sophistas Coriscus alter est in foro alter in theatro,
 quia aliud est esse hîc aliud ibi; ita et instans quantum-
 libet unum subiecto, ratione, quatenus moveri imaginatur,
 alterum est praeteritum quam futurum. Ita quippe nunc
 15 sequitur punctum quod fertur, sicut et tempus motum. Et
 sicut motus per id quod movetur cognoscitur, ita et per
 nunc, quod est in tempore maxime notum, tempus perci-
 pitur. Secundum, quod simul sint tempus atque nunc, adeo
 ut unum sine alio esse non possit; nunc etenim atque tem-
 20 pus ut mo|tus atque mobile sese habent, et sicut tempus **34^v**
 est numerus motus, ita et nunc est ut quod fertur, ut unitas
 est numeri. Tertium, quod tempus est continuum secundum
 ipsum nunc, et secundum ipsum dividitur; ita enim nunc
 ad tempus, sicut punctus ad lineam sese habet. Quarto, quod
 25 nunc non est tempus, sed tempori ut terminus terminato
 accidit. Eo autem modo terminus est, ut idem diversorum
 esse possit, sicut idem numerus decem hominum est et de-
 cem equorum.

ART. IV.

De temporis quibusdam proprietatibus.

Ad temporis vero respiciens proprietates, primo dicit ipsum continuum quiddam, utpote quod motum (qui est 5 etiam continuus) mensurat; quatenus vero discrete mensurat, est discretum. Secundo quod sicut in continuo non contingit minimum assignare, ita nec in tempore. Tertio quod, quatenus continuum, longum aut breve dicitur, velox atque tardum; multum vero atque paucum, quatenus nu-
 10 merus. Quarto quod ita est unum omnium tempus, sicut et primus motus unus est. Quinto quod sicut unum eundem-
 que specie motum, ita unum idemque specie tempus | ite- 35^r
 rari contingat. Sexto quod ita tempus motu, sicut et motum tempore mensuramus; quemadmodum et numerorum
 15 ad numeri et numerum ad numerata conducit cognitio, et veluti motu magnitudinem magnitudineque motum mensuramus, ubi mutuo se commonstrant multum iter processusque multus itineris.

ART. V.

20

De iis quae in tempore sunt et circa tempus tredecim propositiones.

Tempus, inquit, motus est mensura; sicut enim per unam magnitudinis mensuratae partem totam mensuramus magnitudinem, ita et per unam motus partem tempore mensuratorum motum mensuramus. 2. Nihil aliud est esse in
 25 tempore praeterquam tempore mensurari; aut enim ideo quid dicitur esse in tempore, quia tunc est quando est et

15 numerum] numerum. *Propriamente si aspetterebbe numeri, e quindi* numerorum *in luogo di numerata*

tempus, aut ut quaedam dicimus esse in numero. Atqui non
 est in tempore esse quando tempus est, sicut neque in motu
 et loco quando motus est atque locus, ne forte hoc pacto et
 caelum in milio esse dicamus, quia tunc est quando mi-
 5 lium, similiter et quodlibet existat in quolibet. 3. Quoniam
 in tempore esse est sicut in numero esse, semper tempus
 maius eo quod est acceptum erit accipere; ideoque ita quae
 sunt in | tempore a tempore continentur, sicut quae sunt **35^v**
 in loco a loco. 4. Ab hac temporis comprehensione fit ut
 10 quaedam ab eo patiantur, quatenus tempore tabefieri et se-
 nescere dicuntur et obliterari, non autem innovari et pul-
 chrefieri, utpote quod causa magis videtur esse corruptio-
 nis. 5. Hinc fit ut ea quae semper sunt, quatenus semper
 sunt, in tempore non esse dicantur, quandoquidem a tem-
 15 pore quicquam non patiantur. 6. Quoniam motus mensuram
 tempus dicimus, nihil propterea minus quietis affirmabi-
 mus esse mensuram, licet secundum accidens; omnis etenim
 quies est in tempore; praeter enim illud quod aptum est
 moveri, nihil quiescere dicitur. 7. Quod movetur non ut
 20 quantum quoddam est intelligitur esse tempore mensura-
 bile, sed ut motus ipsius quantus est; unde non in tem-
 pore sunt (neque etenim tempore mesurantur) illa quae
 non moventur neque quiescunt. 8. Quod est falsum (quem-
 admodum diametrum esse costae commensurabile) non est
 25 in tempore; qualis enim mensura erit? 9. Generabilia igitur
 et corruptibilia (quibus tempus maius est, et quorum
 esse excedit) proprie in tempore esse dicantur. 10. Ipsum
 nunc temporis continuatio est, utpote praeteriti finis futu-
 rique principium; hoc etiam | quatenus copulat, semper idem **36^r**
 30 est, quatenus vero dividit, semper alterum est atque alte-

rum. 11. Nunc, iam, olim, quondam, nuper, mox et aliae id genus temporis partes vel diversae ipsius nunc rationes, quid nomine indicent pro idiomatum diversitate forte dictionariorum est declarare. 12. Omnis mutatio est in tempore; 5 sic enim velocius et tardius in omni mutatione dicatur. 13. Prius posteriusque in tempore secundum eam quae ad ipsum nunc est distantiam accipitur; in praeterito enim prius dicitur quod magis ab ipso nunc distat, posterius autem quod est propius, in futuro autem e contra.

10

ART. VI.

Quare, quomodo, qualiter et cuius tempus sit numerus.

Inde (inquit primo) tempus est quia numerus est, ideo numerus est quia et quod numerat, id autem est anima; unde si anima non esset, non videtur esse posse tempus. 15 Porro tempus non solum dicimus numerum, sed et alicuius numerum; ipsius vero motus | est in quo prius est atque 36^v posterius. Ita (inquit secundo) uniuscuiusque motus numerus quidam est tempus, ut ad motuum mobiliumque multiplicationem tempora propterea non multiplicentur, 20 sicut neque per denarii subiecta, homines, boves, equos, numerus denarius non multiplicatur. Primi motus (inquit tertio) tempus numerum esse intelligimus; primum quippe in unoquoque genere aliorum generis eiusdem debet esse mensura, quod item mensurat non solum cognatum, sed et 25 regularius esse debet; ex omnibus autem motus speciebus latio regularior est, et ex lationibus circulatio regulatissima (unde tempus circulus quidam esse videtur), ex circulationibus autem prima omnium regularior (utpote quae diurni motus est) esse videtur.

IORDANI BRVNI NOLANI

37^r

DE PHYSICO AVDITV ARIST.

LIBER QVINTVS

RESPONDENS QVINTO ET SEXTO ARISTOTELIS.

DE CAETERIS QVAE CIRCA MOTVM SVNT.

ARTICVLVS I.

Distinctio transmutationis primo. De qua transmutatione sit consideratio 2.

Quae reperiantur in transmutatione 3. Quotque modis fiat 4.

Quod transmutatur, inquit primo, et quod transmu-
 10 tat, aut secundum accidens aut secundum partem aut se-
 cundum totum transmutatur atque transmutat. Secundo
 ait transmutationem per se, | non autem eam quae sub certa 37^v
 comprehenditur scientia, considerari. Tertio sex in omni
 transmutatione repperiri, movens, mobile, tempus, ter-
 15 minum a quo, terminum ad quem, et dispositionem
 secundum quam est motus a qua motus ipse denominatur.
 Quarto, cum transmutatio sit a quodam in quoddam, aut
 esse inquit a subiecto in subiectum, aut de non subiecto
 in subiectum, aut de subiecto in non subiectum; quarum
 20 quidem illa quae in subiectum est de non subiecto, quae-
 que in non subiectum de subiecto, minime motus esse di-
 cuntur; subiectum quippe motus esse non potest quod in
 tota non manet permutatione, et in quo mobile ut in loco
 non inspicitur.

ART. II.

In quibus praedicamentis est motus, quotque modis unus dicatur esse.

Primo igitur, inquit, cum omnis motus de contrario vel medio sit in contrarium, in substantia motus non erit.
 5 Secundo, cum in iis quae ad aliquid altero mutationem subeunte contingat alterum non mutari, in ipsis non nisi per accidens erit motus. Tertio in actionis passionisque genere non est motus, siquidem non est generationis generatio nec mutationis mutatio. | In qualitate igitur alteratio, in 38^r
 10 quantitate augmentum et diminutio, in ubi vero latio motus erunt, et secundum ipsa genera motus nominabitur.
 II. Tripliciter autem motus unus dicitur, 1 genere, 2 specie, 3 numero. Quorum motus numero unus propterea dicitur, quia 1 mobile unum, quia 2 terminus in quem unus,
 15 quia 3 tempus unum, quia 4 dispositio una. III. Motuum vero qui unus numero sunt ii maxime dicuntur, qui completum perfectumque terminum attingere, quique ita regulares existunt, ut temporis partibus aequalibus spacii portiones percurrerint aequales.

20

ART. II.

De contrarietate motus.

Quod ad motus atque quietis contrarietatem attinet, primo inquit motum qui est de uno contrario motui qui est ad aliud contrarium non adversari, 2 nec motus
 25 ex terminis contrariis ad unum idemque contrarium vel medium, 3. contrarietatem terminorum in quos ad mo-

tus contrarietatem non sufficere, 4. non solum motus, sed etiam quietes motibus contrariari, licet hinc privativam, inde simpliciter oppositionem inspicias, cum ipsi quod est deorsum moveri et sursum quiescere et sursum moveri con-

5 trariantur, | 5. motus naturalis atque violentus, quantumvis **38^v**
 ad eundem contendant terminum, nihilominus tamen contrariari, sicut et violentae quieti naturalis, 6. contrariatur quieti violentae in termino a quo quies in termino in quem naturalis, 7. motus naturalis unius ad unum termi-

10 num oppositum, et motus naturalis alterius ad alterum terminum oppositum, contrarii sunt penes terminos et e quibus et in quos.

ART. III.

De divisione motus in partes.

(Hic principium sexti Physicorum Aristotelis.)

Ad determinandum de divisione motus in partes sup-
 5 ponit primum nullum continuum ex indivisibilibus com-
 poni, primo quia indivisibile cum indivisibili non facit di-
 mensionem, secundo inter duo puncta numquam linea non
 intermediat, tertio quia pariter oporteret ex indivisibili-
 bus esse motum atque tempus (quod inconueniens eousque
 10 Zenonem adduxit, ut nullam magnitudinem pertransiri
 posse diceret), quarto | quia sequeretur indivisibile divisum 39^r
 illi, ut patet cum et velox et duplo velocius ad quinque
 puncta obeunda movebuntur. Secundo in omni tempore esse
 nunc; id enim terminat praeteritum ut ipsius post ipsum
 15 nil accipiatur, et futurum ut nihil sit ipsius ante ipsum
 desumere. Tertio ipsum nunc esse indivisibile, tum 1. quia
 si in eo praeterita detur pars atque futura, aliorum num-
 quam ipsius praeteriti atque futuri terminus esset, tum
 2. quia uno nunc praeteriti posito atque futuri, in futuro
 20 quid praeteritum esset et in praeterito quid futurum,
 3. non esset per se terminus, sed per partem, 4. in eo esset
 prius et posterius, et consequenter esset ipsum tempus, et
 unum idemque nunc non esset finis praeteriti et initium
 futuri. Quarto, cum omnis motus velox sit aut tardus, se-
 25 cundum quem quippiam velocius contingat vel tardius
 moveri, in ipso nunc nihil movebitur. Quinto, cum nihil
 in ipso nunc moveatur, et nihil unum et idem simul mo-

veatur atque quiescat, et illud quiescere dicatur quod similiter se habet posterius atque prius, in ipso nunc nihil quiescet. Sexto, cum omne quod mutatur partim sit in termino a quo et partim in termino ad quem, divisibile
 5 nimirum esse oportet. Septimo motum dividi secundum divisionem mobilis atque temporis; totus enim motus est totus mobilis, pars motus partis mobilis, item totus motus in aliquo tempore toto, et pars motus in eiusdem temporis parte consideratur. Similiter igitur tempus, mobile, motus, moveri, spacium et dispositio, secundum quam est
 10 motus, dividuntur. Octavo, quemadmodum (inquit) mutari est deficere et separari, ita mutatum esse est defecisse et separatum esse a termino a quo. Nono mutatum esse non est in termino a quo, alioquin idem mutatum esset et non
 15 mutatum. Decimo illud in quo aliquid primo mutatum est esse oportet indivisibile, ne semper recurramus ad primum primi. Undecimo est accipere aliquid temporis in quo primo mutatum est; mutationis enim aliquam partem, quam alia pars non praecedat, haud est adsumere, si in accipiendis
 20 continui partibus non est terminus. Hinc et in eo quod mutatur non est accipere aliquid quod primo mutetur; sicut enim non est accipere primam mobilis partem et antequam non sit minor, ita nec partem mobilis quae primo moveatur, neque partem temporis in qua primo moveatur.
 25 In motu vero alterationis non ita; tempus enim et mobile sunt semper divisibilia, album vero et similia non per se, sed per accidens | dividuntur. Quatenus igitur per accidens dividuntur, puta secundum magnitudinis divisionem, non est accipere primum in ipsis; ut vero secundum se actu separatae existunt considerantur, in eorum mutatione nil im-

pedit quominus primum accipiatur. Duodecimo ante omne mutari est mutatum esse, et ante omne mutatum esse est mutari. Omne enim mutari est divisibile, et sicut punctus nominat terminum lineae, ita mutatum esse terminum
 5 motus, et ante quemlibet motum et quamcumque motus partem est aliquid mutatum esse accipere, et nullum est mutatum esse quod non antecesserit mutari.

ART. IV.

De finitate et infinitate motus in ordine ad magnitudinem et tempus.

10 Impossibile est, inquit, aliquid moveri tempore infinito per spacium finitum minime iteratum (dum enim mobile in qualibet temporis parte movebitur, pars spacii multoties accepta totum in fine reddet spacium), 2. aliquid tempore
 15 sive versus utramque partem, per spacium infinitum moveri (pars enim temporis et pars | magnitudinis multoties sumptae 40^v reddent totam magnitudinem et tempus finitum, non autem infinitum), 3. mobile infinitum pertransire spacium infinitum tempore finito, ut ex aliis est manifestum, 4. mobile
 20 infinitum transire spacium finitum tempore infinito, ut viceversa patet; ubi enim iuxta alteram magnitudinem altera movebitur, eas se mutuo pertransire necessum est.

ART. V.

De sistere et de quiescere.

25 Sistere est ad quietem tendere, et id est esse in motu, et quod sistit in tempore sistit, sicut quod movetur in tem-

pore movetur; et manifesta sunt quae similia sunt in motu atque sistere. Quiescere vero est cessare a motu, et hoc est in tempore similiter se habere nunc atque prius. In eo non est dare in quo primo quievit, et reliqua sicut et in moveri
5 consideranda.

ART. VI.

De quibusdam erratis circa quiescere et moveri.

Tres tandem, licet nil faciant ad dicta, obiter errores eliminare contendit. Quorum | primus est Zenonis nullum **41^r**
10 spacium transiri posse existimantis, primo quia mobile semper est in loco aequali sibi; secundo quia oportet venire in medium et medii medium, antequam ad extremum; tertio quia tardum quantumcunque velocissimus non attinget, quia quo ille attigit, semper alter citius
15 transivit; quarto quia idem sibi fiet duplum, ut patet in duobus aequae velocibus, quorum alterum deferatur super spacium quiescens, alterum vero super contra se motum spacium; quinto quia erit medium inter contradictoria, si erit motus inter album et non album; sexto quia idem
20 movebitur et quiescet, cum circumferatur et non ascendat neque descendat, ne prorsus desituatur. Ad quae argumenta respondet primo negans tempus ex nunc componi, secundo ait non pertransiri spacium secundum eiusdem proportionis partes, tertio tempus caeteris paribus non esse
25 sibi duplum, quarto negat impartibile moveri (unde cum album sit partibile, non erit totum in extremorum neutro), quinto circulariter motum secundum partes mutare locum asserit.

12. 13 extraemum, 26 extraemorum *e similimente altrove* 21 desituatur] sic 21. 22 argumentae 26 sit partibile non

ART. VII.

Oppugnat Democritum de motu indivisibilium.

Secundus fertur Democriti indivisibilia per se moveri **41^v**
 affirmantis. Contra cuius sensum indivisibilia inquit non
 5 nisi per accidens moveri, puta ad motum totius, non ut
 quaedam pars, sed ut sedens in navi. Totum enim indivisi-
 bile, cum movetur, non potest esse in A a quo movetur, nec
 in B ad quod movetur, nec partim in A partim in B. Item
 indivisibile prius locum sibi aequalem et minorem transeat
 10 oportet, quam maiorem; atqui non est indivisibile indivi-
 sibili proximum, nec componitur ex ipsis magnitudo quae
 aliquando numerasse valeat. Item indivisibili loco minorem
 non licet accipere, et omnis motus est in tempore, et quo-
 cumque tempore semper est accipere minus.

15

ART. VIII.

Arguit Heraclitum de aeterno omnium motu.

Tertius Heracliti affirmantis omnia semper moveri,
 cuius sententiam ideo absurdum existimat, quia omne mo-
 vetur per terminos finitos et oppositos: motus omnis e
 20 quodam est in quoddam. Eadem per ea quae octavo libro
 Physicae au|scultationis habentur hic infirmata censeantur, **42^r**
 ubi dixit primo non omnia semper quiescere, quia est
 contra sensum (neque enim sine linguae motu negari valet
 motus) et rationem, non solum particularem sed et univer-
 25 salem, non solum unius scientiae quae habet ut principium
 motum esse, sed et omnium; secundo non omnia semper
 moveri (sic enim natura principium est quietis ut et motus;

7 potest] post 18 l. absurdam 19 forse motus (enim) omnis ?
 20 quoddam] quodam 22 ubi dixit etc.] cf. più giù p. 209, 18 sqq.

neque etenim quaedam ita moventur ut motus non percipiatur, neque una dispositio ad aliam dispositionem potius quam ad oppositum esse moveri dicenda est, et ipsa docet experientia grave quousque tandem quiescat sursum vel
 5 deorsum agitari); tertio non quaedam semper moveri et alia ab eis semper quiescere (remanet enim perfecte auctum, nec amplius generatur quod est genitum); quarto non omnia aliquando moveri et aliquando quiescere; sunt enim quae numquam cessant moveri, et quae numquam movebuntur.

10

ART. IX.

Corollarium de distinctione eorum quae moventur atque quiescunt.

Reliquum est igitur ut quaedam semper quiescant, 42^v
 quaedam semper moveantur, quaedam aliquando quiescant, aliquando moveantur. Et eorum quae moventur, alia per se
 15 alia per accidens, alia a se ipsis alia ab alio, alia naturaliter alia violenter. In iis vero haec quae violenter agitantur, moventem a se motis distinctum agnoscunt. Haec etiam quae a se ipsis moventur, non secundum idem moventur atque movent. Gravia quoque atque levia constat a se ipsis
 20 minime moveri; id enim animatorum est proprium et eorum quae per sese quiescere etiam possunt et ad plures positionum differentias moveri. Ipsa sunt quae in per se motam atque per se moventem partem dividuntur. Gravia igitur atque levia, sive in potentia propinqua sive in potentia remota considerentur, numquam sese moventia intelligenda sunt; tamquam enim in potentia remota a generante, tamquam in potentia propinqua a tollente prohibentia et obstacula dimovente aguntur.

 12 Reliquum

IORDANI BRVNI NOLANI

(1^r)

DE PHYSICO AVDITV ARISTOTELIS

LIBER QVINTVS AD SEPTIMVM ET OCTAVVM ILLIVS.

CAP. I.

De comparatione motuum ad motus, motores et mobilia.

ART. I.

Esse primum motum et primum motorem.

Omne, inquit, quod movetur ab aliquo movetur, quod quidem in iis quae ab extrinseco moventur est manifestum, 10 latet autem in ipsis principium motus intrinsecum habentibus. Atqui omne quod se ipsum movere videtur, si vere se ipsum moveat, in partem moventem atque motam dividatur oportet. Supponimus autem nihil indivisibile moveri; si enim quod ad alicuius quietem quiescit ab alio movetur, 15 illud etiam | quod movetur ab alio movetur. Quod si in (1^r) moventibus atque motis inconveniens est abire in infinitum, erit certe aliquem primum motorem primumque motum invenire.

1 *nella edizione originale ricomincia una nuova numerazione di pagine, che abbiamo indicata chiudendola in parentesi*

ART. II.

Omne movens simul esse cum moto.

Quia, inquit, omnis motus vel est latio vel alteratio
 vel augmentum vel diminutio, et latio vel sit a principio
 5 intrinseco quod est exagitante, vel a principio extrin-
 seco quod est vel pellens vel trahens vel vehens vel ver-
 tens, congregans vel disgregans, spathesi vel tortesi, vel
 emittens vel immittens, vel attrahens vel expellens, in
 quibus semper movens et motum mediate applicantur vel
 10 inmediate, item alteratio omnis sit secundum qualitates
 sensibiles, quibus quidem movens non prius remotum cor-
 pus movet quam propinquum, appositio etiam atque sub-
 tractio omnis sit vel in moto vel a moto; consequens est
 ut omne movens sit simul cum moto.

15 At quod diximus, alterationem esse secundum sensibi-
 les qualitates, inde est manifestum, quia secundum qua-
 litates de quarta specie quae ad | alterius acquisitionem ac- (2^r)
 quiruntur, et secundum quas substantiae non recipiunt
 praedicationes, et quippiam perfici dicitur atque compleri,
 20 non est alteratio. Neque alteratio est secundum qualitates
 de prima specie, ut patet tum in habitibus corporeis qui
 sunt ad aliquid, tum etiam in moralibus habitibus qui
 perficiunt subiectum et ex quibus secundum delectationem
 atque tristitiam consequuntur actiones atque passiones,
 25 tum tandem in intellectualibus habitibus qui et ad aliquid
 dicuntur et magis per quietem ab aliis motibus et passio-
 nibus, quam per alterationem atque motum fieri intelli-
 guntur.

5 forse exagitans 7 tortesi] dovrebbe corrispondere alla κέρυσις
 di Aristotele (p. 243^b 10)

ART. III.

De motus comparatione ad alios motus.

Videtur, inquit, omnis motus omni motui minime comparabilis; haud enim latio recta circulari comparatur, nec
 5 latio cum alteratione commensurabilis est; e contra vero, quia tam motus circularis quam rectus velox dicitur atque tardus. At vero motus, qui penes eiusdem speciei spacia non fiunt, non sunt ad invicem comparabiles; ea quippe quae ad in|vicem comparanda sunt, tres sibi conditiones (2^v)
 10 adsciscunt: prima ne aequivocum sit in quo comparatio est fienda, secunda ut in aliquo primo susceptivo conveniant, tertia ne secundum genus, sed secundum infimam speciem comparentur. Ad hoc igitur, ut aliqui motus sint secundum aequalem velocitatem comparabiles, non sufficit
 15 eos aequali tempore fieri; alter enim penes qualitatem, penes quantitatem alter esse potest. Nec quod duo locales aequali tempore aequalique spacio compleantur; alter enim in circulum esse potest, alter in rectum. Nec quod duo locales eadem lationis specie per idem medium; obstat enim
 20 si per diversa fiant instrumenta, ut in volatione et ambulatione patet.

Comparatur alterationi alteratio eiusdem speciei, cum aequae veloces esse possint, non obstante quod secundum eas aequale et inaequale non dicatur; habent enim ipsum
 25 ex parte temporis. Comparatur etiam generationi generatio secundum eiusdem speciei formas. Inde si numerus sit substantia rerum, secundum quantitatem maior dicetur atque minor, secundum speciem vero similis. Sed diversitas, quae accidit in maioritate et minoritate numeri substantiae, non habet impositum nomen, | sicut ea quae in (3^r)

passionibus est consistens; dicitur enim magis et minus album, maius minusque caput, sed excellentioris substantiae non est nomen.

ART. IV.

De motuum comparatione ad moventes.

5

Praemittens quod omne movens secundum locum movet aliquod mobile in aliquo tempore per aliquod spacium, septem canones adducit. Primus quod movens aliquod mobile per aliquod spacium movebit illius mobilis medietatem per
 10 duplex spacium in tempore aequali. Secundus quod movens mobile in aliquo tempore in subduplo tempore per idem spacium illius mobilis movebit medietatem. Tertius, si virtus movet aliquod mobile per aliquod spacium in aliquo tempore, eadem virtus movebit idem mobile per medietatem
 15 eiusdem spacii in illius temporis medietate. Quartus quod medietas virtutis mobilis medietatem per idem spacium aequali tempore movebit. Quintus quod non necesse est eandem virtutem movere duplum mobile per idem spacium in duplo tempore, vel in aequali tempore spacii | medieta- (3^v)
 20 tem. Sextus quod neque necesse est virtutis medietatem movere idem mobile in duplo tempore per aequale spacium, ut si novem in aliquo tempore navim trahant, quinque per idem spacium in duplo tempore trahere valeant. Hinc Zenonis error est manifestus, qui ideo minimam milii partem
 25 cadentem sonum facere existimavit, quia granum facit sonum et medietas minorem, et ita deinceps per medietatum medietates ad partem minimam; ideo quippe ratio non valere perspicitur, quia non quaelibet milii pars aërem dividere valet. Septimus quod si duae virtutes moventes

agunt duo mobilia seorsum in certo tempore per certa spacia, eadem virtutes copulatae copulata mobilia movere per idem spacium aequali tempore valebunt. Quae canonum ratio non ad ea quae secundum locum moventur modo
5 spectat, sed et ad alterantia atque augmentantia secundum propriam refertur rationem.

(Hinc respondet octavo Physicorum.)

(4^r)

CAP. II.

De aeternitate motus.

ART. I.

5

Quod motus non incept esse nec esse desinet.

Dubium, inquit, an motus ita aliquando coeperit ut prius non fuerit, aut ita quandoque corrumpetur ut non futurum sit posterius. Naturalium enim ii quidem motum semper fuisse, et infinitos motus atque mundos sibi sine interruptione successisse, quorum generationes atque corruptiones sine motu fieri nequeunt. Anaxagoras vero eorum est, qui mundum quandoque coepisse asserunt. Empedocles vices dat motui per litem et quieti per amicitiam. Nos autem non inceptisse dicimus, cum quilibet motus mobile et quodlibet mobile motum supponat. Et motor non est antequam sit mobile, et mobile non est antequam sit motus. Et motor nihilo impediante et nulla dispositione deficiente a dignissimo motu minime debet abstinere. Et ipse sine mutatione in ipso prius facta minime ad novum poterit motum promoveri, ex hoc quod non movebat antea; semper enim ad novum effectum producendum aliqua dispositio prius removenda censetur. Nec obstat ipsum esse motorem voluntarie agentem et nulla prorsus actum necessitate; semper enim moventem ad id quod non

1 phisicorum *il numero della pagina è 6, invece di 4, nell' ediz.*
orig. 5 incaepit 12 caepisse 14 incaepisse

movebatur et postea movetur, utpote duobus subiectum
 contradictoriis, aliter se habere oportet atque aliter. Ad
 haec tempus pariter atque nunc (quod principium sequen-
 tis et praecedentis est finis) semper fuit, at ipsum sine
 5 motu et motum sine mobili non possumus imaginari.
 Item et nunquam defuturum probamus motum. Si quippe
 motus cesset, vel id fiet motore atque mobili permanenti-
 bus, vel altero, vel neutro. Si quidem maneant, cur non
 et modo, sicut antea, movebit? Si vero non maneant, erit
 10 adnihilatio vel alterius vel utriusque.

ART. II.

(5^r)

Ad Anaxagorae et Empedoclis opiniones.

Contra naturam, inquit, quae ordinem in rebus exi-
 git, est Anaxagorica sententia, quae ideo omnem ordinem
 15 destruere videtur, quia infiniti temporis praecedentis mo-
 tus non est ad finitum tempus proportio in quo motus est
 consequutus, nec habet rationem cur intellectus nunc po-
 tius quam prius segregari coeperit. Irrationabile quoque
 est quod dicit Empedocles; non enim sequitur litem et
 20 amicitiam sibi invicem succedere, ex hoc quod illa con-
 greget, ista segreget. Et ideo suum debebat manifestare
 principium; licet enim in perpetuis non sit quaerenda
 causa demonstrationum principiiis, perpetuarum tamen de-
 monstrabilium conclusionum rationem atque causam adsi-
 25 gnare non iniuria cogimur.

ART. III.

(5^v)

Ad rationes negantium motus perpetuitatem.

Negant, inquit, nonnulli perpetuitatem motus, primo quia finitam inter contraria distantiam contemplamur, secundo quia quaedam quae prius non movebantur motum adoriri perspicimus, tertio quia similiter megacosmon incipere motum post quietem possumus intelligere, sicut microcosmon postquam quieverat moveri apparet. Sed ad hoc dicendum, primo non motum de contrario in contrarium, 10 sed motum de eodem in idem esse perpetuum, secundo item nihil nisi propter motum praecedentem aliquando moveri coepisse, tertio nec homo absque praevia sui motus causa postquam quierat movetur.

ART. IV.

15

Quomodo entia ad motum et quietem sese habeant.

Quo vero pacto per mobile atque quiescibile distribuuntur entia insinuaturus, dicit primo errare qui motum tollunt et | omnia perpetuo quiescere dicunt, tum primo (6^r) quia sensu contrarium concipimus et quaerere rationem dimittendo sensum est debilitas intellectus, tum secundo quia ita dicere non solum in uno particulari sed et in toto ente dubium facit, non contra unam scientiam modo sed et contra omnes, tum tertio quia sine motu linguae motum negare nequimus, tum quarto motum esse est unum de 25 principiis naturalibus. Secundo decipi qui putant perpetuo moveri; nam primo isti, sicut et alii proxime dicti, princi-

pium naturale nēgant, secundo omnis motus est ad aliquam
 dispositionem qua habita mobile moveri cessabit, tertio
 quia lapis, quem durescere vel mollescere per longa tem-
 pora dixerunt, in fine non apparebit durior neque mollior
 5 quam in principio, quarto quia lapis non semper e loco
 proprio movebitur. Tertio non semper quaedam moveri et
 alia ab iis semper quiescere, primo quia sensu perspicuum
 est quaedam nunc moveri nunc eadem quiescere, secundo
 quia, cum perfectam attigerit quantitatem, remanet quod
 10 augetur, tertio quia non est perpetuus motus violentus,
 quarto quia non accidit haec semper generari, illa semper
 corrumpi, sed quod generatur ali|quando est genitum. (6^v)
 Quarto non omnia interdum moveri, interdum vero qui-
 escere, pro quo refert se ad rationes tritas de sempiterni-
 15 tate motus et ad rationes adversus Empedoclem amicitia
 quietem liteque motum constituentem. Quinto reliquum
 esse inquit considerare moventium alia moveri atque mo-
 vere per se, alia per accidens, quorum quae moventur se-
 cundum accidens sunt in iis quae moventur secundum se,
 20 eorum vero quae secundum se moventur, quaedam a se
 ipsis moventur ut animata, quaedam vero ab alio ut quae
 principium intrinsecum motus activum non admittunt. In
 iis item quae movent vel moventur, quaedam naturaliter,
 quaedam vero violenter; et eorum quae naturaliter, quae-
 25 dam ab anima ut quae quocunque ad votum, quaedam vero
 a naturali proprietate ut ignis sursum.

ART. IV.

Conclusiones ex dictis inferuntur.

Ex iis infertur primo quod quae violenter moventur
 30 moventem a se ipsis distinctum | agnoscere, secundo quod (7^v)

quae a se ipsis moventur motorem mobileque distinctum
continere, tertio quod gravia atque levia non moventur a
se ipsis, idque pluribus inquit manifestum esse rationibus;
primo quia illud est animatis proprium, secundo quia ta-
5 lia possunt etiam a se ipsis stare, tertio quia eadem ad
plures se conferunt locorum differentias, quarto in partem
per se moventem et partem per se motam dividantur oportet.
Gravia igitur atque levia non habent principium mo-
vendi nec faciendi, sed patiendi; quare non a se, sed ab
10 obstacula dimovente et prohibentia solvente moveri di-
cenda sunt.

(Respondet parti 8. libri a tex. 54. ad 78.)

(7^v)

CAP. III.

De primo motu.

ART. I.

Motum localem esse primum motum

Quoniam, inquit, in moventibus et motis non est progrediendum in infinitum, consequens est videre de motibus quinam extet primus. Motusne ad substantiam? Ad quantitatem? Ad qualitatem? Ad locum?

- 10 Dicimus igitur primum augmentationem, quae conversionem alimenti in substantiam alendi per alterationem praesupponit, non esse primum motum, et longe minus diminutionem, quae augmentationem consequitur; alterationem item, quam praecedat alterans, qui per motum localem
 15 antequam alteret debet appropinquari; generationem quoque et corruptionem, de quibus antiquorum sententia est quod | per rarefactionem fiunt atque condensationem, quarum utramque sine latatione fieri non est possibile, primos (8^r) non esse motus. Quid ergo? Motum localem primum mo-
 20 tum multiplici ratione credimus: et quia alii non sunt sine ipso, ipse vero sine aliis, et quia secundum substantiam et perfectionem antecedit, et quia antiquior est omnibus, et quia naturaliter in perfectissimis et aeternis, quae sunt corpora caelestia, reperitur ipse aliis circa corruptibilia
 25 versantibus, et quia nihil abiicit de substantia eius quod

secundum ipsum movetur, et quia primo se ipsum moventi, quem alii motus non attingunt, inest, et quia praeter motum localem nullus alius unus et idem existens continuus esse potest atque perpetuus; omnis enim mutatio
 5 praeter localem, cum inter terminos oppositos habeatur, minime continuari perpetuarive potest; semper enim quodammodo quietem mediam admittere contingit tum generationes et corruptiones, tum et caeterae mutationis species.

ART. II.

(8^v)

10

Motum circularem de latioribus esse primum.

Omnis, inquit, alius motus localis vel circularis vel rectus vel mixtus est, quorum rectus cum super spacium finitum compleatur, non potest esse perpetuus, iterum nec mixtus ex recto atque circulari ratione qua non est per-
 15 petuus rectus, nisi iterando vel reflectendo prosequatur. Porro motum ante reflexionem et post reflexionem quis dicet unum continuum? Nonne sunt contrarii motus? Nonne secundum contrarias fiunt dispositiones? Nonne mutuo sibi invicem super eadem linea obviando impediunt? Nonne in-
 20 ter motum reflexum et motum illo priorem quies in puncto reflexionis mediat? Nonne si mobile in termino reflexionis moveretur, ita contrariis simul ageretur motibus, ut non maiori ratione ipsum accedere quam ipsum recedere dici possit? Quis item illos motus unum audebit dicere, cum
 25 quorum uno quies alteri opposita constat, cum ascensus denominetur motus ante reflexionem, qui vero post illam descensus vere denominetur? Quis item eodem instanti alba- (9^v)
 tionem terminari dicet et incipere nigationem?

ART. III.

Novae rationes quibus motum circularem esse priorem astruit atque perpetuum.

Ponentibus, inquit, motum circularem perpetuum nul-
 lum accidit impossibile; motus enim ab eodem in idem
 5 circa reflexionem nil impedit ne sit perpetuus, ut e con-
 trario accidit motus super spacium rectum vel semicircu-
 lum vel circuli quamcunque portionem. Inter motus item
 locales simplex prius est composito, unde rectus praecedit
 mixtum, et perfectior imperfectiore prior; unde motus cir-
 10 cularis, qui nec interruptus nec reflexus nec discontinua-
 tus, recto simplicior est atque perfectior. Circularis item,
 quo ubique principium capere possis atque finem, deter-
 minatum principium non sibi statuit neque finem, ut ita
 semper moveri ut et semper quiescere sphaera intelligatur.
 15 Ideo enim in linea cir|culari non distinguitur principium, (9^v)
 medium atque finis, quia haec ad centrum pertinent, quod
 aequae a circumferentia distat, a quo ad circumferentiam
 et ad quem de circumferentia trahuntur lineae. Ad haec
 mensura mensurato prior est, et motus secundum circu-
 20 lum reliquos omnes mensurat motus. Proinde regulare ir-
 regulari prius est, talis autem est circularis; contra vero
 rectus, qui si est naturalis, in fine intenditur, si violentus,
 in fine remittitur. His accedunt auctoritates quae latiori
 primas tribuunt, primo Empedoclis congregatione et se-
 25 gregatione principiantis; secundo Anaxagorae chaos per
 rerum a rebus abscissum distinguentis; tertio unum po-
 nentium materiale principium quod densitate generet ac

raritate, quae a motu partium magis cohaerentium atque minus proficiscitur; quarto Platonis ipsum quod se movet eorum esse principium quae moventur asserentis, et inter haec animam esse numerum se moventem; quinto commu-
5 niter loquentium, cum nil proprie moveri dicamus, nisi quod delatum mutatque locum.

(Respondet parti 8. libri a tex. 34. ad 54.
indeque usque in finem.)

(10^r)

CAP. III.

De primo motore.

ART. I.

Quod deveniendum sit ad primum movens, quod si moveatur, a se ipso moveatur.

Cum, inquit, dupliciter aliquid movere contingat, vel motum videlicet vel immotum, cumque inter moventia primum magis moveat quam secundum, et secundum tertio, 10 et non convertatur, secundum item sine primo non moveat, sed e converso, in moventibus sane atque motis essentialiter ordinatis non erit processus in infinitum, unde consequatur carere primo, secundo et ultimo, immo etiam motu. Quid ergo? Ad movens primum corporeum, quod ex se 15 moveatur, universa corporalia moventia reducantur oportet.

ART. II.

Quod non necesse sit omne movens moveri.

(10^v)

At si nullum movens movere posset nisi motum, aut per se moveretur aut per accidens; sed per accidens motum 20 per accidens et movebit, et consequenter non movere continget, quod si ipsum non moveat, nec alii motores movebunt; per se etiam motum si movebitur secundum eandem speciem cum illa quae movet, calefacienti accidet caleferi,

docenti doceri, si secundum speciem aliam ab illa, erit sane
 devenire ad movens immotum secundum aliam speciem mo-
 tus a speciebus motuum aliorum mobilium, et consequenter
 immobile. Nec est quod fugias dicendo circulationem in mo-
 5 tibus; sic enim oportebit ad motum secundum eandem spe-
 ciem secundum quam movet devenire. Proinde si invenitur
 motum non movens, cur movens non motum non invenie-
 tur? Nonne ubi duo sibi invicem accidunt, si unum ab
 altero seorsum invenitur, et alterum consequenter | inve- (11^r)
 10 nietur? Tertio iis etiam Anaxagorae sententia adstipulatur,
 ideo quippe intellectum agentem et moventem ipsumque
 immixtum asserit, ut optimo iure ipsum imperare faciat.
 Haud igitur movens quodlibet movebitur.

ART. III.

15 Primum motorem esse immobilem.

Hic si ab alio moveatur, non erit primus, si a se, erit
 in eo prius quam sit ipse, cum nihil a se ipso primo mo-
 veatur et omne se movens in per se moventem et per se
 motam partem dividatur, ut tandem necesse sit partem
 20 aliquam quae immota moveat primum appellare motorem;
 neque enim facile est fingere totum quod se moveat per se
 primo, nec utramque partem se invicem reciproce vicissim-
 que moventes, neque se ipsam moventem quamlibet par-
 tem. Et non oportet esse tres vel plures partes, ut ex iis
 25 una sit quae moveat et moveatur; illa enim pars si amo-
 veatur, adhuc totum se ipsum movebit.

26 manca la virgola

ARTIC. IV.

(11^v)

Quomodo in movente se ipsum pars mota et movens uniuntur.

Moventis autem se ipsum non continuas possibile est intelligere partes; quid enim ita movere potest per
 5 continuationem? Erunt igitur contactu unitae partes ipsius. In iis quoque intelligere oportet partem moventem non esse divisibilem, ne in tam parvas contingat devenire partes, ut virtutem non retineant illam quam in toto habebant, unde consequi non possit alteram medietatem ab
 10 una moventis se ipsum medietate moveri.

ARTIC. V.

Primum moventem esse incorruptibilem.

Non ideo, inquit, primus movens perpetuus est, quia nec generabilis est nec corruptibilis (neque enim omne
 15 huiusmodi perpetuum dicimus), sed quia primus motus, qui sine | motore non esse potest, est perpetuus. Patet ergo (12^r)
 1. esse aliquid semper immobile, ne incurratur prorsus in infinitum in moventibus, et sit quod uniformiter movendo effective continuare valeat. Patet etiam 2. aliquid esse per-
 20 petuo mobile, ut etiam subiective continuitas perpetuitasque generationis consequatur. Patet 3. esse quod interdum moveatur atque quiescat, ut generationum vicissitudo servetur atque corruptionum. Inter haec autem primum movens est quod nec per se neque per accidens movetur un-
 25 quam, quod semper continuoque movetur est caelum, quod semper quiescit est terra, quae per vices quasdam movetur atque quiescunt animalia sunt et quaedam alia.

ARTIC. VI.

Primum moventem esse immobilem.

Rursum immobilem oportet esse motorem primum; si quippe moveretur, ab alio (ut ex praedictis patet) moveretur, et ideo possibile esset dispositionem ipsius variari; ipsum vero, cui aliquid non imponit necessitatem et cuius (12^v) dispositio non mutatur, absque sui motatione movere necesse est. Et eiusmodi non aliter atque aliter, sed infatigabilis regulari, continuo sempiternoque motu ciet, cui mobile regulariter, continue sempiternoque consentiat; motus enim immobilitas motoris consequitur immobilitatem, si non cessare vel haesitare potest motus, nisi motore aliter atque aliter se habente.

ARTIC. VII.

Primum moventem esse unum.

15

Rationabilius, inquit, est finita quam infinita esse moventia. Rationabilius quoque est unum esse quam plura; ipsum enim non minus ipsis ad motus atque generationis omnis perpetuitatem est sufficiens. Motum namque proiectionis ideo non esse continuum et unum dicimus, quia non est ab eodem motore simili ordine ad ipsum mobile se habente; id quod ad propriissime dictam motus requiritur continuitatem. Unitas igitur primi motus, qui perfecte continuus est, motoris exigit continuitatem.

ARTIC. VIII.

(13^r)

Ut astruat primum moventem esse indivisibilem, tria primo supponenda docet.

Tria ad primi motoris indivisibilitatem concernendam determinasse oportet, primum quod ad motum infinitum
 5 potentia requiritur infinita, secundum quod potentia infinita non potest in magnitudine finita reperiri, tertium quod in magnitudine infinita virtus nequit esse finita. Primi ratio est, quia si finita fuerit potentia id quod totum movet infinitum, potentiae medietas medietate temporis movebit infiniti medietatem; quorum quidem nullum
 10 possibile est esse infinitum. Secundi ratio est, quia alioqui aequali velocitate virtus finita moveret et infinita. Mobile enim, quod certo tempore finita potentia movet, minori poterit movere tempore potentia infinita. Quae cum non moveat in instanti (hoc enim est impossibile), sed in tempore, nimirum si centuplo maior per infinitum fiat velocitas, eam centuplam potentia finita poterit adaequare; unde | accidet quod aequali tempore idem mobile per aequale spacium finita et infinita virtute moveri poterit. Tertii ratio
 20 duplex. Prima quia finita virtus in magnitudinis infinitae parte existens esset infinita, quandoquidem infinita virtus velocius quacunque finita movet; ponitur igitur (cum in instanti moveri sit impossibile) quod moveat in centuplo, nimirum finitis vicibus finita virtus multiplicata illam
 25 exaequare valebit. Innumeras igitur continget in magnitudine infinita partes accipere, quarum virtus virtuti totius (si finita esset) est aequalis, cum tamen totam non accipat accipere magnitudinem. Quinam igitur fieri potest ut tota

1 il numero della pagina è 12 invece di 13 8 fuerit, potentia
 27 (si finita esset est) aequalis

illius magnitudinis virtus accipi possit? Secunda quia corporis infiniti potentia aequali velocitate cum corporis finiti potentia moveret; si etenim caeteris paribus maius corpus maiori praeditum est virtute, virtus tandem finita ad sup-
 5 petentiam multiplicata idem mobile aequali tempore atque virtus infinita movebit.

ARTIC. IX.

(14^r)

Primi motoris infert impartibilitatem.

Impartibilem igitur, inquit, oportet esse motorem,
 10 utpote nullam prorsus magnitudinem habentem. Haec enim non potest esse infinita; talem enim impossibilem plurimis commonstravimus argumentis. Neque debet esse finita; si enim per tempus moveat infinitum, infinitae sane debet esse virtutis, quam manifestum est in magnitudine finita
 15 locum non habere. Quod si neque finitam habere potest neque infinitam, nullam prorsus habebit magnitudinem.

ARTIC. X.

Primi moventis sedem constituit.

Istum cum vel in peripheria vel in medio intelligere
 20 debeamus, convenientius esse videtur ut ipsam inhabitet circumferentiam; ibi namque velocissimus motus maiorem motoris influxum protestatur; ibi ergo propinquior, ibi praesens, ibi primum.

MORDENTIVS ET DE MORDENTII CIRCINO

DIALOGI DVO.

IORDANI BRVNI NOLANI
DIALOGI DVO
DE FABRICII MORDENTIS

SALERNITANI

PROPE DIVINA ADINVENTIONE
AD PERFECTAM COSMIMETRIAE PRAXIM.

PARISIIS,
ex Typographia Petri Cheuillot,
in vico S. Ioannis Lateranensis, sub Rosa rubra.

1586.

IORDANI BRVNI NOLANI

a 2^r

IN MORDENTIVM ET DE MORDENTII CIRCINO

DIALOGOS.

Ut verum, ita et vulgatum satis est Deum providen-
5 tem certis quibusdam temporibus Mercurios, quibus me-
diantibus labori et inopiae mortalium succurrat, e caelo
mittere; quemadmodum et natura comparatum est, ut ea-
dem vicissitudinis quodam fluxu propriae foecunditatis
manus adaperiens e profundo caecoque materiae sinu in
10 lucem non modo producat universa, sed et perfectissime
tandem producat, si quippiam temere non adoritur, si per
humani desiderii appulsum illuc diligentiae studiique ar-
cum non intendit, quo nunquam sagittam intorquet et
iaculetur, illo inquam crebris colliniet intentionibus, ubi
15 nunquam feriat, quo vel casu tandem non attingat, singu- a 2^v
larique ictu semel faciat atque perficiat quod innumeris
aliis veluti perperam intentarat. Ipsum vel in uno saltem
antiquo mensurandi studio licet contemplari, ubi tandem
Fabricius Mordens Salernitanus, inventionum mechanica-
20 rum parens, non modo huiusce generis artes collapsas in-

staurat, emortuas revocat, mutilas perficit, sed et quasdam pro impossibilitatis specie nunquam intentatas exsuscitat. Ipsum ita operantem videmus et docentem, ut certe tanto eundem minus artificiose operari atque docere dixerim, 5 quanto et secundum ipsam naturam (quae minime omnium per eiusmodi artem operatur) magis ad numeros omnes subiectum propriae praxis revocare convincitur; siquidem, quo Deo et naturae similior appareat, actione loquitur, operatione docet, dum eo ipse silendo promovet, quo cae- 10 teri universi nunquam ratiocinando potuere; ibi etenim nihil desideratur, ubi problematis definitioni expressum axioma perpetuo ita sit coniunctum, ut et naturae vocibus internis intonare sensibus videatur, nec non illud vere exquisiteque per oculos intrudat, quod caeteri inchoatum 15 ad aures pulsare | consueverunt. Discipulos ergo tam caecos a 3^r quam auritos sibi accersant alii, dum iste videntibus quantumcunque surdis plane satisfacit. Ego interea profundi huius acustici silentium rumpam, interloquutorem faciam, et ita graphice docentem quoad fieri potest introducam, ut 20 et technice vidi operantem. Porro ex multis quae habere creditur, in duabus hisce geometriae partibus mihi sese mirabilem patefecit, utpote in quibus adeo praegnans atque foecunda praxis continetur, ut illum mihi forte suadeam (quod citra iniuriam dictum velim) plus quam putare et 25 ipse possit invenisse, quandoquidem ex radicibus istis illi in dies ad novas mirabilesque easque numeris constantes universis iter aperitur aditusque conceditur inventiones.

Ego igitur tum ratione patriae affinitatis, tum pro mutua quae nobiscum intercedit benevolentia, tum maxime pro 30 adinventionis momento, dignitate, maiestate, fortunatum

me existimavi quod virum istum mihi nosse contigit, quodque divinitati artis huius quantumvis in propriis (quibus non minus capi possum) occupato administrasse licuit. At quid de occupationibus aliis commeminisse oportet, 5 quae si philosophicae sunt, et ista ad earum causam | pertinere cognoscent, quae ad verae philosophiae non modo comprobationem, sed et ad integritatem certe faciunt? Mitto quod etiam si ad me nihil ista spectassent, invidiosus minimeque omnium ingenui animi extitsem, si 10 contra eorum gratiam, quorum magis interesse videtur, a debito praesentis operis exequendi dissimulassem.

De minimi inventionione, quae in primo dialogo pertractatur, nihil hactenus invenimus exaratum. De circino autem aliquid editum extat, quod (per meam fidem) tam rude, 15 tam crassum, tam contorto ordine, tam ignorante doctrina scriptum constat, ut ipsum certe editum tanquam non editum ideo quisque facillime iudicare posset, quia illud idiotae alicuius industrioris vel agrimensoris vel carpentarii apparere facit instrumentum, quod alicui potius casus vel 20 instinctus quidam non errantis intelligentiae, qui rudioribus hominibus cum brutis solet esse communis, quam disciplinata vivaxque (qualem in Mordentio coniiicio) ratio suggesserit.

Ego igitur, qui non aequo animo ferre possum hinc 25 res magnas eximiasque pro dignitate minime tractari, inde vero viles atque pueriles | quisquillas velutique primo machinantium puerorum deliria (pro quibus tot editae undique perstant voluminum myriades) tam magnifice in croceis de suggestibus de mundo triumphare, ipsam universarum 30 mechanicarum artium artem, ni pro meritis ipsius, pro

meis saltem viribus a contemptu eripere, fovere et exaltare studui. Ita quippe hoc ut facerem mihi a diis iniunctum esse existimavi, sicut et ab eisdem posse facere mihi sentio elargitum. Quid enim? Nonne qui hominem ab iniuria
5 potest eripere et non eripit in aequo est atque ille qui infert iniuriam? Nonne divinis hominibus adsistere Deo inhabitanti divinisque geniis adstantibus est adsistere?

5 in equo est atqui ille

IORDANI BRVNI NOLANI 1^r

MORDENTIVS,

SIVE DE GEOMETRICIS FRACTIONIBVS AD EXACTAM COSMIMETRIAE
PRAXIM CONDVCENTIBVS.

INTERLOQVVTORES } BOTERVS.
 } MORDENTIVS.

CAP. I.

Qua ratione caeteri ad exactam mensurandi praxim non devenere.

Dii boni, quam multiplex, quam confusa, quam mediata, quam consequenter incerta isthaec operatio Ptolemaica.
10 Ille Compositionis magnae discursus quam longe me distrahit, quam acriter me vexat.

Mor. Cum toto hoc tamen defectuosum truncumque est quod et ipse adsequitur et caeteri post ipsum adsequuntur. Singuli enim et universi aliquid (quod ob par-
15 vitatem et insensibilitatem non esse | magnificandum asserunt) propter inertiam praetermittunt, de quo tamen dum interim diversimode supponunt, supputantes inducunt et quasi coniectantes non eadem ratione definiunt, quod discrimen est, quae differentia, quae diversitas, quae longissima
20 totaque horizontis diametro sepositio est, quam non subire credantur, si illud respiciamus quod quaedam, tametsi in

principio parum aut fere nihil differre videantur, longiore tamen progressus tractu toto distare caelo convincentur?

Bot. Certum est quod ais, o Mordenti. Quis enim ignorat in centro convenire unumque esse quantumcumque ad
 5 diversos oppositosque terminos diversae oppositaeque lineae contendentes? Unde illud satis promulgatum inferre licet, quod parvus error in principio maximus in fine comprehendatur; quantumvis enim duae lineae in centro idem sunt prorsus et unum, proximaeque centro prope nihil differre
 10 videantur, magis tamen atque magis circumferentiam versus protensae differentiam suam sensibilibiter insinuabunt, ut tandem velut in solis area scriptum appareat in quantum promoverit errorem id quod adeo exiguum quandoque iudicabatur. Hinc infero nihil esse tam modicum mini-
 15 mumque de fractionibus in astrolabio sensibile, quod in 2^r tanta quanta est inter nos eminentissimaque illa lumina (distantia) maius quam sit totius terrae diametrus spacium non intercipiat. Quod si id in stellis primae magnitudinis accidit, quid in iis quae ad secundam et tertiam usque ad
 20 septimam et ulteriorem referuntur est iudicandum, quas a nobis tanto longius dissitas esse novimus?

CAP. II.

Quae fuerit defectus et erroris causa, et qua ratione, dum alii aliis conferuntur, ex iis quidam caeteris praeferantur.

25 Bot. Iam illud, o Mordenti, si pollicitationi tuae meaeque respondere cupias expectationi, a te scire velim, quid est quod de caeteris tandiu retroactis et difficultatis discrimine abactis tam strenue acriterque triumphavit, tibi tamen uni cessit tandem seseque explicuit?

MOR. Perfecta fractionum notitia est quae fugiens cunctos vicit, occupavit, obruit erro|rique vinculis tenebra- 2^v
rum involutos addixit, ne umquam totis nervis ingenique
conamine efficere possent, quominus propter residua quae-
5 dam illorum incomprehensibilia mensuris et ipsi non mo-
dicum fallerentur et alios non mediocriter fallerent. Ego
vero qua (ut istam facultatem assequer) usus fuerim in-
industria duce, quoque iactorum fundamentorum principio
fuerim auspicatus, si audire cupis, paucis et plenissime in-
10 sinuabo.

BOT. Attentissime te audiam.

MOR. Quoniam de fractionibus peritia, ut optime nosti,
nihil aliud est quam exacta proportionis arcuum ad cir-
cumferentias et chordarum ad diametros cognitio, ex qua
15 consequenter ea quae est chordarum ad arcus et arcuum
ad chordas diducitur, idcirco ipsam ad haec usque tempora
non difficillimam modo, sed et rationibus habitis impossi-
bilem iudicavi, cum animadverterem quamcumque aliam
praeter unam viam ad rei perquisitae adeptionem non
20 posse promovere. Cum ergo varios atque diversos (qui
ad huius operis complendi studium animum appulerunt)
evolverem, nulla alia de causa alios aliis celebriores iudi-
care potui, quam quia non temere faciliorem, expedi|torem 3^r
magisque compendiosam viam ad unum, idem itidemque
25 arripuerunt, dum caeteri magis arduis operosisque demon-
strationibus amplius studiosorum animos contorserint; ut
tandem nullum aliud inter quemcumque talem atque cae-
teros liceat discrimen invenire, quam quod hic facilius, ii
vero difficilius ad idem atrium pervenerunt. Ex ipsis au-
30 tem omnibus nullus extat omnino, qui eo celebrior evaserit

16 *leggi* deducitur 21 appulerent 26 contorxerint

quod universis a tergo relictis ulterius promotus in Musarum penitius triclinum sese ingesserit. Quamvis enim nonnulli ob id ipsum, quod ad speculativa quaedam ratiocinia spectat, sibi aliisque apprime satisfecisse videantur, nullus
 5 tamen apparet qui de iis artis numeris, qui ad completissimam praxim conducunt, non desperarit.

CAP. III.

De duplici axiome pro duplici artis propriaeque adinventionis fundamento.

Ego igitur, cum illud minime impossibile iudicarem,
 10 ista quandoque forma ad quae|rendum me contuli et ad in- 3^v
 veniendum sum promotus. Cum, inquam, de quantitate continua usque ad ultimas partes sensibilibus physiceque
 mensuranda examinandaque propositum esset, duo mihi constitui principia, per quorum alterum viam mihi ad
 15 quaerendum quod intendebar sternerem, per alterum vero de intenti consequitione non desperarem. Primum erat quod ratio duorum integrorum et ratio duarum eorundem
 fractionum similium una sit atque eadem; secundum commune philosophorum axioma, quod in subiectis physicis et
 20 artificialibus determinatum est ad eorum formas maximum atque minimum, unde sicut non naturaliter, ita nec artificiose dividendis accidit in infinitum facere progressum.

CAP. IV.

25

De praedictorum fundamentorum facultate.

Iam continua quaecumque oblata in certas distributa
 portiones quantitate, non est fra|ctio adeo minima et inde- 4^r

2 penicius *forse* triclinium, *ma cf.* τρικλίνον 10 querendum
 12 phisiceque 19 phisicis

terminata, quae in aliqua dictarum portionum comprehen-
datur, ut pro ipsa definienda maior mihi difficultas exoria-
tur quam de quacumque maiore, cuiusque ad caeteras
partes proportio cuilibet citra omnem pervia potest esse
5 difficultatem.

BOT. Cuiam unquam accidere potest in mentem, ut
hoc ni impossibile, saltem non ita nec prope ita facile ut
asseris esse credat?

MOR. Qui quod sibi forte est impossibile, opinatur al-
10 teri non posse esse facile.

BOT. At si ita est ut ais, quis nisi invidiosus et per-
versissimi animi ingenium esse potest, qui putet ab hac
aetate futurisque seculis minores tibi deberi grates et en-
comia, quam cuicumque qui aliqua celebri adinventione
15 hactenus humanum animum ad nobilissimos promovit
habitus?

MOR. Qui animam sine statera nactus est, qui rei mo-
mentum non capit, qui lumen intelligentiae non attingit.

BOT. Iam, si lubet, ede adinventionis tuae specimen.

A CD EF B

20 Proponitur hîc tibi diametrus AB | (quam partium vel 4^v
viginti vel sexaginta vel quantamcumque pro commodo et
occasione ponere licet) sexdecim partium aequalium, de
qua duae, quas novimus, sumendae sunt partes cum aliqua,
quam non novimus, tertiae partis portione comprehensa in
25 spacio CD, quae indeterminate et absque comprehensibili
proportione recedit a sensu medietatis, quadrantis, tertii,
caeterisque facilem reddere solentibus commensurationem
speciebus. Ostende quanta sit illa fractio suo in integro,

et quomodo compertum nobis esse possit in tua mensura non habere locum calumniam ullam, sed absque controversia, ut proponis, exactissimam esse et absolutam.

CAP. V.

5

Theorici principii applicatio ad praxim.

MOR. Ad positae cuiuscumque et quantaecumque fractionis iudicium et definitionem, quae sive in recto sive in circulari capiatur, eadem te forma geras oportet, qua me procedentem vides in hac per te proposita. | Stante gemino 5^r

10 quod modo propositum est principio, quod venit applicandum diametro AB, quae nunc ponitur sexdecim esse partium (sicut ex more ponitur centum et viginti; id enim differt nihil), meminisse debes quemadmodum proportio quam obtinet una pars cum sexdecim omnibus, eandem proportio-

15 nem habet pars similis ipsius partis ad partem totius. Velut enim sextadecima pars sexdecim vicibus intrat in diametrum, ita medietas ipsius partis sexdecim vicibus intrat in medietatem diametri, et tertia pars sexdecim vicibus in tertiam eiusdem diametri partem, quarta quoque

20 totidem in quartam partem vicibus, et ita deinceps de caeteris partibus est concipiendum. Nunc cape primo partem illam ipsius partis ignotam CD. Secundo pone illam sexdecim vicibus super diametro. Tertio nota quot partes intrent in dictam lineam, seu quot diametri partes intra acquisi-

25 tum spacium comprehendantur, videbuntur autem intrare partes illae quae sunt inter A et F, illa integra notabis esse minuta comprehensa in ea incognita parte quae dabitur. Quarto quia aliquid superesse videtur quod inter F et G terminos includitur, et ideo ad incertam adhuc por-

tio|nem videtur facta progressio. Cape simili forma residuum 5^v
 illud FG; namque sexdecim vicibus super diametro posi-
 tum in partibus integris diametri totidem secunda indica-
 bit. Ubi quoadusque aliquid amplius superesse non appare-
 5 bit, ad adaequatam exactamque mensuram secundis tertia,
 tertiis quarta, quartis quinta et ultra superquirere non tae-
 debit.

BOT. Hactenus rem nec alia via impossibilem neque
 supra modum difficilem aperuisti, sed certe modo optime
 10 et incomparabiliter meliore. Iam illud, ubi totum rei pon-
 dus incumbit, quaeritur, quomodo operandum sit, ubi diffe-
 rentia, quae oculo quoquo pacto sensibilis est, nullo circino
 nec ullo alio artificioso comprehensibilis est instrumento.
 Nonne ibi ob eximiam difficultatem et forte impossibilita-
 15 tem de exactissima illa mensura convincenda desperabis?

CAP. VI.

6^r

Ad ultimum mensurationis complementum dignitates inventionis huius.

MOR. Tantum abest, o Botere, ut inde tibi maior in-
 gruat difficultas, ut et ibi prorsus nulla facili minus facilem
 20 mensurandi rationem patefactam sole clarius videre possis.
 Habes enim modum quo supra minore et quantumcumque
 ad insensibilitatem accedente parte multo potius facilius,
 quam supra maiori aliquanto difficilius valeas operari.

BOT. Dii boni, quinam fieri id potest?

25 MOR. Non minus etenim sensibilem minimam totius
 partem efficiam, quam quaevis maior pars sensibilis esse
 potest, quinimo et adeo sensibilem atque distinctam, ut

et ipsum totum et integrum sensibile valet esse atque distinctum.

BOT. Tandem ostende.

MOR. Ipsumque ita fiet, ut quantumvis iudices quam-
5 libet aliam inventionem (ob maiorem quam recipere potest
dignitatem, facilitatem, | distinctionem et certitudinem) **6^v**
perfectionis augmentum posse admittere, de hac id minime
unquam opinabere.

BOT. Ede specimen.

10 MOR. Neque enim tam aperte atque distincte sol pel-
lucentibus radiis discrete illa ob oculos offerre solet cor-
puscula, quam inventio nostra in continuo sitas obiicit
portiuunculas.

BOT. An facile erit omnibus, etiam postquam viderint,
15 id credere? Mihi enim, dummodo sit possibile, nihil est
quod fiat incredibile.

MOR. An non facile erit id ostendere, convincere,
experiri? Sed vereor ne ob nimiam facilitatem contemptum
in ignobilioribus excitet ingeniis, sicut in rudioribus facile
20 valet ingerere dubiam ancipitemque suspicionem. Tale enim
semper extitit in causa, ut arcana tegere, velare, adum-
brare et in aviis abscondere receptaculis usuvenerit.

BOT. Ne ob eam causam velut invidus nobilioribus oc-
curras ingeniis, et animis clarioribus id officii defraudare
25 persistas. Hinc enim tibi tanto maiorem partam videbis
esse gloriam, quanto haec inventio cum aliorum perquisi-
tione collata ab innumeris laboriosis|que angustiis, dubiis **7^r**
et confusionibus posteros omnes eripuisse probabitur.

MOR. Expediam ergo. Iam eo devenisti ut de fere in-
30 sensibili parte tibi esset definiendum. Relicta igitur hac

minori et incomprehensibili, capias maiorem oppositam partem, eamque simili forma sexdecim vicibus per lineam positam deducito, et nota pariter quot partes intrent seu comprehendantur sub vestigiis deductionis maioris partis, et
 5 necessario habes residuum illud quod pertinet ad minorem, ut hac forma de minutis post gradus, de secundis, tertiis atque caeteris fractionibus post minuta valeas definire, quoadusque ad perfectam deveneris operationem.

BOT. Vis ergo ut iterum atque iterum ponendo sexde-
 10 cim vicibus modo maiorem partem, modo minorem usque ad comprehensum fractionum sensibilibium individuum procedam, dummodo ad partis minoris iudicium per ipsam partem sexdecim vicibus ductam accipiam quod habetur, ad iudicium autem minoris partis per maiorem totidem
 15 ductam vicibus accipiam quod supererit. Nec differre an ab uno an ab altero positae lineae extremo progrediar.

MOR. Ita fere.

CAP. VII.

27

20

Medium, quo probatur non differre utram capias partem,
 vel utro metiaris ab extremo.

Sed quia vides nil magis interesse an minorem partem capias an maiorem, nunc, si lubet, ut magis determinate et maiori facilitate opereris, semper maiorem toties deducendam quoties facto opus fuerit adsumito.

25 BOT. Optime capio tersissimi ingenii tui fructum, o Mordenti; verum enimvero ut, quod mihi satis est perspectum et omni roboratum sensu et ratione constat, adhuc si fieri potest ad quantumvis tardum crassumque convin-

12 indicium 17 Ita fer 26.27 abbiamo aggiunto le virgole dopo
 ut e dopo constat

endum ingenium amplius manifestetur velim (id etenim tantae rei momentum exigere videtur), quemadmodum data parte minori CD, et data parte maiori ipsi opposita, mensuranti non esse ambigendum cum hac vel cum illa discurre, propterea quia operatio non turbatur, nec easdem partes accidit iterum adsumere, neque diversam possibile sit incurrere partium numerationem. Doce; praeter hanc enim secundum positas partes progressum mutationem vel indifferentiam nil penitus est, quod eam suspicionem, qua quispiam tibi tardius adstipuletur, excitare queat. 8^r

MOR. Quis ignorat quod in toto definitarum partium, si duae portiones invicem comparentur, ut subtrahendum et positum, ut maius et minus, convenire ut eadem ratio consequatur, si invicem per alterutrum mensurentur? Quis non videt non differre an ex alio posito vel ex se ipso cognoscas residui quantitatem? Non, inquam, differre an minus per sese an per reliquum maius definiatur, ubi positum et residuum, maius et reliquum, subtractum et principale, reddunt definitum totum, integrum et idem? Considerato nunc, quicumque sis, partem illam minime sensibilem sensibilibus illius partis esse residuum, ut notata sensibilibus quantitate, quae tanto maior tibi offertur, quanto e regione est opposita minor, necessario alterius, quae indefinibilis iudicabatur, nihilo quam de reliqua minus debes esse certior. 8^v

BOT. Quam mehercule prompta, quam facilis, quam in foribus erat haec inventio. Atqui non ideo minores tibi debentur grates, immo tanto | maiores, quanto magis indigne latebat omnes.

MOR. Mirum est, o Botere, quod veritatem atque sa-

1 esse] sic 8 forse progressuum ? ovvero progressus ? 9 poenitus
12 subtrahendum

pietiam pauci vident et audiunt, quam tamen Salomon et universa illuminatorum autoritas in foribus clamare et in plateis dare vocem suam, quamque res ipsa comprobat magis nobis esse proximam quam ipsi nobis proximi esse
5 possimus.

Bot. Hic certe per me nihil desideratur, sed quid est quod per te amplius desiderari posse videtur?

MOR. Nil certe quod ad negotii pertinet essentiam.

CAP. VIII.

De iterationis et duplicationis opere.

10

Porro ad expeditiorem praxis executionem ita hinc doceo procedendum, ut post primam iterationem, in integram duorum spaciolorum dimensionem circini cruribus expansis, semper successive quantitas comprehensa duplicatur, ut dicas unum, duo, quatuor, octo, sexdecim. Quod
15 si duplicanti excessus | super unam pluresve partes accidat, 9^r veluti si linea super qua duplicatio fit decem et septem esse ponatur partium, tunc acceptae quantitati id ipsum, quod deficit, in fine superaddatur. Si vero e contra pars vel partes
20 exuperantes occurrant, ut accidit duplicanti super linea sexaginta partium, tunc parte illa vel partibus principio reiectis et praetermissis supra reliquas duplicatio compleatur.

Bot. Teneo.

CAP. IX.

25

Brevissima via ad rectarum dumtaxat linearum fractiones dignoscendas.

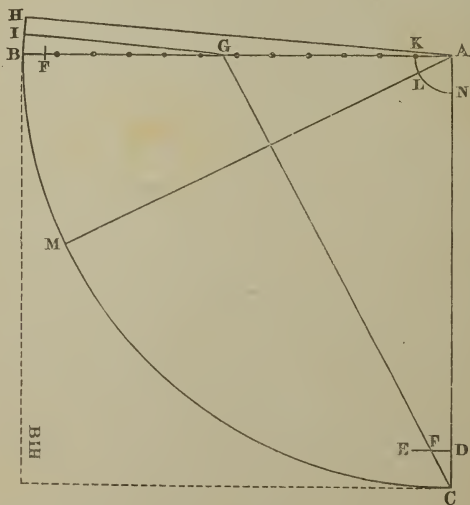
Iam capias aliam operandi rationem in figura triplicis demonstrationis expressam, quam non in circularium, sed rectarum linearum fractionibus solummodo valere praenoscas, quandoquidem posita secundum partes suas mensu-

randa linea recta quae sit $A M B$ et linea curva $A F B$ apertum est in illa partes omnes atque singulas venire cum supputatione totius, in hac vero non ita, cum sumere oporteat non in semicirculos, quadrantes caeterasque similes 9^v
 5 partes integrum dividendum (de quibus, ut et de rectae lineae partibus, valeas definire), sed ad partium fractiones intuendas sit progrediendum.

Bot. Ad rem.

DE CONSTITVTIONE FIGVRAE TRIVM DEMONSTRATIONVM.

10 MOR. Ad nostrae igitur figurae constitutionem pariter atque propositi artificii elucidationem, ducatur primo linea recta $A B$ in duodecim partes aequales divisa. Secundo illi ad angulum rectum constituendum opponatur aequalis linea $A C$. Tertio in fine ipsius lineae sumatur pars una uni
 15 positarum duodecim partium aequalis, et a puncto illo trahatur linea aequidistans a linea $A B$, quae sit linea $D E$ quantacumque.

10^r

PRIMA DEMONSTRATIO.

Nunc si scire cupias in posita linea AB quanta sit fractio illa BF , primo signa illam super DE , et sit DF . Secundo ex puncto C lineam rectam super AB trahe, quae
 5 erit ad punctum G ; tuncque partes illae comprehensae inter A et G notabunt tibi minuta, quae erunt novem cum aliqua ignota fractione. Tertio ignota illa definienda accipia-
 tur, et eadem qua dictum est forma ponatur super linea DE , et | operare ut prius, quoadusque ad complementum minutis **10^v**
 10 secunda, secundis tertia et id genus alia subiunxeris.

SECUNDA IN EADEM FIGVRA DEMONSTRATIO.

Idem invenies, si a puncto B uni positarum partium aequalem lineam trahas, quae sit BH . Secundo ab H ad punctum A ducas lineam angulum rectum constituentem, qui est AHB . Tertio in linea BH capias fractionem
 15 fractioni BF aequalem, quae sit HI . Quarto ab I puncto protendas lineam aequidistantem a linea HA , et videbis illam pervenire usque ad punctum G , ubi indicat quantitatem lineae, sicut per priorem fiebat operationem.

20 TERTIA IN EADEM FIGVRA DEMONSTRATIO.

Idem si tertia via velis invenire, designatur super puncto A quadrans circuli, cuius semidiameter sit ad unius partis quantitatem, ducta linea KN . Secundo ad al-

13 sqq. nella figura (p. 242) originale mancavano le lettere BC e le lettere HI agli estremi di AH e GI ; inoltre BH era disegnata perpendicolare a BA 21 forse designetur 22 semidiameter

terius quadrantis constitutionem super centro A ducas lineam BC. Tertio in linea KN sume partem aequalem fractioni BF, quae est KL. Quarto a puncto A per punctum L trahatur linea recta usque ad arcum BC, quae est ALM. 5 Quinto capiatur dimensio lineae MB, et invenietur lineae AH aequalis, et per consequens illud demonstrat ultima, quod per primam atque secundam ostendebatur operationem.

CAP. X.

10

Comparatio inter tres praedictos demonstrandi modos,
et inter operationes differentia.

BOT. Positis tribus demonstrandi viis, quarum aliam cum alia conferre licet, aperi quaenam sit ex ipsis quae tibi maxime omnium probetur.

15 MOR. Tertiam incomparabiliter iudico meliorem. Quia cum in prima operatione linea DE secat lineam CG in puncto F, et in operatione secunda linea IG tangit secundam lineam BA in puncto G, producuntur sectiones obliquae, et propterea non secare intelliguntur in uno sed in 20 pluribus punctis, si in materia fiat et in praxim veniat sectio. Ubi vero in tertia operatione linea AM secat arcum KN in puncto L, et tangit secundum arcum BC in puncto M, sectio est per rectum, et in materia quoque non est nisi per punctum. Mitto quod talis operatio facillima est, cum 25 potius possis duos parallelos circulos quam duas parallelas lineas ducere, et angulos rectos comparare.

BOT. Melius et deterius et omnis comparatio est semper ab aliqua differentia. Differentia semper inspicitur in

alia et alia subiecti ratione, alia et alia subiecti ratio eandem formae rationem non supponit. Cum ergo in mathematicis cuiusque rei simplex sit ratio et non in quadam latitudine consistens, necessario in eiusdem speciei subiecto
 5 comparatio nullum admittit locum. Non enim dicitur rectum alio recto rectius, et circulare magis alio circulari, quamvis curvorum obliquorumque definitus nullus extet modus. Iam tuum est quod dicis ad propositum applicare sententiae, quae tres investigandi rationes ad invicem com-
 10 paravit.

MOR. Ad plus quam satis expressam obiectionem respon- 12^r
 deo, non esse comparisonem inter tres dictos demonstrandi modos, si eo respiciant, ut vel lineae quantitatem vel punctum divisionis theorice ostendant, ubi citra materiam
 15 idem et simplex prorsus est punctus qui indicatur, cum quo venit linea in contactum et in quo sectio efficitur; atqui inter demonstrationes comparatio est, si ad praxim respiciant. Inter mechanicos vero iuxta diversa haec principia dividere volentes discrimen est, tanquam unum qui bene
 20 et alios qui male operantur.

BOT. Acquiesco. Una igitur ad exactam operationem faciet, caeterae autem (quatenus nobis constare potest divisionem per obliquum in subiecta materia exacte non posse fieri, quo per eam plures non intercipientur indivi-
 25 duae partes) falsae nobis erunt et improbatæ.

MOR. Ita.

BOT. Centum debes, o Mordenti, pro tanta inventione hecatombes. Iam enim in posterum quis haesitare debet, si quaecunque continuæ quantitates ponderandæ, metien-
 30 dæ et oculis quibuscunque proportionibus definiendæ | pro 12^v

ponantur? Quis est qui meliora vel paria in hoc genere invenire posse non diffidat, si nec similem neque praestantiozem possibile est eiusdem comparandi viam invenire?

Mor. De iis hactenus.

FINIS.

IORDANI BRVNI NOLANI
DE MORDENTII SALERNITANI CIRCINO

13^r

DIALOGVS.

INTERLOQVVTORES } MORDENTIVS.
 } BOTERVVS.

5 MOR. Iam quid est aliud quod in mentem tibi venire atque te desiderare possibile est, o Botere, praeterquam instrumentum apparasse tanto artificio accommodatum?

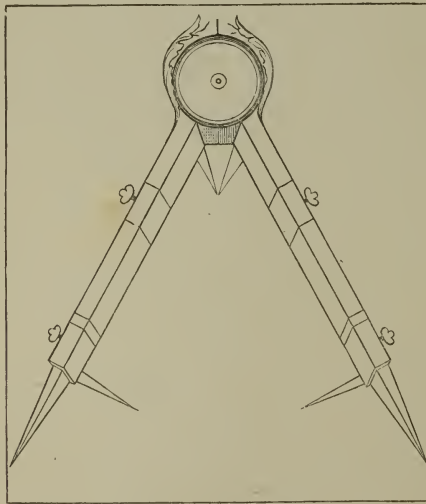
BOT. At non iudicas vulgatum circinum satis accommodatum?

10 MOR. Non certe, quamvis nulla memoria proditum extet quandiu in eius inventione mortales ita acquieverint, ut in hoc genere sibi factum esse satis acclamarint. En hîc tibi circinus ille in solido, quem in plano habes hesterna | tibi die 13^v
in figura trium demonstrationum indicatum. Aspice compac-
15 tum ex duobus cruribus regulariter quadrangularem figuram obtinentibus instrumentum, utpote quae extenta ex quatuor laterum singulis inter duo puncta brevissimam lineam (nempe rectissimam) faciendam regulent factamque indicent, quaeque circumquaque circa planisphaerium, e
20 cuius medio utrinque duo centra exurgunt, simul in circuli complementum facile coire valeant.

13 externa 19 iudicent circumquaque 19.20 abbiamo ag-
giunta l'interpunzione dopo planisphaerium e dopo exurgunt

BOT. Hactenus nihil admodum praeter diu vulgatum
singulare conicio.

MOR. Iam aspice iis additos quatuor (quos ita appellare
consuevi) cursores istos, quorum centro proximiores pri-
5 mos appello, inde vero versus extremitatem remotiores
secundos; qui omnes firmo (hinc scilicet illincque non tre-
pidante) decursu ad diversa pro occasione munera obeunda
diversas sibi valeant a centro distantias asciscere. Consi-
dera quemadmodum cursorum singuli in loco ipsis desi-
10 gnato certoque in cruribus puncto, ne quando nutantes
temerato operatorem frustrentur officio, singulas suo dorso
appositas deferunt vertebrae, quibus veluti clavis ubicum-
que libuerit appliciti firmius consistant.

14^r

BOT. Video sane affabre omnia constituta. Iam edoce,
15 quaeso te, quid ferat iste apparatus.

MOR. Plurima omitto, quae quilibet per se ipsum po-
terit inspicere atque iudicare. Illud primo tibi significatum
esse volo, non solum si ad hunc conferatur, verum etiam

et simpliciter absoluteque falsum esse circinum vulgarem; quandoquidem semper magisque dilatatum tanto amplius etiam atque amplius soleat in medio quidem angulum obtundere, in extremitate vero eoque acuere, ut tandem non **14^v**

5 lineam sed planum relinquunt circumeundo vestigium. Longe deinde incomparabiliterque magis conducere videtur, ut ita composito instrumento ad operationem expeditionem fiat accessio, quam simpliciore certeque infirmiore instrumento ad eandem multiplicem, compositam, implicitam

10 atque perplexam. Proinde per circinum nostrum operationis progressus non solum Euclideos, sed et caeteros universos alios tanto longius antecellit, quanto paucioribus actibus atque facilibus omnia ita praestet, ut ad cuiuscumque figurae constitutionem peregrinas lineas neque

15 exigit neque in plano faciat unquam apparere. Quid enim? Vis in data linea triangulum aequilaterum constituere? Dispone duos cursorum ad lineae datae longitudinem et centrum tertium consequenter punctum designabit illum, a quo ad duas extremitates duplex sit ducenda linea. Vis

20 ad datum punctum datae rectae lineae aequalem rectam lineam ducere? Loca centrum super extremitate lineae (pro maiori commoditate) propinquiore, unumque cursorum super alia et alterum super dato puncto, sicque dispositum circinum convertito, ut cursor maioris lineae accipiat | punctum datum, et alter commodiorem lineae extremitatem accipiat; centrum necessario alterum punctum ostendet, a quo ad datum punctum trahitur linea quae quaerebatur. Vis datis duabus lineis inaequalibus a maiori minorem aequalem abscindere? Adaequentur duo primi cursores minori, secundi vero maiori, ut deinde secundis cur-

30

21 extraemitate, 25. 26 extraemitem e similmte altrove

soribus maiorem apprehendentibus primi necessario mino-
 rem largiantur, tandemque primi maiori lineae superpositi
 illam ut quaerebatur abscondant. Placet rectilineum DAE
 angulum datum bifariam secare? Dispone cursores ut ae-
 5 quidistent a centro, hocque locato super angulo A eousque
 circinus aperiatur, quoad crura D et E linearum attingant
 extremitatem, sicque perstans circinus vertatur duobus
 cursoribus rursum in D et E punctis collocatis, ut centrum
 ad inferiorem partem alterum ostendat punctum, a quo ad
 10 angulum ducta linea ipsum ita secet ut quaerebatur. Pla-
 cet datam AB rectam lineam bifariam secare? Nonne duo-
 bus cursoribus super AB collocatis centrum pariter ad par-
 tem inferiorem atque superiorem versum duo puncta, quae
 lineae secantis fiant extremitates, indicabit? Vel si absque
 15 positis punctis operari libeat, | nonne quacunque alia linea **15v**
 in duas partes divisa, et cum primis cursoribus illius me-
 dietate accepta et cum secundis integra, si ita circinum
 aperias ut cum secundis cursoribus datam capias, divisam
 dabunt primi quam isti integram? Libet datae rectae li-
 20 neae a puncto in ipsa dato ad rectos angulos rectam lineam
 ducere? Quid impedit quominus proxime dicta ratione pro-
 cedas? Aut accommodato ad angulum rectum circino (quod
 fit qualibet linea in quinque partes divisa, de quibus cen-
 trum cum uno cursorum tres, et cum altero quatuor partes
 25 intercipiat, moxque circino ad quinque partium aperto) cen-
 troque super punctum datum collocato, et uno cursorum su-
 per eadem linea, necessario a puncto alterius cursoris linea
 cadat ad angulum rectum? Nunquid non similiter super da-
 tam rectam lineam infinitam a dato puncto, quod in ea non
 30 est, perpendiculararem dabis lineam? Optas ex tribus rectis

lineis, quae tribus rectis lineis datis sunt aequales, triangulum constituere? Cum centro unus cursorum minorem intercipiat, alter vero mediam, ut cursoribus ipsis ad maioris longitudinem extentis habeas puncta, a quibus ductae lineae
 5 quaesitum dent triangulum. Placet ad datum tam rectam lineam **16^r**
 et ad datum in ea punctum dato angulo rectilineo aequalem angulum rectilineum constituere? Operare ad dictorum quorundam formam. Proponitur per datum punctum datae rectae lineae parallelam rectam lineam ducere? Dispone
 10 cursores ut a centro aequidistant, loca centrum super dato puncto, aperi circinum quoadusque cursores incidant super data linea, move cursores ut super eadem situm mutant, utpote altero cursorum super extremitate lineae posito, altero vero super ipsa linea, tuncque centrum alium punctum ostendet, per quod parallela sit ducenda. Vis ad datam
 15 rectam lineam quadratum describere? Disposito circino ad angulum rectilineum pone centrum in lineae extremitate, cursoribusque ambobus ad datae lineae longitudinem dispositis, circumductione circini ut e vestigio alter cursorum alterum sequatur, quadrati constituendi puncta lucraberis. Cupis in dato circulo quadratum describere? Non id
 20 perficies primo ad semidiametri illius circuli longitudinem positis cursoribus, circinoque ad angulum rectum disposito; et deinde, centro circini in centro circuli collocato, necessario cursores primi duo puncta quae | quadrantem terminant exhibebunt; quo quidem habito per unius cursoris vestigium alterius cursoris vestigio succedens in plano puncta designabuntur, quae sunt ad lineas quadrati terminandas ordinata. Nunquid non eadem ratione circa datum
 25 **16^v**

4 extenctis 14. 15 aliud? ovvero per quem (cf. p. 249, 18)?
 20 costituendi 21 f. Nonne, ma comunque si legga, il periodo è scorretto, perchè dopo la prima proposizione è abbandonata la forma interrogativa

circulum quadratum describes, dummodo non lineae trahan-
 tur internaе, sed cum primis cursoribus intercepto qua-
 drante centrum successive punctum extra circumferentiam
 ostendat, a quo linea ad quadrati quaesiti constitutionem
 5 ducenda sit? Placet a data recta linea imperatam partem
 abscindere, seu quamcunque partem dare? Quamcunque li-
 neam in tres vel quotcunque quaesitas partes dividito, cen-
 trum primique cursores quaesitam partem intercipient,
 centrum atque secundi totam illam capiant, ut ad totius
 10 comprehensionem per secundos aperto circino primi sine
 errore quaesitam partem indicent. Si opus est in quascun-
 que partes lineam dividere, ut exempli gratia in quinque,
 tu postquam lineam quamcunque in quinque partes distri-
 bueris, dispone circinum ut primi cursores datam lineam
 15 capiant, secundi vero totam tuam in quinque distributam
 portiones; consequenter enim, si circini crura eousque ape-
 riantur quoad | secundi cursores totam divisam lineam in-
 intercipient, primi totam datam offerent. Iam super una lineae
 extremitate uno cursorum fixo, si alter ab altera lineae
 20 extremitate per singulas sese recipiat partes, efficiet ut per
 primorum cursorum motum lineae dividendae partes osten-
 dantur. Hic si linea data maior sit quam a secundis curso-
 ribus intercepti possit, divisaque maior sit quam a primis
 cursoribus intercipiatur, capias unius simulque consequen-
 25 ter et alterius medietatem, et ut potes dividito. Ita lineam
 insectam datae rectae lineae sectae similiter secabis, ubi
 primi cursores cum centro lineam dividendam, secundi vero
 sectam intercipient; moxque circinus aperiatur ut secundi
 divisam comprehendant, a cuius extremitatibus, dum per
 30 singulas partes constringuntur, in totidem partes primi

dividendam distribuunt. Cupiens duabus lineis inaequalibus
 datis alias dare in eadem proportione maiores atque mino-
 res, cum centro primisque cursoribus minorem intercipientis,
 cum centro secundisque maiorem, ut ita aperto quantum-
 5 libet circino in quantalibet quaesitam dabis magnitudine.
 Si cupias datis duabus rectis lineis tertiam invenire propor-
 tionalem, dispone circinum ut cen|trum cum primis curso- **17^v**
 ribus intercipiat minorem, cum secundis vero maiorem, ut
 deinde, si quaeras tertiam proportionalem minorem, supra
 10 minore secundis collocatis primi quaesitam largiantur, e
 contra vero iidem situentur, si tertiam maiorem proportio-
 nalem quaeras; primis enim super maiore positis, quaesitam
 dabunt secundi. Eodem pacto disposito circino poteris ad
 quartam, quintam et quantamlibet in continua proportio-
 15 nalitate procedere. Placetne duabus sic facile vel tribus
 magnitudinibus commensurabilibus oblatis maximam ea-
 rum communem mensuram invenire? Sume lineam (ut
 unum tibi numerum definiam) in sexaginta partes divisam,
 dummodo totam circini in rectum longitudinem non exce-
 20 dat, quo videlicet secundorum cursorum pyramides lineam
 comprehendere possint universam. Dispone circinum ut
 primi duo cursores secundum minoris lineae longitudinem a
 centro distent, secundi vero secundum longitudinem maioris,
 ut postea, aperto circino secundisque cursoribus duas lineae
 25 divisae partes continentibus, videatur num primi veniant ad
 capiendam unam partem, quoniam illa procul dubio maxi-
 ma erit communis men|sura. Sin minus, circinus usque adeo **18^r**
 aperiatur, videaturque num, ubi secundi tres partes interci-
 piant, primi veniant ad unam vel duas partes intercipientes
 30 das, vel (ut ampliorem numerum adducam) si secundis de-

cem et septem partes intercipientibus primi intercipient
 duodecim, communis mensura vel haec duodecima vel illa
 decimaseptima habeatur; atque ita semper toties extensio
 5 eo deventum fuerit ut opus inveniendarum fractionum supe-
 rius declaratum conducere tibi videatur. Ubi secundis curso-
 ribus sexaginta partibus a centro distantibus, primis autem
 una sexagesima dumtaxat, perpetuo fiet ut quidquid primi
 10 minimum comprehenderit, secundi in maximo amplissi-
 moque designent, ut eousque primis fractionum sexagenis
 secundas, secundis tertias, et ita deinceps usque ad exactis-
 simum valeas apponere. Similiter, si cupias non solum
 sexagenas, sed vel quascunque alias determinatas partes,
 15 quales sunt palmi, pedes et similia, oblatae magnitudinis
 exacte inquirere, semper operaberis. Nec minus commode
 poteris quantumcunque de toto aliquo, puta quartam, quin-
 tam, mediam, tertiam vel aliam accipere par|tem, ubi **18^v**
 secundi cursores ad integri, primi autem ad partis ratio-
 nem fuerint accommodati super quacunque linea in tot
 20 quot opus fuerit partes divisa; totoque circino super data
 magnitudine ducto ad numerum, quo integra a secundis
 cursoribus comprehenduntur iteranturque in data magni-
 tudine, multiplicentur appositiones quartarum vel tertia-
 rum vel aliarum quaesitarum partium in loco seorsum;
 25 tandemque cum in fine fractio supererit et ad eius dimen-
 sionem secundi cursores contrahentur, consequenter et
 primi ad eiusdem quartam partem contracti inveniuntur,
 qua designatis seorsum appositionibus addita exactissime
 quartam quam quaerebas partem te percepisse videbis.
 30 Bot. Tacere magis expedit, o Mordenti, quam tibi de

te non pro dignitate loquendo detrahere. Id tamen coram omnibus minime cunctari profitebor, quod uni tam divinae exactaeque praxis adinventori quicumque temporibus elapsis frustrata inquisitione tenus extiterunt, ut umbra
5 luci, ut vana phantasmata veritati, et ut divitias aucupantes possessori, tibi optimo iure cedere debeant geometrae; te unum in caelum universa geometrarum posteritas efferat, velutique artis huius | Deum sensibilibus hominum oculis 19^r expositum suspiciant, admirentur, colant; Lares tuos, caelum Salernitanum et diam illius horizontis maiestatem
10 longe magis quam curiosam Aegyptum, grandiloquam Graeciam, operosam Persiam, subtilem Arabiam, caeterasque studio famosas regiones caelo exaequent, siquidem Fabricium illum, quem tot secula totque olim provinciae partu-
15 riebant, ea tandem patria nobis peperisse potuit.

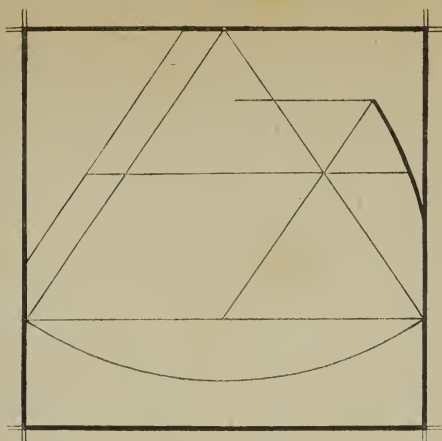
2 avrà voluto cunctabor profiteri

IORDANI BRVNI NOLANI

19^v

INSOMNIVM.

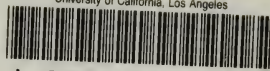
Aderat nescio quis, cuius neque vultum neque habitum retineo, eius tamen verba et in tabella oculis expositae notae linearumque tractus non me praetereunt. Habes, inquietabat ille, quatuor circa medium solem errantium astrorum circuitus, ubi huiusce divinae matheseos filiae dimidiatam adtentatamque rationem obtinuisti. Habes eam sensus facultatem, qua veluti per longum atque latum ad mensuram
 10 duarum dumtaxat dimensionum facillimus tibi pateat accessus, quando iuxta normam cinguli mundani recta in ortum et occasum, nec non in hunc illumque mundi cardinem ad multiplicis meridiani legem atque normam excurris. At vero quo pacto cosmimetrae istorum profundi pervius pos-
 15 sit esse attactus, certe ne haberi quidem posse cogitasti. De caeca etenim profunditatis mensura, qua stellis ad solem atque tellurem accedere et ab eisdem recedere contingat, frustra luminis incerti, vagi, alterabilis, augmentum recipientis atque decrementum, dilatatione districtio|neque **20^r**
 20 perquiritur, ubi etiam perperam per latitudinis diametrum diametri profunditatis ratio investigabitur. Nunc ergo qua via id facile et ad numeros omnes perficere possis accipito.

Haec est, haec est illa machina, quam a me oculis expo-
 sitam ut mente teneas iniungo. In hac enim tibi methodus
 aperitur, in qua legem motus eius, qui circa medium est,
 lex motus eiusdem vel cuiuscunque consequitur alterius,
 5 quod a medio pergit vel ad medium; ut inde inferre tibi
 quam certe exacteque liceat dimensionis | a dimensione, 20^v
 motus a motu, ponderis a pondere, consequentis quoque
 quantitatis, qualitatis et cuiuscunque rei, quae certis defi-
 nitisque in rerum natura gradibus consistentiam adepta
 10 est. Nonne enim congrue satis metiri remetiriue invicem
 accidit motus quantitati atque mobilis? Nonne in con-
 nexis atque continuatis certam circa certum centrum gy-
 rantis legem certa alia ab ipso ad ipsumque contendentis
 consequatur oportet? Nonne in continuo partis unius
 15 translationem caeterarum omnium partium translatio se-
 quitur?

FINIS.

5 quod] qui ? 6 liceat <legem>? 12. 13 girantis

L 005 460 215 6

